

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**RUHULLAH HUMEYNİ DÖNEMİ İRAN İSLAM
CUMHURİYETİ İDEOLOJİSİNİN İRAN'IN GÜVENLİK
YAPILANMASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
FATİH YONCALIK

EKİM 2022

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**RUHULLAH HUMEYNİ DÖNEMİ İRAN İSLAM
CUMHURİYETİ İDEOLOJİSİNİN İRAN'IN GÜVENLİK
YAPILANMASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
FATİH YONCALIK

DANIŞMAN
PROF. DR. ÖZDEN ZEYNEP OKTAV

EKİM 2022

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Fatih YONCALIK

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV

İMZA SAYFASI

Fatih Yoncalık tarafından hazırlanan ‘Ruhullah Humeyni Dönemi İran İslam Cumhuriyeti İdeolojisinin İran’ın Güvenlik Yapılanması Üzerindeki Etkisi’ başlıklı bu yüksek lisans tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Doç. Dr. Fatih Bayram

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Bolat

.....

Kurumu: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 04/ 10/ 2022

ÖNSÖZ

Tez çalışmamı sürdürürken benden desteklerini esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav’a, söz konusu çalışmamı destekleyen TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programı Başkanlığı’na, akademik anlamda mütemadiyen yanımda olup bana rehberlik eden kıymetli ağabeyim Yalçın Yoncalık’a, çalışmamın tashihi ve redaksiyonu konusunda emeği geçen değerli dostum Fatih Hacıoğlu’na ve bilhassa çalışmamı nihayete erdirmeme dair sürekli telkinde bulunup motivasyonumu artıran muhterem valideme teşekkürü bir borç bilirim.

FATİH YONCALIK
İSTANBUL, 2022

ÖZET

RUHULLAH HUMEYİNİ DÖNEMİ İRAN İSLAM CUMHURİYETİ İDEOLOJİSİNİN İRAN'IN GÜVENLİK YAPILANMASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

YONCALIK, FATİH

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav

Ekim 2022, 119 Sayfa

1979 İran İslam devrimi pek çok değişikliği ve yeniliği de beraberinde getirmiştir. Bu büyük değişim, İran dış politikasında olduğu kadar güvenlik politikalarının tatbiki konusunda da ortaya çıkmıştır. İran'ın kendi rejimini komşu ülkelere ihraç etme girişimi ve İslam aleminin koruyuculuğunu üstlenme arzusu buna örnek olarak verilebilir. İran'ın bu arzusunun en önemli nedeni kendi bölgesinde güvenli bir sığınak yaratmaktır. Zira Kaçar ve Pehlevi dönemlerinde İran tarafından küresel aktörlere tanınan ayrıcalıklar ve imtiyazlar muhtelif nedenlerle Humeyni yönetimi için büyük sorun teşkil etmiştir. Öncelikle söz konusu ayrıcalıklar yeni rejim için tehdit olarak görülmüş ve Humeyni rejimi İran'ın emperyalist bir baskı altında olduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle Irak, Suriye ve Lübnan gibi bölge ülkelerinde çeşitli devlet dışı silahlı aktörlerle işbirliğine girerek İslam dünyasının “koruyuculuğunu” yapma politikası gütmüştür. İran'ın “güvenlikleştirme” politikalarının Ortadoğu'daki mevcut politikaları dahi etkileme potansiyeline sahip olması, söz konusu tezin argümanı arkasındaki ana itici gücü oluşturmaktadır. Özetle İran'ın Humeyni dönemiyle başlayan anti-emperyalist “güvenlikleştirme” politikalarının, İran'ın mevcut dış politikası üzerinde pek çok yansıması bulunmaktadır. Bu kapsamda tez, hala Batının emperyalist dünyasından kaynaklanan tehditlere meydan okuyan İran rejiminin güvenlik yapısına daha fazla ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran İslam Devrimi, Güvenlikleştirme, Ruhullah Humeyni, Güvenlik, İmtiyazlar

ABSTRACT

THE IMPACT OF THE IDEOLOGY OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN IN THE ERA OF RUHOLLAH KHOMEINI ON IRAN'S SECURITY STRUCTURE

YONCALIK, FATİH

Master's Thesis, Department of International Relations

Supervisor: Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav

October 2022, 119 Pages

The 1979 Iranian Islamic Revolution has brought many fundamental changes and reforms. These major changes have emerged in Iranian foreign policies as well as security policies. For example, Iran wanted to export its own regime to the neighboring countries and to play the role of protector of the Islamic world. The foremost reason of this desire of Iran is to create a safe haven in its own region. Because the privileges granted to global actors by Iran during the Pahlavi and Kajar periods emerged as a big problem for the Khomeini administration due to several reasons. First they saw these privileges as threatening for the new regime. The Khomeini regime felt that Iran was under imperialistic pressure. It, therefore, adopted the above mentioned policies such as protecting the Islamic world, allying with non state armed actors in Iraq, Syria, Lebanon. Iranian securitization policies had a potential of effecting even the current policies in the Middle East. This is the main impetus behind the argument of this thesis. In a nutshell, the Iranian anti-imperialistic securitization policies started by the Khomeini era have a lot of repercussions on the current Iranian foreign policy and security policies. Accordingly the dissertation aimed to cast further light on the security structure of the Iranian regime as it still aims to challenge the threats stemming from the Western imperialistic world.

Keywords: Iranian Islamic Revolution, Securitization, Ruhollah Khomeini, Security, Privileges

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM	i
İMZA SAYFASI.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
HARİTA LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE GÜVENLİK MEFHUMU	4
1.1. Güvenlik Kavramının Kapsamı ve Etimolojik Aralanı.....	4
1.1.1. Çok Boyutlu Bir Kavram Olarak Güvenlik	6
1.1.2. Ulusal Güvenlik	9
1.1.2.1. Ulusal Güvenlik Politikalarının Belirlenmesinde Tehlike-Tehdit-Tedbir Algısı	13
1.1.2.2. Tehdidin Tespiti	14
1.1.2.3. Risk/Tehdit İkilemi	20
1.1.2.4. Ulusal Çıkar	22
1.2. Güvenlikleştirme Teorisi Bağlamında İran'ın Güvenlik Politikası	25
1.2.1. İran'da Devrimin Getirdikleri: Tehdidin İnşası	27
1.2.2. İran'ın Güvenlikleştirme Eksenli Hibrit Savaş Politikası	30
2. BÖLÜM: ŞAH DÖNEMİ İRAN'ININ DIŞA BAĞIMLI GÜVENLİK POLİTİKALARINDA DÖNÜM NOKTALARI.....	34
2.1. Modern İran Tarihinin Şekillenmesinde İmtiyazların Tesiri	34
2.1.1. Küresel Aktörlerin İran'da Hakimiyet Mücadelesi.....	36
2.1.2. İngiltere'nin İran Üzerinde Artan Nüfuzu.....	42
2.1.2.1. Değişen Dengeler ve Oğul Şah Döneminde İngiltere Faktörü.....	48

2.1.2.2. Bir Güvenlik Sorunu Olarak Ajax Operasyonu	49
2.1.3. Washington Destekli Toplumsal Dönüşüm: İnkılâb-ı Sefîd	53
2.2. Emperyal Sistemin İflası ve Güvenliğin Dönüşümü.....	56
3. BÖLÜM: DEVRİM SONRASI İDEOLOJİK DEĞİŞİM ve DÖNÜŞÜMÜN	
RUHULLAH HUMEYNİ DÖNEMİ İRAN'ININ GÜVENLİK	
YAPILANMASINA ETKİLERİ.....	59
3.1. Devrim Sonrasında İran'ın Değişen Güvenlik Politikasında Karar Alıcı Mekanizmalar.....	59
3.1.1. Veliyy-i Fakih: Makâm-ı Muazzam-ı Rehberî.....	60
3.1.2. Cumhurbaşkanı.....	65
3.1.3. Meclis-e Hobregân Rehberi (Uzmanlar Meclisi)	66
3.1.4. İslami Danışma Meclisi/ Parlamento (Meclis-i Şûra-i İslâmî).....	67
3.1.5. Anayasa Koruyucular Konseyi (Şûra-yi Nigehbân-i Kanûn-ı Esâsî).....	69
3.1.6. Düzenin Yararını Teşhis Konseyi (Mecme-ye Teşhîs-i Maslahat-i Nizâm).....	71
3.1.7. Ulusal Güvenlik Yüksek Kurulu (Şûra-yi Âli-yi Emniyet-i Millî)....	72
3.2. Devrim Sonrasında İran'ın Değişen Güvenlik Politikasının Örgütsel Yapısı... ..	74
3.2.1. Düalist Güvenlik Mekanizması: İran İslam Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri.....	75
3.2.2. Gölgeleyen Geleneksel Ordu: Erteş	77
3.2.3. İran'da Yükselen İkinci Güç: Devrim Muhafızları Ordusu (Sepah).....	78
3.2.3.1. Bir Halk Ordusu Örneği: Besic-i Mustazafin.....	81
3.2.3.2. Devrim Muhafızları Ordusu'nun Asimetrik Savaş Politikasında Kudüs Tugayı'nın Konumu.....	82
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA	94
ÖZGEÇMİŞ.....	107

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIOC	: Anglo-İran Petrol Şirketi
BBC	: Britanya Yayın Kuruluşu
CIA	: Merkezi Haberalma Teşkilatı
DMO	: Devrim Muhafızları Ordusu
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HAMAS	: İslami Direniş Hareketi
MI6	: İngiltere Gizli İstihbarat Servisi
MODAFL	: Savunma ve Silahlı Kuvvetler Lojistik Bakanlığı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SAVAK	: İran Ulusal Güvenlik ve İstihbarat Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK	: Türk Dil Kurumu

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi	8
Şekil 2. Tehdit-Tedbir Bağıntısı.....	17
Şekil 3. Güvenlik Politikalarının Oluşum Süreci.....	19
Şekil 4. İran Sisteminde Mutlak Liderin Belirleyiciliği.....	63
Şekil 5. İran'ın Ulusal Güvenlik Yapısının Şematik Gösterimi.....	64
Şekil 6. Ulusal Güvenlik Yüksek Kurulu Şematik Gösterimi	74
Şekil 7. İran'da Ulusal Güvenlik Mekanizmalarının Şematik Gösterimi	76

HARİTA LİSTESİ

Harita 1. Britanya- Rusya İmparatorluklarının İran'daki Nüfuz Alanı	40
Harita 2. Şii Hilali ve Ortadoğu'da Şii Nüfuzu	85

GİRİŞ

Modern İran tarihi incelendiği takdirde, İran'ın tarih boyunca küresel aktörlere sağladığı muhtelif imtiyazlar nedeni ile önemli güvenlik zafiyetleri ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Zira bölgede iktisadi nüfuz alanı oluşturan hegemonların elde ettikleri iktisadi gücü tedrici olarak siyasi ve askeri bir güç unsuruna dönüştürerek İran siyasi tarihini yakından etkiler hale gelmesi, bilhassa devrim sonrası iktidara gelen yönetim tarafından İran'ın ulusal bağımsızlığını doğrudan tehdit eden milli bir güvenlik sorunu olarak algılanmıştır. Öyle ki 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi akabinde Devrim Lideri Ruhullah Humeyni tarafından küresel aktörlerin bölge üzerindeki emellerine karşı anti-emperyalist bir söylem geliştirilerek; ABD, Sovyetler Birliği, Çin ve İngiltere gibi ülkeler küresel sömürü düzeninin mimarları olarak nitelendirilmiştir. Bu sebeple Kaçar Hanedanlığı ile başlayan modern İran tarihinde imtiyazlara bağlı vuku bulan olaylar, günümüz İran'ının milliyetçi ve anti-emperyalist söylemler içerisine girmesine neden olan en önemli etkenlerden biridir.

Söz konusu travmalar 1979 İslam Devrimi akabinde İran'ın mütemadiyen kendisini tehdit altında hissetmesine sebebiyet verirken, algıladığı -yahut inşa ettiği tehditlere karşı olağanüstü güvenlik önlemleri alarak ulusal güvenliğini tesis etmeye çalıştığı gözlemlenmektedir. Bilhassa bu kapsamda tanımladığı bazı referans nesnelere değerler atfederek “güvenlikleştirme” siyasetine başvuran Tahran yönetiminin “güvenlikleştirdiği” nesnelerden biri olan “Devrim İhracı” projesi, özellikle Şii nüfusun yoğunlukta olduğu bölge ülkelerinde İran'ın nüfuzu oldukça artırmıştır. Bu açıdan bakıldığında İran'ın, Kudüs Tugayı koordinasyonu ile bölge ülkelerinde muhtelif devlet dışı aktörler ve Şii milis yapılanmalar aracılığı ile gerçekleştirdiği sınır ötesi operasyonlarını, söz konusu “güvenlikleştirme” politikası kapsamında uluslararası arenada meşru bir zemine oturma gayreti içerisine girdiği gözlemlenmektedir.

Bunun yanı sıra devrim akabinde tesis edilen yeni yönetimin ilk icraatlarından biri olan *Erteş* adlı milli ordu bünyesindeki rütbeli askerlerin tasfiyesi vakası, Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminden kalan milli orduya karşı duyulan güvensizliği

kanıtlar niteliktedir. Öyle ki milli orduya duyulan bu güvensizlik, İran’da Devrim Muhafızları Ordusu adlı ikinci bir güvenlik mekanizmasının teşkili ile sonuçlanmıştır. Devrimi ve devrimin getirdiği değerleri koruyabilme gayesi üzerine milli orduya duyulan güvensizliğin bir sonucu olarak kurulan söz konusu kurum, Devrim Lideri Ruhullah Humeyni’nin şüpheli ve tehdit altında bir güvenlik politikası takip ettiğini gözler önüne sermektedir. Bu çalışmada, 1979 İran İslam Devrimi ile beraber Ruhullah Humeyni liderliğinde gerçekleşen ideolojik değişim ve dönüşümün ülkenin güvenlik yapılanması üzerinde nasıl bir sonuç doğurduğunun analizi yapılarak değişen güvenlik algısı üzerine muhtelif çıkarımlarda bulunulacaktır.

1979 İran İslam Devrimi akabinde bir güvenlik devleti halini alan İran’ın dış politikada tatbik ettiği kuşku ve paranoyak güvenlik politikaların altında yatan etmenler ve bu etmenlerin İran’da teşkil edilen güvenlik mekanizmalarını ne yönde etkilediği sorunsalının araştırılacağı söz konusu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk kısmını oluşturan “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Güvenlik Mefhumu” başlıklı bölümde güvenlik nosyonunun kapsamına ve etimolojik arka planına dair açıklamalarda bulunulacaktır. Akabinde kavramın tanımına dair muhtelif teorisyenlerin ve bilim insanlarının yorumlarına yer verilerek söz konusu kavramın şerhi üzerinde durulacaktır. “Güvenleştirme” teorisi çerçevesinde İran’ın güvenlik yapılanmasındaki değişikliklerin inceleneceği çalışmanın bu bölümünde, aynı zamanda güvenlik kavramı ile yakından ilişkili olan risk, tehlike, tehdit ve tedbir gibi kavramlar irdelenecektir.

Çalışmanın ikinci ayağını oluşturan “Şah Dönemi İran’ının Dışa Bağımlı Güvenlik Politikalarında Dönüm Noktaları” başlıklı bölümde, günümüz İran dış politikasında benimsenen paranoyak güvenlik politikaları altında yatan travmatik vakalar tarihsel perspektifte irdelenecek olup küresel aktörlerin söz konusu coğrafyada elde ettiği imtiyazların ülke güvenliğini ne şekilde etkilediği analiz edilmeye çalışılacaktır.

Tezin son bölümünü teşkil eden “Devrim Sonrası İdeolojik Değişim ve Dönüşümün İran’ın Güvenlik Yapılanmasına Etkileri” başlıklı kısımda ise 1979 İran İslam Devrimi akabinde inşa edilen yeni tehdit algılamalarına karşı alınan önlemler irdelenmeye

alışılacaktır. Bölüm kapsamında devrim sonrası İran’da tatbik edilen güvenlik politikalarına dair karar alıcı mekanizmaların ve kurumların inceleneceği ilk kısım akabinde, söz konusu güvenlik politikalarının tatbik edildiği örgütsel yapılar incelenecektir. İnceleme kapsamında Devrim Muhafızları Ordusu (DMO)’nun teşkili ile ülkede vuku bulan düalist güvenlik mekanizmasının işlevselliğinin tartışılacağı bölümde, ideolojik değişim ve dönüşümün ülke güvenlik mekanizmalarını ne yönde etkilediği irdelenmeye çalışılacaktır.

1. BÖLÜM: ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE GÜVENLİK MEFHUMU

1979 İran Devrimi akabinde İran dış politikasında gerçekleşen güvenlik nosyonundaki değişimi ve dönüşümü muhtelif olgular üzerinden ele almayı planladığımız çalışmanın ilk bölümünü teşkil eden bu kısımda, çalışmanın bel kemiğini oluşturan güvenlik kavramının tanımına dair tartışmalara yer verilmekte ve söz konusu tartışmalar çeşitli teoriler ışığında irdelenmektedir. Güvenlik kavramının tarihsel, etimolojik ve terminolojik anlamda çeşitli tanımlamalarını yapacağımız ilk bölümde bilhassa kavrama dair uluslararası ilişkiler disiplindeki bakış açıları ele alınmaya çalışılacaktır.

1.1. Güvenlik Kavramının Kapsamı ve Etimolojik Aralanı

Kökenbilimi perspektifinde incelendiğinde Eski Türkçe’de bir fiil olan “küven-mek” kelimesinin kökünü teşkil eden “küve” yahut “küv” kavramının, gururlu olma durumu anlamına gelmesi sebebi ile 19. yüzyıla kadar nispeten menfi anlam içermiş, günümüzdeki halini alması ise dil devrimi sırasında kelimenin sonuna “-lik” sonekinin getirilmesi ile söz konusu olmuştur.¹ Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğüne göre “*toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi, emniyet*” durumunu ifade eden güvenlik mefhumunun şerhi üzerine birçok araştırmacı ve yazar tarafından çeşitli tanımlamalar yapılmış olsa dahi, bahsi geçen kavramın hala net ve genel geçer bir tanıma sahip olduğu söylenemez.² Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi’nde “*Tehlike bulunmaması hali, emin ve rahat olma*” hali olarak tanımlanan güvenlik kavramına dair kesin ve kabul edilebilir bir tanım konulamamasının sebebi, söz konusu kavramın çok boyutlu olmasından da kaynaklandığı iddia edilmektedir.³ Zira güvenlik nosyonunun tüm zamanları,

¹ Fikret Birdişli, “Uluslararası Güvenliğin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Kayseri, 2011), Cilt:1, Sayı: 31, s. 150.

² TDK *Türkçe Sözlük 1*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1998 s. 915 .

³ *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, 8. Cilt Gla-Her, Sabah Yay. s. 266.

mekanları ve şartları kapsayan bir cevabı yoktur. Tanımın; ülkelerin, kişilerin ve toplumların bakış açılarına göre değişiklik göstermesi kavramın gelişimini engellemiştir. Öte yandan günümüze kadar konu ile alakalı muhtelif yorumlar yapılmış ve en kapsayıcı tanımın yapılması adına çeşitli girişimlerde bulunulmuştur.

Etimolojik kökenleri itibariyle Latince iki kelime olan “se” (-sız,-siz) ve “cura” (dert) söz öbeklerinin birleşimi ile oluşan güvenlik (secura) nosyonu, mana itibari ile dertsiz ve derdi olmayan gibi anlamlara gelmektedir.⁴ Cicero’nun “kaygı yokluğuna bağlı mutlu yaşam” olarak değerlendirdiği güvenlik; sözlük anlamında Cicero tarafından güvende olma duygusu anlamına gelen ve “securitas”ın başlıca eşanlamlılarından biri olan “Sicherheitsgefühl” olarak ifade edilmektedir.⁵ Öte yandan güvenlik mefhumunun Yunanca bir terim olan *asphaleia* kelimesinden geldiği de iddia edilmektedir. Sendelemek yalpalanmak gibi anlamları barındıran “Sphallo” teriminin başına olumsuzluk eki olan “a” ekinin getirilmesi ile oluşturulan *asphaleia* kelimesi durağan olmanın getirdiği güvenlik hali ile ilişkilendirilmektedir.⁶

Buzan’a göre ise güvenliğin tanımının yapılabilmesi için özneye ihtiyaç vardır. Zira neyin güvenliği sorusunu cevaplamadığımız takdirde, söz konusu kavram bir mana ifade etmemektedir. Çok boyutlu bir kavram olan güvenlik; içerisinde çeşitli özneleri barındırmaktadır. Sağlıktan iklime, askeriyeden siyasete, ekolojiden topluma çok çeşitli alanlarda varlık gösteren güvenlik politikaları belirlenen her özne için çeşitlilik arz etmektedir. Bu sebeple neyin güvenliği sorusuna, salt devlet cevabını vermek öznenin tanımı noktasında yetersizdir.⁷ Dolayısıyla Michael Dillon’un da vurguladığı gibi güvenlik mefhumundan ziyade mefhumun ne tür başlıklar altında kurgulandığı ciddi önem arz etmektedir. Küresel güvenliğin tesisi için teşkil edilen politikalar ile sosyal güvenliğin tesisi için teşkil edilen politikalar farklılık göstermektedir. Hakeza

⁴ Muhittin Demiray ve İ. Hakkı İşcan. “ Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik Ve Jeopolitik Arka Planı ”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21 (Kütahya, 2015) s. 150.

⁵ Emma Rothschild, “ What is Security? ” *International Security*,. Barry Buzan and Lene Hansen. (Ed.) (London, 2007) Cilt 3 s. 7. SAGE Publications

⁶ Vişne Korkmaz, “ Asya’da bölgesel güvenlik ve kimlik kurgusu: Kuram, anlatı ve uygulama ” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), s. 18.

⁷ Abdulkadir Baharççek ve C. Emek İnan “Dış Politika’nın Belirlenmesinde Ulusal Güvenlik Algısının Rolü” *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* Cilt 4. Sayı 1. s. 104-105.

bölgesel güvenliğin sağlanması için oluşturulan politikaların da ekonomik güvenliğin sağlanması noktasında bir tesiri yoktur.⁸

1.1.1. Çok Boyutlu Bir Kavram Olarak Güvenlik

Günümüzde birçok akademisyen ve uzman güvenlik kavramının tartışmalı bir mefhum olduğu noktasında uzlaşılar da en genel anlamıyla güvenliğin; devletlerin temel değerlerine yönelik tehditlerden arınmış olması hali olduğu noktasında hemfikirdir.⁹ Zira uluslararası ilişkiler perspektifinden incelendiği takdirde güvenlik nosyonu daha çok bir aktör olan devlet mekanizmasının güvenliğinden söz etmektedir. Leibniz'in 1705'te devlet kavramını "*Benim devlet tanımım ya da Latin'lerin Respublica dediği şey; ortak nesnesi güvenlik olan bir toplumdur. (la seurete commune)*" şeklinde tanımlaması yahut Montesquieu'nun güvenlik mefhumunu devlet ve özgürlük kavramları ile özdeşleştirmesi söz konusu iki kavramın birbiri ile ne kadar bağlantılı olduğunu göstermektedir.¹⁰

Hobbes'un sınırlı kaynaklara sahip olan dünyada hayatta kalma mücadelesi veren her insanın potansiyel bir tehdit unsuru olarak algılandığı devlet tasavvurunda, herkesin herkese savaş açtığı ve karşılıklı güvenin olmadığı bir düzen(sizlik) söz konusudur.¹¹ Dolayısıyla uluslararası güvenlik sistemini düzenleyen bir üst denetim mekanizmasının mevcut olmadığı atmosferde, devletler kendi emniyetlerini tesis etme gereksinimi duyarlar. Ulusal güvenliklerini tesis etmekle mükellef olan devletler, (*state*) uluslararası sistemin kendi kendine yeterliliğe dayanan anarşik ortamında (*Self-Help*) hayatta kalmak ve varlıklarını devam ettirebilmek (*survival*) için güç artırmak dışında herhangi bir seçeneklerinin olmadığını düşünmektedirler. Bütün idari düzenlerin ve devlet olgusunun en temel vazifesi olan güvenliğin tesisi bahsi; güvenliğin teşkili ve teşkil edilen güvenliği tehlikeye düşürecek dışardan gelen her

⁸ Korkmaz, a.g.t., 16.

⁹ John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler* Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s. 73.

¹⁰ Rothschild, a.g.m., 7.

¹¹ Jennifer, Jackson-Preece. "Security in International Relations" *The London School of Economics and Political Science (LSE)* (2011): 8. s. 15.

türlü tehdide karşı savunma eylemi olmak üzere iki boyutludur.¹² Güvenliğin inşası için öncelikle güvenlik nosyonunun doğru ve genel geçer bir tanıma kavuşması gerekmektedir. Zira bir şeyi korumak için öncelikle; neyi, neyden, nasıl gibi sorulara doyurucu cevaplar verip onu tanımlamak ve sınıflandırmak gerekmektedir. Hülasa muhafaza edilecek varlığın tespiti elzemdir. David Baldwin bu noktada güvenlik nosyonunun en doğru tanımına şu birkaç soruya verilebilecek doğru cevaplar ışığında ulaşılacağı kanısındadır: “*Kimin için güvenlik? Hangi değerler için güvenlik? Ne kadar güvenlik? Hangi tehditlere karşı güvenlik? Hangi vasıtalar yoluyla güvenlik? Maliyeti nedir? Hangi zaman diliminde?*”¹³ Öte yandan güvenlik kavramının tanımına dair yapılan yorumlardan bazıları şunlardır: Güvenlik, dışardan gelecek her türlü taarruz karşısında kendini muhafaza edebilme yetisidir. Kavram, devlet perspektifinden ele alındığı takdirde; barışın tesis edildiği dönemlerde devletin temel değerlerine yönelik tehditleri ortadan kaldırması, muhtemel bir savaş anında ise muzaffer olabilme durumudur. Kavrama dair yapılan bir başka tanıma göre ise güvenlik; mevcut değerlerin muhafaza edilmesine dair yapılan çalışmalar sonucunda muhtelif risk ve tehditlerden uzak olma halini ifade etmektedir.¹⁴

Uluslararası ilişkiler disiplindeki anahtar kelimelerden biri olan güvenlik kavramının; canlı bir varlık olan insanın barınma, yemek, su, nefes alma gibi -yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan- fizyolojik ihtiyaçlarından sonra Şekil 1’de de görüldüğü üzere Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinin ikinci basamağını teşkil etmesi, söz konusu kavramın ne derece önemli olduğunu kanıtlar niteliktedir.¹⁵ Bu açıdan bakıldığında insan, yaşamının en temel gerekliliklerini ihtiva eden fizyolojik ihtiyaçlardan sonra en çok güvenliğin sağlanmasına ihtiyaç duymaktadır. Zira güvenliğin tesisi bireyin temel gayesidir. İnsanın bireysellikten sıyrılıp kabileler

¹² Ali Gurbanpur ve Muhammed Gurbanpur. “Mefhum-e Emniyet-e Milli ve Nakş-e Kanun-e Esasi-ye Cumhur-e Eslami-ye İran der Temin-e an” *Encümen-i Pejuheşha-ye Ulum-e Ectema-ye İran* , Encumenha-ye Elmi, Hovze-i Elmiye Kum,1397
<https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=95186> [Erişim: 09.11.2021]

¹³ David A Baldwin, “The concept of security” *Review of International Studies* (1997), Cilt: 23, Sayı:1, s. 13-17.

¹⁴ Şeref, Çetinkaya. “Güvenlik Algılaması ve Uluslararası ilişkiler Teorilerinin Güvenliğe Bakış Açıları” *21.Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, , (2012-2013) s. 242.

¹⁵ Saul McLeod, “Maslow's hierarchy of needs”. *Simply psychology*, (2018). s. 1.
<https://canadacollege.edu/dreamers/docs/Maslows-Hierarchy-of-Needs.pdf> [Erişim: 13.08.2021]

halinde yaşamaya başlamasını takiben teşkil edilen devlet kavramı beraberinde, bireysel insan güvenliği yerini toplumsal güvenliğe bırakmıştır. Devlet teşkilinin de temel gayesi olan güvenlik; harp ve çarpışma gibi nihayetinde hayati risklerin olamaması ve mevcudiyeti ile mevcudiyetin doğurduğu yararların muhafaza edilmesi halidir.¹⁶ Güvenlik kavramının tanımının yapılması ve güvenlik ilkelerinin belirlenmesinin temel gayesi, devletler tarafından takip edilen politikalara rehberlik sağlamaktır. Zira güvenliğe ve güvenliğin alt dallarına dair ilkelerin teorisyenler tarafından türetilmemesi ya da bu kavramların tanımlanamaması dış politik vizyonun noksan kalmasına ve yetkililer tarafından tam anlamıyla uygulanamamasına sebebiyet verecektir.¹⁷ Dolayısıyla dış politikanın bir cüzünü teşkil eden emniyet konusunun uluslararası siyasal sistemin temelini de oluşturduğu söylenebilir.¹⁸ Bu noktada varlığını teminat altına almak isteyen devletler, iç sistemine yönelik muhtelif tehditlerden arınmak ve uluslararası sistemdeki güvenliğini inşa etmek için çeşitli anlaşmalara varma ve işbirliklerine girme yoluna başvurmaktadır.

Şekil 1. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi

¹⁶ Bora, İyiat. "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Güvenlik Kavramı ve Kopenhag Okulu". *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* (Ankara, 2020) Cilt 3. Sayı 5. s. 4.

¹⁷ Rothschild, a.g.m., 4.

¹⁸ Baylis, a.g.m., 82.

Kaynak: McLeod, S. (2018) "Maslow's hierarchy of needs". *Simply psychology*, <https://canadacollege.edu/dreamers/docs/Maslows-Hierarchy-of-Needs.pdf>

1.1.2. Ulusal Güvenlik

Gücün nihai hedef olduğu vurgusunu yapan Realizm teorisinin savunucularından biri olan Arnold Wolfers, 1952 yılında yayınladığı "*National Security*" as an Ambiguous Symbol başlıklı makalesinde güvenlik mefhumunu ilk kez teorik bağlamda incelemiş ve kavramsal çerçevede irdelemiştir.¹⁹ Ekseriyetle ulusal yahut uluslararası aktörlerin iktidarlara ve toplumlara karşı şiddet kullanmak için herhangi bir nedeninin yahut imkanının olmaması vaziyeti olarak tanımlanan güvenlik, insan yaşamının temel unsurudur. Öte yandan, geleneksel güvenlik anlayışı, askeri sektöre odaklanmayı önerse de kavram; siyasi, toplumsal, ekonomik ve çevresel sektörlerden aktörler ve dinamikler getirilmeden tam olarak anlaşılamaz. Buzan'a göre, güvenlik kavramı bu seviyeleri ve sektörleri birbirine o kadar yakından bağlar ki bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmayı gerektirir. Örneğin ekonomik sektörde faaliyet gösteren bir tehdit, askeri ve toplumsal sektörlerde faaliyet gösteren tehditler oluşturabilir. Bu anlamda ekonomik gerileme veya ekonomik faydaların eşit olmayan dağılımı, iç istikrarı, devlet (hükümet)-toplum ilişkilerini etkileyebileceği gibi, bir devletin savunması için silah sistemleri edinme kapasitesini de azaltabilir. Benzer şekilde, devletin iç ortamından kaynaklanan tehditler de bölgesel güvenliğı etkileyebilir.²⁰ Dolayısıyla ulusal güvenliğin tesisi birçok perspektifte realist kuramın öngörülleri doğrultusunda teşkil edilmektedir. Her ulusun az ya da çok sahip olabileceğı yahut sahip olmayı arzu ettiğı kavram olan güvenlik; devletlerin, mevcut değlerleri aleyhine bir eylemin yahut tehdidin oluşmasını engelleme durumudur. Bu şekilde devletlerin lüzumsuz korkularını azalttıklarını ifade eden Wolfers, güvenlik terimini elde edilmiş değlere

¹⁹ Bkz. Arnold Wolfers "*National Security*" as an Ambiguous Symbol

²⁰ Bettina Koch, Yannis A. Stivachtis. *Regional Security in the Middle East: Sectors, Variables and Issues* Bettina Koch, Yannis A. Stivachtis (Ed.) (Bristol, 2019) s. 2. E-International Relations Publishing

ve kazanımlara dair bir tehdit unsurunun bulunmaması durumu olarak açıklamaktadır.”²¹

Ulus devlet kavramının Fransız Devrimi devamında ortaya çıkması ile gündeme gelen ulusal güvenlik nosyonu; devletin emniyet endişesi, bağımsız yönetimin tesisi ve hududu dahilinde hukuki ve bağımsız nizamın muhafaza edilmesi gibi muhtelif koşulların sağlanması ile mümkün olmaktadır. Bilhassa 20. yüzyıl siyasi vakalarında sıklıkla karşılaşılan ulusal güvenlik yaklaşımları, temel anlamda devletlerin birbirlerinden gelebilecek olası tehditleri engellemek ve milli güvenliği tesis etmek üzere oluşturulmuştur. Her ne kadar güvenlik kavramının odak noktasının “bireysel” mi, “ulusal” mı yoksa “uluslararası” mı olması gerektiği hususunda muhtelif tartışmalar vuku bulsa da ekseriyetle askeri perspektifle ele alınan ulusal güvenlik kavramı uluslararası ilişkiler disiplinde yer almıştır.²² Öte yandan ulusal güvenlik kavramını sadece askeri bağlamda ele almak, tartışılan kavramın dar bir çerçeveye sığdırılmasına sebep olmaktadır. Zira ulusal güvenlik kavramı çok boyutlu bir olgudur. Siyasi, içtimai, iktisadi, ekolojik ve insan hakları gibi çeşitli konuları da ihtiva eden ulusal güvenlik olgusu; devletin emniyetine dair tehditleri, iç siyasetindeki asayişin tesisi için gerekli olan nizamı ve devletin mevcudiyetinin korunması için alınan tedbirlerin tümünü kapsamaktadır. Ulusal güvenlik kavramının bu kadar çok boyutlu ve geniş kapsamlı olmasının temelinde yatan etkenin her ne kadar Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu düzenin çökmesi olduğu vurgulansa da “asimetrik tehdit” olarak nitelendirilen terörizm, bu dönüşümü derinleştirmiş ve kapsamını artırmıştır. Öte yandan küresel ısınma ve hava kirliliği gibi ekolojik tehditler, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi organize suçlar yahut biyolojik, nükleer ve kimyasal silahlanmanın artması gibi tehdit unsurları, güvenlik nosyonu ele alınırken her zaman kavramın muhtelif tehdit olguları ile beraber incelenmesi gerektiğini göstermektedir.²³ Kavrama dair tanımlamalar ekseriyetle ulus devlet faktörü merkeze alınarak yapılmakta ve mevcut tehditlerin diğer küresel aktörler yahut devletler yoluyla yöneltildiği ifade

²¹ İlknur Cihangir, “İkili ve Bölgesel Güvenlik Unsurları ve Türkiye-İran İlişkilerine Yansımaları” (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2010) s. 7.

²² Baylis, a.g.m., 73.

²³ Zeyyat Bandoğlu, “Kopenhag Siyasi Kriterlerinin Türkiye’nin Ulusal Güvenliğine Yansımaları” *Yönetim Bilimleri Dergisi* (2016) Cilt 14, Sayı 28, s. 317.

edilmektedir. Bunun yanı sıra Harold Lasswell ise ulusal güvenlik kavramını gerek iktisadi gerekse siyasi anlamda ele almakta ve yabancı devletlerin boyunduruğu altında kalmama durumu şeklinde tanımlamaktadır.²⁴

Barry Buzan ve Lene Hansen'in *The Evolution of International Security Studies* adlı kitabında da değindiği üzere devlete bağlı referans nesnelerini (ulusal çıkar, egemenlik, güç... v.b) korumanın yolu, devlet mekanizmasını güvence altına almaktan geçmektedir. Bu sebeple ulusal güvenlik, birçok araştırmacı tarafından aynı zamanda "Devlet Güvenliği" olarak da tanımlanmaktadır.²⁵ Walter Lippmann ulusal güvenliğe sahip olan devletleri, milli menfaatlerini muhafaza etmek maksadı ile savaşa yahut savaş için tehdide gerek duymayan devletler olarak nitelemekte ve savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda ise meşru çıkarlarını koruyabilen ülkeleri ulusal güvenliğe sahip ülkeler olarak değerlendirmektedir.²⁶

Güvenlik politikalarının teşkili için bahsi geçen kavramla bağlantılı mefhumların tanımı elzemdir. Bu bağlamda ulusal güvenlik politikaları bileşenlerinden biri olan "tehdit" kavramı; güvenliğin nedeni olarak tanımlanmaktayken, mevcut tehdidi ortadan kaldırma aracı "güç" olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte söz konusu güce dair yapılan hamlelere "eylem", bu eyleme yönelik belirlenen vizyona "çıkara", güç ve eylemin tatbiki için oluşturulan yasal zemine ise "politika" denmektedir.²⁷ Herhangi bir ülkenin bekası ve refahını teşkil etmek üzere geliştirilen politikaların tümü olarak ele alabileceğimiz ulusal güvenlik; devletin milli menfaatleri ve söz konusu menfaatlerin harici ve dahili tehditlere karşı muhafaza edilmesi gibi temeller üzerine inşa edilmiştir. Dolayısıyla ulusal güvenlik stratejilerinin temelinde ulus nosyonunun yer aldığı söylenebilir. Aynı zamanda uluslararası güvenlik stratejilerine bağlı bir kavram olarak da ele alabileceğimiz ulusal güvenlik, uluslararası ilişkiler disiplininin en temel konusudur.

²⁴ Baharçipek ve İnan, a.g.m., 109.

²⁵ Buzan, Barry ve Lene Hansen, *The evolution of international security studies*. (New York: Cambridge University Press, 2009) s. 11.

²⁶ Arnold Wolfers, "National Security' as an Ambiguous Symbol" *Political Science Quarterly*. (1952). Cilt 67. Sayı 4, s. 484.

²⁷ Birdişli, a.g.m., 150.

İlk olarak 1943 yılında Walter Lippmann'ın yazdığı *US Foreign Policy: Shield of the Republic* adlı eserde değinilen güvenlik kavramından ekseriyetle “ulusal güvenlik”, “ulus” ve “devlet” mefhumları ile eş anlamlı olacak şekilde istifade edilmiştir.²⁸ Öte yandan ulusal güvenlik nosyonundan ise ilk olarak Machiavelli tarafından istifade edilmiştir. Ulusal güvenlik ilkeleri kapsamında geliştirilen politikalar, Soğuk Savaş dönemi akabinde ulus devletler tarafından yoğunluklu olarak tatbik edilmiştir. Bununla beraber Soğuk Savaş döneminin değişen iki kutuplu sistemine karşın mevcut güvenlik politikalarını hala bu döneme endeksli geliştiren ulus devletler de mevcuttur. Bu durum, söz konusu ulusal güvenlik politikalarının niteliği ve kapsamına dair tartışmaları da beraberinde getirmektedir.²⁹ 1648 Westphalia Barış Antlaşması'ndan sonra bağımsız ulus devletlerin uluslararası ilişkiler disiplinde merkez rolü oynamaya başlaması akabinde ortaya çıkan ulusal güvenlik politikaları, bağlı bulunduğu alana ve şartlara göre değişkenlik göstermektedir. Ekseriyetle bir devletin kendi bekasını sağlaması adına siyasi, nizami, içtimai, kültürel ve iktisadi gücünü uluslararası sahada gösterme durumu olarak nitelenen ulusal güvenlik politikaları, ulus devletlerin emniyetlerini tesis etmeye yönelik oluşturdıkları ilkeler bütünü olarak ifade edilmektedir.³⁰ Ulusal güvenlik; bir politika olarak öncelikle II. Dünya Savaşı akabinde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Harry S. Truman döneminde teşkil edilen bir kongre ile uygulanmaya başlanmıştır. 18 Ekim 1947 yılında “*National Security Act*” adında çıkarılan ulusal güvenlik yasaları, kavramın bir politika bünyesinde tatbik edilmesi noktasında göze çarpan ilk örneklerdendir.³¹ Evrensel ve genel geçer bir tanımı bulunmayan ulusal güvenlik kavramının tanımını ve kapsamını etkileyen beş temel unsur olduğu söylenebilir. Bunlar;

- 1- Devletin Coğrafi Konumu,
- 2- Devletin Tarihi,

²⁸ Bilgin, P., Booth, K. ve Jones, R. W. (1998). “Security studies: The next stage?”. *Nação e Defesa Inverno*, 84-2, No: 84, s. 133.

²⁹ Hakan Kıyıcı. “Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Güvenlik Kavramı” (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2012) s. 28.

³⁰ Baharççek ve İnan, a.g.m., 108.

³¹ Birdişli, a.g.m., 151.

- 3- Devletin Vizyon ve Hedefleri,
- 4- Devletin Milli Menfaatleri,
- 5- Devletin Yeraltı ve Yerüstü Kaynakları,

şeklinde özetlenebilir. Söz konusu beş temel etken devletlerin kendi ulusal güvenlik politikalarını ve stratejilerini belirlemesine yardımcı olurken hangi enstrümanların kendileri için hayati önem arz ettiğini ve olmazsa olmazlarını teşkil ettiğini belirlemesine de yardımcı olmaktadır.³² Bilhassa Soğuk Savaş akabinde güvenlik kavramının global boyuttan bireysel boyuta genişleyip, belirginleşmesi; askeri boyuttan uzaklaşarak iktisadi meselelerden insan haklarına, ekolojiden göçe kadar bir çok alana müdahil olması ve bu alanları kapsaması, tehdit türlerinin kapsamını da genişletirken yeni savunma yaklaşımlarına olan ihtiyacı artırmıştır. Kapsam alanının “aşağı yönlü” ve “yukarı yönlü” olmak üzere iki boyutlu arttığı gözlemlenen ulusal güvenliğin kapsamına dair tartışmalar, 1980’li yıllara dayanmaktadır. “Upward” olarak da tanımlanan yukarı yönlü genişleme tipi esasen “mikro alandan makro alana genişleme” özelliği sergilerken bunun zıttı olan “downward” ise “makro alandan mikro alana daralma” şeklinde yorumlanmaktadır.³³ Devletlerin kendi milli güvenlik politikalarını belirlemelerinde iki temel faktörün etkili olduğu söylenebilir bunlar “ulusal çıkar” ve “tehdit” kavramlarıdır. Öyle ki uluslararası ilişkiler disiplinde “ulusal çıkar” nosyonundan, ulusal güvenlik nosyonuna nispetle daha önce istifade edilmeye başlanmıştır.

1.1.2.1. Ulusal Güvenlik Politikalarının Belirlenmesinde Tehlike-Tehdit-Tedbir Algısı

Güvenlik politikası, hasım devlet tarafından yöneltilen her türlü tehdit ve/veya risk unsurunu egale etmek yahut tesirini azaltmak için tatbik edilen siyasi, iktisadi yahut askeri tüm stratejileri kapsar.³⁴ Dolayısıyla ulusal güvenlik kavramının anlaşılması ve

³² Bandoğlu, a.g.m., 315.

³³ Muhrarrem Aksu ve Faruk Turhan, “Yeni Tehditler, Güvenliğin Genişleme Boyutları ve İnsani Güvenlik”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2012 Cilt 4. Sayı 2, s. 70.

³⁴ Lake, David A., *Hierarchy in International Relations*, (London: Cornell University Press, 2009), s. 52.

kavrama dair politikaların tatbik edilmesi, risk/tehlike ve tehdit gibi kavramlarının doğru tanımlanabilmesi ile mümkün olmaktadır. Bu aşamada risk, tehdit ve tehlike kavramlarının tespiti elzemdir. Zira riskli bir durumun oluşumu; tehlike ve tehlike unsurunun odaklandığı bir gaye olmak üzere iki temel etkenin kesişim kümesidir. Diğer bir deyişle riskli bir durumdan; tehlike ve tehlike unsurunun yöneldiği bir hedef varlığında söz edebiliriz. Söz konusu kavramların ayrımının anlaşılması için somutlaştırmak gerekirse: A kişinin evinde bir silahın bulunması B kişisi için “risk” olarak tanımlanabilir. A kişinin silahı eline alması B kişisi için “tehlike” olarak tanımlanırken, A kişinin silahı vuruş pozisyonuna getirmesi, B kişisi için bir “tehdit” unsuru olarak algılanmaktadır.³⁵ Tehdit, tehlike ve risk gibi kavramların geleceğe yönelik planlara dayandığı gerçeği dikkate alındığında, güvenlik kavramının şuanı, günümüzü ve içinde bulunduğumuz zaman dilimini değil daha sonrayı ele aldığı ifade edilebilir. Dolayısıyla güvenlik nosyonu, sadece tehdit ve risk gibi mefhumlarla değil aynı zamanda tahmin nosyonu ile de doğrudan ilişkilidir. Öte yandan ne şekilde olursa olsun güvenlik kavramının söz konusu olabilmesi için; mevcudiyetin muhafazası ve idamesi aleyhine bir ya da birden fazla dahili ve/veya harici tehdidin ve/veya benzeri tehdit algılamalarının ve tahminlerin var olması şartı aranmaktadır.³⁶ Zira devlet kurumunun temel değerleri ve milli menfaatleri aleyhine sergilenen maddi yahut manevi her türlü tutum ve davranış, devletler tarafından ulusal güvenliklerine yöneltmiş bir tehdit olarak algılanmaktadır.³⁷

1.1.2.2. Tehdidin Tespiti

Türk Dil Kurumu sözlüğünün “Gözdağı” olarak tanımladığı tehdit kavramı, devletlerin milli menfaatlerini muhafaza etmesi noktasında önemli bir rol oynamaktadır.³⁸ Taraflardan birinin, karşı taraftan talep ettiği isteklerin temin edilmediği durumlarda, talep eden tarafın talep edilen tarafı koşullu bir taahhüde

³⁵ Dedeoğlu, Beril. *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, (İstanbul, YeniYüzyıl Yayınları, 2018), s. 29-32

³⁶ Dedeoğlu, a.g.e., s. 34.

³⁷ A. Salih Niya ve Hüseyin Bahtiyari, “Evveliyetbendi-ye Tehdidat-e Emniyet-e Milli-ye Cumhuri-ye Eslami-ye İran ba Reveş-i Tahlil-e Selsele-i Moratebi” *Motale’at-e Rahbordi-ye Siyaset Gozari-ye Umumi*. (Yaz,1397) Cilt 8 Sayı 27 s.264 http://sspp.iranjournals.ir/article_31401.html#_ftnref14 [Erişim: 09.11.2021]

³⁸ TDK, Tehdit <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim: 05.11.2021]

dayanarak cezalandırması olarak tanımlanan tehdit; ülkelerin birbiri aleyhine gerçekleştirdiği yahut gerçekleştirme arzusunda olduğu iktisadi, siyasi ve temel değerler esaslı girişimlerdir.³⁹ “ *Ancak alışılmış dilde, sahip olunan değerlere yönelik ‘tehditler’ olarak; salgın hastalıklara, sellere, depremlere veya kuraklığa sıklıkla başvurulduğu görülmektedir.* ”⁴⁰ Öte yandan tehdit olgusunun tanımı, tıpkı güvenlik kavramı gibi müphem bir tanım olmakla birlikte temel anlamda dört alt başlık halinde ele alınabilir. Bunlar: hayati tehditler, milli tehditler, temel tehditler ve ikincil tehditler olarak sıralanabilir. “*Hayati tehditler*” direkt olarak bir devletin mevcudiyeti, bağımsızlığı ve toprağı aleyhine yöneltilen tehditler şeklinde tanımlanırken, “*Milli tehditler*” ise yönetim sisteminin risk altında olması yahut büyük bir doğal afet akabinde ortaya çıkan kargaşa gibi devlet içinde vuku bulan iktisadi ve siyasi düzensizliğin getirdiği tehditler olarak tanımlanabilir. Bununla beraber “*Temel tehditler*” için bölgede istikrarsızlığın hâkim olması ve demokratik bilincin yerleşmemesi ya da ülke içi iktisadi temelin sarsılması ve buna bağlı olarak suç oranlarının artması gibi örnekler verilebilir. Son başlığı teşkil eden “*İkincil tehditler*” ise gelecek süreçte, ulusal tehdit boyutuna ulaşabilecek tehlike niteliği taşıyan etmenlerdir.⁴¹

Uluslararası ilişkiler disiplininde güvenlik tartışmalarının ilk basamağını teşkil eden tehdit kavramı; bir devletin topraklarını işgal edebilecek yahut o devletin siyasi nizamı üzerinde baskın konuma erişip yönetim sistemini bütünüyle değiştirebilecek bir silahlı aktörün mevcut olma durumu olarak nitelendirilmektedir.⁴² Müşterek Askeri Terimler sözlüğünde “*Ulusal çıkar ve güvenliğe yönelik her çeşit girişim ve faaliyet*” olarak tanımlanan tehdit kavramı, aynı zamanda muhataptan talep edilen eylemin tatbik edilmemesi durumunda uygulamaya sokulan yaptırım niyeti beyanı yahut muhatabın

³⁹ Ahmet Küçükşahin ve Tamer Akkan, “Değişen Güvenlik Algılamaları Işığında Tehdit ve Asimetrik Tehdit” *Güvenlik Stratejileri Dergisi* Cilt 3. Sayı 5. s. 46-47.

⁴⁰ Baldwin, a.g.m., 14.

⁴¹ Nihat Akçay, “21. Yüzyılda Türkiye’nin Tehdit Algılamaları ve Güvenlik Açılımları” (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2008) s. 17.

⁴² Mustafa Kibaroglu, “11 Eylül’ün Ardından Strateji, Tehdit ve Caydırıcılık”, *Foreign Policy*, Ocak 2002, İstanbul, s. 1.

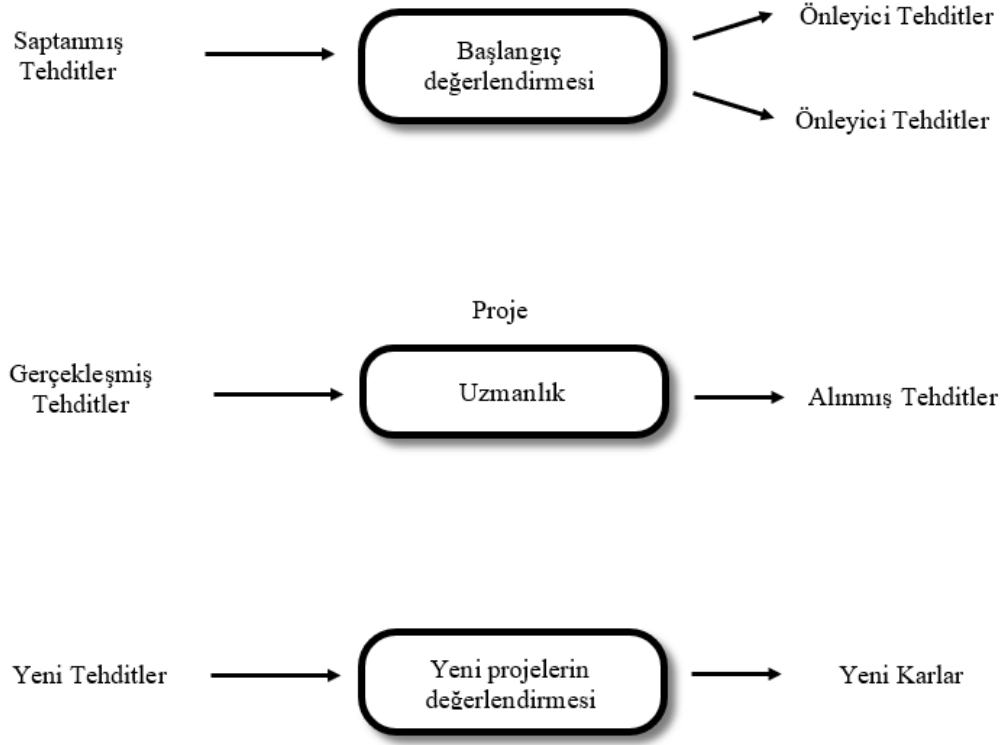
bu yaptırımla karşı karşıya kalacağına dair algısı olarak da ifade edilmektedir.⁴³ Mevcudiyetini muhafaza ve idame ettirme gayesi ile hareket eden her türlü aktörün temel davranış biçimini oluşturan güvenliğini sağlama eylemi, tehdidin belirlenmesi ile mümkün olmaktadır. Birbirini daima etkileyen iki unsur olan tehdit ve güvenlik kavramlarının, devletlerin güvenlik stratejilerinin belirlenmesinde ve savunma doktrinlerinin oluşumunda önemli bir payı vardır. Öyle ki devletler algıladıkları tehditlere karşı güvenlik tedbirleri alma yoluna başvururken, aldıkları söz konusu tedbirler düşman devletler tarafından bir tehdit unsuru şeklinde görülmekte ve bu durum her iki ülkenin de devamlı bir şekilde güvenlik tedbirleri almasına yol açan bir paradoksa dönüşmesine sebep olmaktadır.⁴⁴ Askeri güç temelli bir anlayış olan geleneksel güvenlik yaklaşımı; tehdidin kaynağı, tehdidin doğası, tehdide karşı gösterilen tepki, güvenliğin tesisinin kimin sorumluluğunda olduğu ve güvenliğin teşkilinde etkili olan temel değerler olmak üzere beş esas üzerine inşa edilmiştir.⁴⁵

⁴³ Köksal, Faruk (05 – 06 Nisan 2007) “ Risk ve Tehdit Kavramında Yeni Paradigmalar İle Asimetrik Tehdit Analizi” *Türkiye’ye Yönelik Dış Kaynaklı Risk ve Tehditler*, Harp Akademileri Basımevi İstanbul.2017 s. 3.

⁴⁴ Küçükşahin ve Akkan, a.g.m., 44.

⁴⁵ Bülent S. Ağır. “Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı” *Güvenlik Stratejileri* Cilt 11. Sayı 22. s. 105.

Şekil 2. Tehdit-Tedbir Bağıntısı

Kaynak: Dedeoğlu, B. (2018) Uluslararası Güvenlik ve Strateji, İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları

Şekil 2’de de görüldüğü üzere tehdidin “Saptanmış Tehditler”, “Gerçekleşmiş Tehditler” ve “Yeni Tehditler” olmak üzere üç hali bulunmakta ve her bir tehdit için farklı güvenlik politikaları geliştirilmekte ve mevcut tehditlere binaen muhtelif tedbirler alınmaktadır. Tehdit türleri gibi, devletlerin ve toplumların tehdit algılamaları da farklılık göstermektedir. Öyle ki bir toplum herhangi bir dışsal etmeni ciddi bir güvenlik sorunu yahut tehdit olarak adlandırırken aynı tehdit bir başka toplum için tehlike boyutunda kalabilmektedir. Söz konusu tehdide karşı devletlerin gösterdiği bu reflekslerde elbette ulusların güvenliği algılayış biçimi ciddi önem arz etmektedir. Her ne kadar bir tehdit unsurunun aktörler tarafından algılanışı muhtelif koşullara bağlı olarak değişse de bilhassa askeri boyutlu incelendiği takdirde temelde altı soru etkili olabilmektedir. Tehdide yöneltilen bu sorular “*Kim? Hangi amaçla? Hangi miktarda güçle? Ne zaman? Nerede?*” ve “*Ne yapabilir?*” sorularıdır. Her ne kadar sorulara verilebilecek cevaplar günümüz şartlarında tehdit kavramının belirsizleşmesi nedeni

ile oldukça etin görünse de bir emsal teşkil etmesi açısından tehdidin bu şekilde irdelenmesi, güvenlik politikalarının belirlenmesi noktasında son derece önemlidir.⁴⁶ Dolayısıyla tehdit algılamalarının bir sonucu olan güvenlik yahut güvensizlik, devletlerin imkan ve kabiliyetlerinden bağımsız bir mefhum olarak değerlendirilmemelidir.⁴⁷

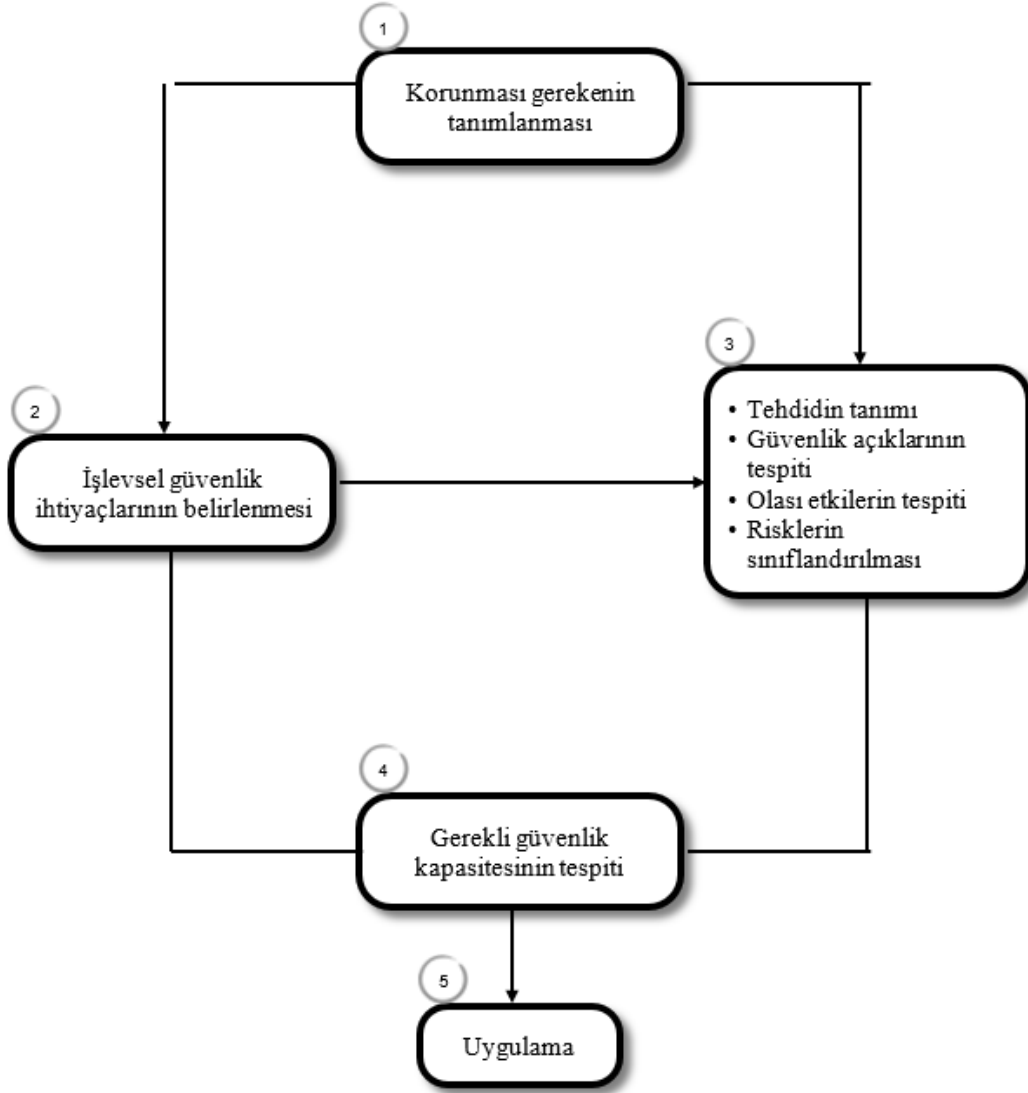
Yöneticilerin tehdidi algılaması ve bahsi geçen tehvide dair tedbirlerin tatbik edilmesi arasındaki zaman dilimi, karar alıcılar açısından son derece kritik bir süreçtir.⁴⁸ ekil.3’ de görüldüğü üzere muhafaza edilmesi gereken değerin tanımlanması, gereken önlemin alınması noktasında ilk basamağı teşkil etmektedir. Ardından tehdit unsurunun tanımlanması, güvenlik açıklarının ve muhtemel etkilerin tespiti ve risklerin tasnifine bağlı olarak işlevsel güvenlik ihtiyaçlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu şekilde gereken güvenlik kapasitesi tespit edilmekte ve buna bağlı olarak muhtelif güvenlik politikaları geliştirilmektedir.

⁴⁶ Ahmet Küçükşahin, “Güvenlik Bağlamında, Risk ve Tehdit Kavramları Arasındaki Farklar Nelerdir Ve Nasıl Belirlenmelidir?” *Güvenlik Stratejileri Dergisi* , Cilt 2. Sayı 4. s. 19.

⁴⁷ McSweeney, Bill. *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations* New York, Cambridge University Press, 1999, s. 3.

⁴⁸ Küçükşahin ve Akkan, a.g.m., 44.

Şekil 3. Güvenlik Politikalarının Oluşum Süreci

Kaynak: Dedeoğlu, B. (2018) Uluslararası Güvenlik ve Strateji, İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları

Her ne kadar Meydan Larousse ansiklopedisinde tehdit kavramına dair “*sonradan verilecek bir ceza ile korkutma, gözdağı*” şeklinde bir tanımlama yapılsa da kavramın algılanış şekli devletlere ve şartlara bağlı olarak değişmektedir.⁴⁹ Zira her devletin jeopolitik konumu, doğal kaynakları, sosyolojik özellikleri, tarihi ve vizyonu o ülkenin

⁴⁹ Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, 19. Cilt Taf-Uya, Sabah Yay. s. 139.

güvenlik politikalarını belirlerken risk ve tehdit algılayışını da şekillendirmektedir.⁵⁰ Gayesi düşman ülkenin ve ülke toplumunun korku ve endişe duygularına kapılması olan tehdit kavramı, riskden farklı olarak; toprak işgali gibi bir milletin somut değerlerine yönelik *ulusal fiziki tehdit*, ulusal fiziki tehditin somutluğuna nazaran iktisadi tehditler gibi daha geniş ve soyut tehditleri barındıran *ulusal çıkar tehditleri* ve muhtelif aktörler tarafından müşterek değerlere yönelik algılanan *ortak değerler tehdidi* olmak üzere üç türlü ele alınabilir.⁵¹

1.1.2.3. Risk/Tehdit İkilemi

Tehdit kavramı, reel olgu/vakalar ve algı/tahmin olmak üzere iki zıt yöne dayanmaktadır. Zira bir tehlikenin gerçek bir tehdit olup olmaması durumu, tehlikenin gerçekleşme oranı ile doğrudan ilişkilidir. Bir tehlikenin tehlide dönüşmesi, vakanın gerçekleşmesi ile mümkün olurken bu durum tedbir alınması için geç kalındığı anlamına gelmektedir. Bir diğer açıdan tehlide dönüşmesi mümkün olmayan bir tehlike için -yahut gerçekleşme oranı düşük bir tehdit için- lüzumsuz önlemler alınması da söz konusu aktörü hem iktisadi hem de idari anlamda yorabilmektedir.⁵² Dolayısıyla, risk ve tehdidin ortak noktası iki durumun da olasılık içermesi ve mütemadiyen takip edilerek kontrol altına alınması gerekliliğidir. Öte yandan her iki kavramın müşterek bileşeni olan tehlike nosyonu ise Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*Büyük zarar veya yok olmaya yol açabilecek durum. Gerçekleşme ihtimali bulunan fakat istenmeyen sakıncalı durum.*” olarak ifade edilmektedir.⁵³

Hangi durumun risk konusu olduğu hangilerinin tehdit unsuru olduğu, karar alıcıların ellerindeki veriler ve imkanlar doğrultusunda kararlaştırmakta; tehdit durumunda tedbir alınmakta, risk durumunda ise yönetilmeye devam edilmektedir. Dolayısıyla tehdit ve risk nosyonları arasındaki temel fark, risk durumunda yönetilebilme imkanı söz konusu olurken tehdit durumunda müdahale gerekliliğinin mevcut olmasıdır.

⁵⁰ Küçükşahin ve Akkan, a.g.m., 46-47.

⁵¹ Küçükşahin ve Akkan, a.g.m., 47-48.

⁵² Dedeoğlu, a.g.e., 32.

⁵³ TDK, Tehlike, <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim: 14.11.2021]

Riskin yönetilemez bir hal alması, bahsi geçen riskin tehdide dönüştüğü anlamına gelmektedir. Tehdit varlığına zarar verme durumuna geldiğinde ise tedbir alınmaktadır.⁵⁴ Yönetilebilir olma, olasılık içerme gibi faktörlerin yanı sıra tehdit kavramının, aynı zamanda açıkca zarar verme niyeti özelliğine sahip olması iki kavram arasındaki temel farklılıklardan bir diğeridir.⁵⁵ Bu çerçevede tehdit ve risk ayrımı konusunda verilebilecek en somut örnek NATO tarafından 1991 yılında gerçekleştirilen Roma Zirvesi'dir. Zirvede gerçekleştirilen bir toplantıda organizasyon bünyesinde yer alan ülkelerin bugünden itibaren nitelikli bir taarruz ile karşı karşıya olmadığı lakin muhtelif boyutlarda ve konularda tanımlanması güç riskler alındığı ifade edilmiştir. Söz konusu örnekte NATO perspektifinde kontrol edilip yönetilemeyen bir unsur olan tehdidin, kontrol edilip yönetilebilir bir durum olan risk unsuruna dönüşümü gözlemlenmektedir.⁵⁶

Türk Dil Kurumu sözlüğünde “zarara uğrama tehlikesi” olarak tanımlanan risk mefhumu ile tehdit mefhumu arasındaki temel fark, risk kavramının tehdit kavramında olduğu gibi “niyet beyanı” unsuruna sahip olmamasıdır.⁵⁷ “*Tehditte hasmın, muhatabının iradesi ve denetimi dışında yönelttiği cezalandırma beyanı mevcutken, riskte bu söz konusu değildir. Riskte (zarara uğrama olasılığında) birimin kendi iradesi ile başlatılan bir eylemin olası sonuçları söz konusudur.*”⁵⁸ Bu durumda risk tehdide nazaran daha soyut bir kavram olarak ihtimal içerir. Bir meselenin tehdit unsuru mu yoksa risk konusu mu olduğu, unsurun özelliğinden çok unsuru algılayan aktörün imkan ve kabiliyeti ile yakından ilişkilidir. Zira bir risk unsuru, algılayan aktörün güç durumuna bağlı olarak tehdit teşkil edebilir. Kısacası zayıf ve güçsüz bir devlet için risk, bir tehdit unsurudur denilebilir.⁵⁹

Uluslararası ilişkiler disiplindeki müphem kavramlardan bir diğeri olarak da değerlendirilen ve mütemadiyen tehdit kavramı ile karıştırılan risk kavramının doğru

⁵⁴ Küçükşahin, a.g.m., 20.

⁵⁵ Peter Gill, “Intelligence, Threat, Risk and the Challenge of Oversight” *Intelligence and National Security*, Cilt 27. Sayı 2. s. 207.

⁵⁶ Küçükşahin, a.g.m., 19.

⁵⁷ TDK, Risk, <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim: 15.11.2021]

⁵⁸ Köksal, a.g.e., 3.

⁵⁹ Küçükşahin, a.g.m., 19.

bir tanıma sahip olabilmesi için şu üç sorunun sorulması gerekmektedir: “*Ne olabilir?/Ne ters gidebilir? Bunun olma olasılığı nedir? Olduğu takdirde ne gibi sonuçlarla karşı karşıya kalınır?*”⁶⁰ Bu üç sorunun cevabı, risk kavramının tanımını daha kolay hale getirmektedir. Öte yandan bahsi geçen iki kavramın ayrımının bulanıklaştığı durumlar da söz konusu olabilmektedir. Özellikle tehdit unsuruna yöneltilen “*Kim?, Hangi amaçla? Hangi miktarda güçle? Ne zaman? Nerede ve Ne yapabilir?*” sorularına doyurucu bir cevabın alınamaması sebebi ile oluşan bulanıklık, karar alıcı mekanizmaların işini zorlaştırırken istihbaratın öneminin artmasına sebep olmuştur.⁶¹ Risk, aktörün kendi iradesiyle gerçekleştirdiği eylemin muhtemel sonuçları olarak değerlendirilebileceği gibi muhatabın karşı tarafı dolaylı olarak zarara uğratması da bir risk unsuru teşkil edebilir. Bu durumda zarara uğrama olasılığı ikiye ayrılmaktadır:

- Aktörün kendi iradesi ile göze aldığı riskler,
- Aktörün iradesi dışında gerçekleşen dolaylı riskler.⁶²

1.1.2.4. Ulusal Çıkar

Karar alıcı mekanizmalar, ülkelerinin güvenlik politikalarını teşkil ederken yahut dış politikada herhangi bir hamlede bulunduklarında, ekseriyetle ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmeye çalışır ve milli menfaatlerini en doğru şekilde kapsadığını düşündükleri politikaları uygularlar. Dolayısıyla ülkelerin dış politika tercihlerinde daha çok güvenlik boyutuyla ele aldıkları ulusal çıkar kavramı, güvenlik ihtiyacı ile doğrudan ilişkilidir. ⁶³ Anlaşılabilirlik ve kullanım açısından nispeten daha basit bir terim olan ulusal çıkar kavramı, ulusların kendi menfaatini koruması anlamının yanı sıra devletlerin sınırların ötesinde kendilerini savunabilmesi ile de

⁶⁰ Gill, a.g.m., 207.

⁶¹ Küçükşahin, a.g.m., 20-21.

⁶² Köksal, a.g.e., 4.

⁶³ Baharççek & İnan, a.g.m., 104.

yakından ilişkilidir. Bu bağlamda geleneksel ulusal çıkar anlayışı; temel güvenlik gereksinimi ve ikincil çıkarlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır.⁶⁴

1930’lu yıllarda Charles A. Beard tarafından bir fikir olarak kaleme alınan ulusal çıkar kavramının tarihi, yazara göre 16. yüzyıl İtalyası ve 17. yüzyıl İngilteresine kadar dayanmaktadır. Beard’ın söz konusu çalışması, bir fikir olarak ulusal çıkar kavramını, modern bir siyasi sistem olan ulus-devlet yapısının yükselişi ile bağdaştırması açısından önemlidir.⁶⁵ Söz konusu kavramın realist perspektifte irdelendiği ilk çalışma olan Charles A. Beard’ın *The Idea of National Interest: An Analytical Study in American Foreign Policy*, adlı kitabında, kavram ilk olarak “ulusal onur”, “kamu çıkarı” ve “genel amaç” gibi anlamlarda kullanılmaktaydı.⁶⁶ Ulusal çıkarları doğrultusunda hareket eden bir ülkenin, güvenlik gerekliliklerini incelemesi ve gereksinimlerini temin etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ulusal güvenlik politikalarının merkezinde milli menfaatlerin konumlandığı söylenebilir.⁶⁷ Öte yandan Arnold Wolfers ulusal çıkar kavramını ulusal güvenlikten farklı görmemektedir. Zira ona göre ulusal çıkar formülü, pratikte ulusal güvenlikle eş anlamlı hale gelmiştir.⁶⁸

Bir başka açıdan ulus-devlet kavramının önemini yitirdiğine dair muhtelif tartışmaların vuku bulduğu günümüz 21. yüzyılının ilk çeyreğinde dahi değerini koruyan bir kavram olan ulusal çıkar nosyonuna; realist kuram düşünürleri tarafından güç ve güvenlik gibi anahtar kelimeler eşliğinde sıklıkla değinilmektedir.⁶⁹ Örneğin ulusal çıkar kavramını mütemadiyen güç ile birlikte ele alan Morgenthau açısından bahsi geçen kavram; esasen devletlerin kendini güvende hissetmek adına sürekli güç

⁶⁴ Coicaud J.M and Wheeler N. J. “ Introduction: The changing ethics of power beyond borders” *National Interest and International Solidarity: Particular and Universal Ethics in International Life* Jean-Marc Coicaud and Nicholas J. Wheeler (ed.) s. 2. (Tokyo:United Nations University Press,2008)

⁶⁵ Scott, Burchill, *The National Interest in International Relations Theory* (UK : Palgrave Macmillan, 2005), s. 1.

⁶⁶ Mitat Çelikpala, “Geçmişten Günümüze Vazgeçilemeyen Kavram: Ulusal Çıkar” *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (Ankara, 2005) Cilt 23, Sayı 1, s. 447.

⁶⁷ McSweeney, a.g.e., 34.

⁶⁸ Wolfers, a.g.m., 482.

⁶⁹ Çelikpala, a.g.m., 440.

elde etme yoluna başvurduğu bir atmosferde, her türlü taarruza rağmen kendi ulusal, kültürel ve siyasi bütünlüğünü sağlayabilme durumu olarak da ifade edilmiştir.⁷⁰

Dış politikada verilen kararların altında yatan temel etken olan ulusal çıkar kavramının günümüzdeki kullanımına her ne kadar 18. yüzyıldan itibaren başladığı ifade edilse de daha erken tarihlerde ulusal çıkar anlamına yakın olan “*prensın amacı*”, “*hanedan çıkarları*” ya da “*Hikmet-i Hükümet*”⁷¹ anlamına gelen fransızca “*Raison d'état*” gibi muhtelif terimlerden istifade edildiği söylenebilir.⁷²

Joseph Frankel ise ulusal çıkar kavramını nesnel ve öznel olmak üzere iki alt başlık halinde sınıflandırma yöntemine başvurmuştur. Frankel, *nesnel ulusal çıkar* kavramını “*ulus-devletlerin nihai dış politika hedefi*” olarak yorumlarken, kavramı “*karar alıcılardan bağımsız nitelikte*” olarak “*ancak sistematik bir araştırma yöntemi eşliğinde keşfedilebilen çıkarlar*” şeklinde ifade etmiştir.⁷³ Buna örnek olarak coğrafya yahut jeopolitik konum verilebilir. Bu perspektiften ele alındığı takdirde ulusal çıkar kavramı tarihsel olarak uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde mütemadiyen jeopolitik anlayış ile beraber de ele alınmaktadır. Zira ulusal çıkar arayışı, gerek iktisadi gerek siyasi gerekse askeri sahada, yahut ülkelerin doğal enerji kaynakları açısından coğrafi konumla ilişkilendirilebilmektedir.⁷⁴ Öte yandan *nesnel ulusal çıkar* kavramı komşularla olan ilişkiler, siyasi tarih, nüfus kapasitesi ve etnik köken gibi değişmez faktörlerle de yakından ilişkilidir. Joseph Frankel’in değindiği bir diğer alt başlık olan *öznel ulusal çıkar* kavramı ise “*belirli bir hükümet veya politika seçkinlerinin tercihlerine bağlı olan ve ideoloji, din ve sınıf kimliğini içeren ve hükümetler değiştikçe farklılaşan, yoruma dayalı çıkarlar*”⁷⁵ olarak tanımlanmıştır.

⁷⁰ Hans J. Morgenthau, “Another “Great Debate”: The National Interest of the United States”, *The American Political Science Review*, (1952) Cilt 46, sayı 4, s. 972.

⁷¹ Türkçe’de “devlet aklı” olarak tercüme edilen kavram, uluslararası ilişkiler disiplininde “hikmet-i hükümet” şeklinde nitelendirilmiştir. Bahsi geçen kavramdan, pragmatist bir anlayış çerçevesinde hareket eden devletlerin kendi yararına yaptıkları hukuksuz ve kanunsuz eylemlere atıf için de istifade edilmektedir. Bu bağlamda kavram “hukuk devleti” veya “hukukun üstünlüğü” kavramının zıddı olarak da ele alınabilir. Kavram hakkında fazla bilgi için bkz. Çiller, Yavuz: *Türk Siyasal Hayatında Devlet ve Hikmet-İ Hükümet Geleneği*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

⁷² Çelikpala, a.g.m., 447.

⁷³ Burchill, a.g.e., 3.

⁷⁴ Coicaud and Wheeler a.g.e., 2.

⁷⁵ Burchill, a.g.e., 3.

1.2. Güvenlikleştirme Teorisi Bağlamında İran'ın Güvenlik Politikası

Ulusal çıkar kavramını, dış politikasında nihai hedef olarak tanımlayan ülkelerin başında gelen İran, milli menfaatlerini mütemadiyen risk ve tehdit altında hissederek sağlamıştır. Bu sebeple 1979 İslam devrimi akabinde İran'ın güvenlik politikalarındaki değişen tehdit algısının ve mevcut tehditlere karşı geliştirdiği savunma doktrinlerinin temelinde “güvenlikleştirme” teorisinin yattığı söylenebilir. Kopenhag Okulu çerçevesinde “Sektörel Güvenlik” ve “Bölgesel Güvenlik Kompleksi”nden sonra üçüncü bir yaklaşımı teşkil eden “Güvenlikleştirme” kavramı; Barry Buzan ve Ole Weaver tarafından yayınlanan *Regions and Powers: The Structure of International Security* isimli çalışma da değinildiği üzere, en temel anlamıyla; bir meselenin güvenlik sorunu teşkil etmesi için değer atfedilen bir nesnenin varoluşsal bir tehdit altında nitelendirilmesi ve bu tehdide binaen ilgili aktörlerce olağanüstü muhtelif tedbirler alınması sürecidir.⁷⁶

Bilhassa iki kutuplu düzenin çöktüğü Soğuk Savaş sonrası dönemde vuku bulan askeri müdahalelerin tahlili noktasında sıklıkla tercih edilen “Güvenlikleştirme” teorisi, Şah dönemi İran'ı ile Ayetullah Humeyni dönemi İran'ı güvenlik algısının ne derece değiştiğinin anlaşılması noktasında bir turnusol vazifesi görmektedir. Öte yandan devrim akabinde değişen yönetimin sıklıkla dillendirdiği “güvenlikleştirme” söylemlerinden bazıları olan “Devrim ihracı”⁷⁷, “Anti-emperyalizm/Milli bağımsızlık”⁷⁸ ve “Mukaddes mekan” gibi tanımlamalar, her ne kadar müesses nizam tarafından mütemadiyen vurgulansa da kadim bir siyasi geleneğe sahip olan İran'ın güvenlik politikalarında değişmeyen temel sabitlerin olduğu da unutulmamalıdır. Şah döneminde başlayan nükleer çalışmaların günümüz İran'ında hala gündem başlıklarının ilk sıralarında yer alması yahut İran'ın günümüzde bölgesel milis yapılara

⁷⁶ Barry Buzan ve Ole Weaver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Steve Smith (ed.) (New York: Cambridge University Press, 2003), s. 491.

⁷⁷ Muhammed Kurbanî, “Negâhi be Caygâh-e Sudur-e Englâb der Kânun-e Esâsi” *Fars News* <https://www.farsnews.ir/news/13901220000443> [Erişim 01.03.2022].

⁷⁸ Mohammad Rajainejad, “Der Sire-i İmam, İstiklâl-e Millî Rehai-ye Keşver ez Solta-ye Biganegân der Eb'ad-e Siyasi, Ferhengî ve İktisadî Est.” *Portal-e İmam Humeyni* <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n156489/> [Erişim 01.03.2022].

ve devlet dışı aktörlere verdiği desteğin 1960'lı ve 1970'li yıllarda Şah yönetimi tarafından Irak'taki Kürt isyanına verdiği destek politikası ile aynı çizgide yer alması İran dış politikasındaki güvenlik stratejisindeki sabitlere örnek olarak verilebilir.⁷⁹

1921'de Savaş Bakanı, 1923'te Başbakan ve 1925'te Şah olan Rıza Han liderliğinde kurulan Pehlevi Hanedanlığı ordusunun temel hedefi ülkeyi dış tehditlere karşı muhafaza etmektir. Lakin İran'ın bazı kırsal bölgelerine hakim olan aşiretlerin ülke içinde bir tehdit unsuru teşkil etmesi hasebiyle İran'da 1920'li yıllardan 1960'lı yılların ortalarına kadar iç politika endeksli güvenlik stratejilerinin tatbik edildiği ifade edilebilir.⁸⁰ Bu bağlamda ülke içi güvenliği tesis etmek üzere 1924-1940 yılları arasında İran'da gerçekleşen milli harcamaların %30 ila %50'si ordu için tahsis edilmiştir.⁸¹ Son aşiret isyanlarının bastırılması ve 1968'de Basra Körfezi bölgesinde yaşanan gelişmeler (İngiltere'nin Körfezdeki askeri güçlerini çekme kararı, Irak'taki Ba'as Darbesi) Pehlevi Hanedanlığı açısından tehdit algısının yeni bir boyut kazanmasına ve tehdidin dış politika eksenli ele alınmasına sebep olmuştur.⁸² Bilhassa iç politika ve dış politikada ekseriyetle dışa bağımlı bir güvenlik stratejisi takip edilen baba ve oğul Şah dönemi İran'ında, 1979 devrimine giden süreç içerisinde çıkan halk ayaklanmaları ve Pehlevi hanedanlığının ilk yıllarında vuku bulan aşiret isyanları dikkate alındığında kimi zaman tehdidin halkın kendisi olduğu ifade edilebilir.

İran İslam Devrimi'nin gerçekleştiği 1979 yılından itibaren ise dışa bağımlı politika yerini “güvenlikleştirme” söylemlerine bırakmıştır. Uluslararası arenada devrim olgusunu ve devrimin getirdiği temel değerleri tehdit altında niteleyerek “güvenlikleştirme” yoluna başvuran İran; tehdit altında atfettiği değerleri muhafaza etmek gayesi ile olağanüstü tedbirler almayı meşru bir hale getirmektedir. Dolayısıyla İran'da “güvenlikleştirme” politikalarının devrim akabinde tehdit inşası süreciyle birlikte ortaya çıktığı söylenebilir.

⁷⁹ Ali Alfoneh, “Constants in Iran's Security Policy Under the Pahlavi Regime and the Islamic Republic” *The Arab Gulf States Institute in Washington* <https://agsiw.org/constants-in-irans-security-policy-under-the-pahlavi-regime-and-the-islamic-republic/> [Erişim: 01.12.2021].

⁸⁰ Jalil, Roshandel. “National Security” *Iran A Country Study*, Glenn E. Curtis and Eric (Ed.) (Washington : Government Printing Office 2008), s. 258.

⁸¹ Alfoneh, a.g.e.,

⁸² Roshandel, a.g.m., 257.

1.2.1. İran’da Devrimin Getirdikleri: Tehdidin İnşası

İlk olarak 1995 yılında Ole Waever tarafından “*Securitization and Desecuritization*” adlı eserinde ortaya atılan “güvenlikleştirme” teorisinin “*constructivist/inşaaacı*” bir temele sahip olduğu ifade edilmektedir.⁸³ Bu bağlamda mütemadiyen belirlediği bir aktörü yahut değeri tehdit altında algılayan ve bu algılamaya binaen söz konusu tehdidi yeniden inşa eden İran’ın, gerek devlet dışı aktörler ve Şii milis yapılanmalar vesilesi ile dış politikada, gerekse ülke içi güvenlik mekanizmaları ve karar alıcıları vesilesi ile iç politikada “güvenlikleştirme” yoluna başvurduğu söylenebilir. Zira Kopenhag Okulu çerçevesinde ele alınan “güvenlikleştirme” teorisine göre, güvenlik kavramı “*söz-edim (speech act)*” çerçevesinde bir güvenlik sorunu olarak nitelendirilmekte ve böylelikle tehdit altında olduğu varsayılan değer/ler için alınan çarpıcı tedbirlerin meşruiyeti söz konusu olmaktadır.⁸⁴ Bilhassa İslam Devrimini takip eden yıllarda, Devrim Lideri Ayetullah Humeyni’nin “*Ey dünya Müslümanları ve zalimlerin idaresi altındaki mazlumlara, kalkın ve birleşin ve İslam’ı ve kaderinizi koruyun ve güçlülerin fitnesinden korkmayın, çünkü bu asır Cenab-ı Hakk’ın izniyle mazlumların (mustazafların) baskıcılara (müstekbirlere), hakkın batıla galip geldiği asırdır.*”⁸⁵ şeklinde yaptığı açıklama “*söz-edim (speech act)*” durumuna örnek olarak verilebilir. Örnekte de görüldüğü üzere Ayetullah Humeyni tarafından sıklıkla dile getirilen *Mustazaf-Müstekbir* ayrımı, söz konusu “güvenlikleştirme” kapsamını ziyadesiyle genişletmektedir. İslam dünyasının ve ezilenlerin liderliği rolünü kendine şiar edinen İran, bu vesile ile devrimi ihraç etme gayesi ile hareket ederek devrim olgusunu “güvenlikleştirme” yoluna başvurduğu söylenebilir. Öte yandan Tahran yönetimi, Devrim ihracı olgusunu güvenlikleştirerek güvenlikleştirme stratejisini amaç olmaktan çıkarmıştır. Bölge ülkelerinde siyasi ve askeri nüfuzunu artırmak gayesi ile hareket eden İran bu amacını devrim ihracı kavramını güvenlikleştirerek

⁸³ Başar Baysal ve Çağla Lüleci. “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi” *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (2015). Yıl 11. Sayı 22., s. 75.

⁸⁴ Baysal ve Lüleci, a.g.m., 63.

⁸⁵ Humeyni, Ruhullah M., “Tabyiyn-e Felsefe ve Esrar-e Hac” *Sahefe-i İmam: Mecmue-i Asar-e İmam Humeyni (Beyânât, Peyamhâ, Mosabeheha, Ehkâm, Ecâzât-e şer’i ve Nâme-hâ) (Cild-i Panzdehom)* http://www.imam-khomeini.ir/fa/C207_43514/ [Erişim: 09.12.2021].

sağlamaktadır. Bu durum komşu ülkelerin milli bağımsızlığını ve güvenliğini doğrudan tehdit etmektedir.

Öte yandan Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde'in güvenlikleştirmeye teorisini sektörel bazlı ele aldığı ve kapsamının çeşitlendirildiği 1998 tarihli *Security: A New Framework for Analysis* adlı çalışmaya göre, güvenlik kavramının sadece askeri bağlamda ele alınması fikrinin yetersiz olduğu düşünülerek askeri sektörün yanı sıra çevresel, ekonomik, toplumsal ve siyasi olmak üzere toplamda beş temel sektör üzerinden derinlikli bir şekilde ele alınarak kavramın kapsamı genişletilmiştir.⁸⁶ Sektörel bazlı tahlil edildiğinde, Humeyni dönemi İran'ında "güvenlikleştirme" politikası "müesses nizamın bekası" olgusu üzerinden sadece siyasal güvenlik perspektifinde ele alınmamıştır. Bunun yanı sıra kimi zaman "Şii milliyetçiliği" olgusu üzerinden bir kimlik inşa etme yöntemine başvurularak toplumsal güvenlik perspektifli "güvenlikleştirme" politikaları da tatbik edilirken kimi zaman ise vekil aktörler yoluyla askeri perspektifli "güvenlikleştirme" politikaları tatbik edilmiştir. Bahsi geçen bu üç sektör Humeyni dönemi İran dış politikasında tatbik edilen "güvenlikleştirme" uygulamalarının temel paradigmaları olarak nitelendirirken mütemadiyen birbirlerini etkilemekte hatta ekseriyetle söz konusu "güvenlikleştirme" sektörleri arasındaki sınır görünmez hale gelebilmektedir.⁸⁷ Nitekim Filistin meselesi konusunda İsrail karşıtı bir tutum sergileyen İran, İslam aleminin hamiliğini yapma gayesi ile Filistin meselesini sahiplenerek rejimini meşru bir zemine oturtmaya gayret etmiştir. Bu kapsamda bölgedeki muhtelif devlet dışı aktörleri desteklemeyi kendine hak olarak gören Tahran yönetimi; hem askeri güvenlik, hem siyasi güvenlik hem de toplumsal güvenlik endeksli bir dış politika benimsemiştir.⁸⁸ Bu açıdan bakıldığında, Devrim Lideri Ayetullah Humeyni'ye göre milli güvenliği tesis etmenin yolunun

⁸⁶ Barry Buzan, Ole Waever, Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis* (Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1998), s. VII. (Preface)

⁸⁷ Bilgehan Alagöz, "İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Etkili Bir Unsur Olarak Güvenlikleştirme Siyaseti: 2003 Irak Savaşı Sonrası İran'ın Basra Körfezi Politikası" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), s. 27.

⁸⁸ Özden Z. Oktav, "Understanding Iran's Approach to Violent Non-state Actors: The ISIS and YPG Cases" *Violent Non-state Actors and the Syrian Civil War* Özden Z. Oktav, Emel P. Dal ve Ali M. Kurşun (ed.) (Cham, 2018) Springer, s. 195.

tehdidi inşa etmekten geçtiği anlaşılmaktadır.⁸⁹ Söz konusu çıkarım, Ayetullah Humeyni'nin tasavvurundaki güvenlik algısını gözler önüne sermektedir.

Öte yandan sekiz yıl süren ve kazananı belli olmayan İran-İrak savaşı, İran'ın bir "güvenlik devleti" olma sürecini hızlandırmıştır. Zira İran'ın günümüzdeki bölgesel güvenlik politikalarının temelinde 1980-1988 yılları arasında süren İran-İrak savaşı tecrübeleri yatmaktadır. Bahsi geçen savaş sürecinde İran ordusunun bütün askeri mühimmatının ABD menşeli olması, İran'ın savaş yıllarında yedek parça ve teçhizat sıkıntısı yaşamasına sebep olurken bu durum rejimin güvenliği endişesini de beraberinde getirmiştir.⁹⁰ Söz konusu savaş, İran'a askeri bağımsızlığın hayati bir mesele olduğunu ve hava komutanlığının askeri başarıda önemli bir faktör olduğunu öğretmiştir. İran'ın Irak savaşı akabinde nükleer çalışmalara süratle yeniden başlaması bu durumu somutlaştırmaktadır.⁹¹

1979 yılında gerçekleşen devrim ve devamında vuku bulan savaş, İran'ın iç güvenliğinde olduğu gibi dış güvenliğinde de zafiyete neden olmuştur. Söz konusu güvenlik zafiyetinin tesirini azaltmak için "güvenlikleştirme" siyasetini benimseyen Tahran hükümeti, -Devrim İhracı, bağımsızlık, antiemperyalist politika ... vb. gibi-tanımladığı bazı referans nesnelere değer atfetmiş ve bu vesile ile değer atfettiği kavramları muhafaza etmenin zaruri bir mesele olduğu algısını yansıtarak onu muhafaza etmenin bir vazife olduğu izlenimini vermiştir.⁹² Bu noktada İslam Cumhuriyeti'nin konvansiyonel savaş konusunda sınırlı bir imkana sahip olması, Tahran yönetiminin bölgesel meselelerde; Lübnan'da Hizbullah, Irak'ta Haşd-i Şabi, Suriyede ise Afgan kökenli Fatımiyyun Tugayları gibi vekil aktörlerden istifade etmesine sebep olmuş, bu durum ise devletin bekasını tehdit altında niteleyen İran tarafından asimetrik savaş yöntemine atfedilen değer artması ile sonuçlanmıştır.⁹³

⁸⁹ Niya ve Bahtiyari, a.g.m., 255.

⁹⁰ Yasemin Konukcu, "İran'ın Bölgesel Güvenlik Stratejisi: Bir Güç Döngüsünün Değerlendirilmesi" *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi* (2018) Cilt 3. Sayı 3., s. 77.

⁹¹ Roshandel, a.g.m., 257.

⁹² Cenk, Tamer "İran'ın Suriye'deki Güvenlik Stratejileri" *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* (Ankara, 2018) Cilt: 2, Sayı: 1., s. 178.

⁹³ Alfoneh, a.g.e.,

1.2.2. İran'ın Güvenlikleştirme Eksenli Hibrit Savaş Politikası

Konvansiyonel savaş yönteminin terk edilmeye başlandığı son yıllarda değişen yöntemin, savaşın karakterini ve kapsamını da büyük oranda etkilediği ifade edilebilir. Öyle ki, günümüzde devletlerin hasım devletlere karşı milli ordularını ve silahlı kuvvetlerini kullanmak yerine muhtelif devlet dışı aktörlerden istifade ettiği ve bu durumun, devletler ile devlet dışı aktörler arasındaki savaş oranının artması ile sonuçlandığı iddia edilmektedir. İlk kez 2006 yılında gerçekleşen Lübnan-İsrail savaşı konusunda Hizbullah'ın harp yönteminin tanımlanması noktasında Frank Hoffman tarafından Robert G. Walker'ın kullandığı vurgulanan “Hibrit Savaş” nosyonunun 2007 yılında uluslararası ilişkiler disiplinine girdiği ifade edilmektedir.⁹⁴ Dördüncü nesil savaş olarak tanımlanan ve literatüre henüz giren “Hibrit Savaş” yahut bir diğer adıyla melez/karma savaş; sistemli ve sistemsiz savaş stratejilerinden aynı anda ve bir düzen dahilinde istifade edilerek, hasım aktörün gücünü kırmaya yönelik her türlü yumuşak ve sert güç enstrümanını kullanma stratejisi olarak çerçevelendirilebilir. Zira söz konusu savaş türünde; “manipülatif” ve “propagandist” söylemler üzerinden bilginin çarpıtılması ve algı yönetimi operasyonu gibi yumuşak güç unsurlarının yanı sıra, siyasilere yönelik suikastlardan teknoloji alt yapılı siber saldırılara kadar her türlü sert güç unsurlarından istifade edilebilmektedir.⁹⁵

Öte yandan asimetrik savaş enstrümanlarından sıklıkla istifade edildiği vurgulanan söz konusu savaş türünün çerçevesi ve kapsamı kadar ismi de bir tartışma konusudur. “*Kabataslak bir liste yaparsak bu yeni tür savaşlara şu isimlerin verildiğini görürüz: “düşük yoğunluklu savaş” (low intensity conflict), “konvansiyonel olmayan savaşlar” (unconventional war), “sınırlı savaş” (limited war), “düzensiz savaş” (irregular war), “gerilla savaşı” (guerilla war), “küçük savaş” (small wars), “insanlar arası savaş” (war among people), “karma savaş” (hybrid wars), “teröre karşı savaş” (war against terrorism), “ayaklanma” (insurgency), “vekalet savaşları” (proxy wars), “şehir*

⁹⁴ Nihat Dumlupınar, “Hibrit Savaş: İran Silahlı Kuvvetleri”. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi* (2017) Cilt 1. Sayı 2., s. 71.

⁹⁵ Tamer, a.g.m., 182.

savaşları” (*urban warfare*), “*devrimci savaş*” (*revolutionary war*), “*isyancı savaş*” (*rebellious war*), “*sivil savaş*” (*civil war*), “*ayrılıkçı savaş*” (*seperatist war*), “*kolonyalizm karşıtı savaş*” (*anti colonialist*), “*mikro savaş*” (*micro war*), “*dördüncü nesil savaş*” (*fourth generation warfare*)... ”⁹⁶ Lakin tüm bu tanımlamaların ortak özelliği, iki devletin kendi silahlı kuvvetlerinden ve düzenli ordularından istifade ettiği konvansiyonel savaş türünün olmaması durumudur. Bu bağlamda İran dış politikasında sıklıkla tercih edilen füze sistemi ve gerilla savaşçıları unsurları dikkate alındığında, Tahran yönetiminin bölgesel stratejisini konvansiyonel olmayan gayri nizami harp unsurlarına dayandırdığı ifade edilebilir. Bilhassa devrimin gerçekleştiği 1979 yılı itibarıyla İran’ın askeri planlaması ve bölgesel stratejisi ciddi bir değişim ve dönüşüm evresine girmiştir. Bu bağlamda kurulan yeni hükümetin ilk icraatı Şah’ın ordusunu devrimin değerlerine bağlı bir İslami güce dönüştürerek ülkenin silahlı kuvvetlerini revize etmek olmuştur. Hedefine ulaşmak için ordu içerisinde kıdemli subay birliklerinden ordudaki komuta ve kontrol mekanizmalarına kadar kritik değişikliklerde bulunan Ayetullah Humeyni, söz konusu pozisyonları hızla güvenilir ve sadık personeller ile doldurmuştur.⁹⁷

Öte yandan İran’da *Erteş* adı verilen milli ordu her ne kadar tarafsızlığını ilan etmiş ve büyük bir reform sürecine girmiş olsa da Ayetullah Humeyni tarafından Şah dönemi kalıntılarını ihtiva ettiği düşüncesiyle hala bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. Bununla beraber ülkenin bir devrim sürecini henüz atlatmış olması, iç politikada yaşanan buhran ve ülke içinde muhtelif silahlı aktörlerin hala varlığını sürdürmesi gibi etkenler muhtemel bir karşı devrim kaygısını artırmaktaydı. Bu etmenler göz önüne alınarak Devrim Lideri Ayetullah Humeyni’nin 22 Nisan 1979 tarihli emri doğrultusunda kurulan *Sepâh-e Pâsdârân-e Englâb-e Eslâmi* (Devrim Muhafızları Ordusu), her ne kadar iç politik gelişmelerin ışığında şekillenen bir kurum izlenimi taşısa da İran’ın dış politikada istifade ettiği vekil unsurların (proxy) koordinasyonu

⁹⁶ H. Basri Yalçın. *Asimetrik Savaş Fırat Kalkını Zeytin Dalı Barış Pınarı* (İstanbul: SETA, 2020) s. 11.

⁹⁷ Roshandel, a.g.m., 260.

noktasında büyük önem arz etmektedir.⁹⁸ Zira günümüzde doğrudan dini liderden emir alan Devrim Muhafızları Ordusu bünyesinde bulunan Kudüs Tugayı vesilesi ile Suriye’den Irak’a, Lübnan’dan Yemen’e Ortadoğu’nun birçok bölgesinde bulunan İran destekli Şii milis yapılanmalar, İran’a bölgede oyun kurucu bir rol kazandırmaktadır.

Ülke içinde karar alıcı mekanizmalardan silahlı kuvvetlere kadar yaşanan olağanüstü değişim ve dönüşüm, ülkenin dış politikadaki hamlelerini de oldukça etkilemiştir. Bu çerçevede Tahran yönetimince takip edilen rejimin güvenliği esasına dayalı politikalar, yönetimin kendini ve değer atfettiği nesneleri gerek bölgesel anlamda gerekse küresel anlamda mütemadiyen tehdit altında nitelemesiyle pekiştirilmiş, ülkenin güvenlik doktrini bu sayede gerçekleşme ihtimali düşük bir plan üzerine kurgulanmıştır.⁹⁹ Tahran dış politikasında asimetrik savaş yöntemine verilen önemin, söz konusu savaş türünün uluslararası arenada sıklıkla tercih edilmeye başlanması ile eş zamanlı olarak artması, rejimin güvenlik stratejilerini ulusal boyuttan bölgesel boyuta taşımasını kolaylaştırmıştır. Bilhassa yeni gelen yönetim, devrime ve devrimin getirdiği muhtelif nesnelere değer atfederek, bölgede önleyici tedbirler alma yolunu meşru bir hale getirmeye çalışmış, bu vesile ile Ortadoğu’daki birçok ülkede “güvenlikleştirme” stratejisini benimsemiştir.¹⁰⁰

1979 İran devrimi akabinde ülkenin güvenlik politikalarında yaşanan değişim ve dönüşümün daha net bir şekilde anlaşılması için Şah dönemi dışa bağımlı politikalarını vakalar üzerinden ele almak daha doğru olacaktır. Zira devrim akabinde güvenlik politikalarında “güvenlikleştirme” eksenli politikalar benimseyen Devrim Lideri Ayetullah Humeyni, “*Ne doğu, ne batı, sadece İslam Cumhuriyeti*”¹⁰¹ şiarı üzerinden hareket etmiş ve bu bağlamda Şah dönemi dışa bağımlı politikalarını tümüyle eleştirirken Pehlevi Hanedanlığı’nın son Şahı olan Muhammed Rıza Pehlevi’yi

⁹⁸ Rahimullah Farzam, “İran Dış Politikasında Devrim Muhafızları Ordusunun Artan Etkisi”, Ağustos 2020, https://iramcenter.org/d_hbanaliz/iran-dis-politikasinda-devrim-muhafizlari-ordusunun-artan-etkisi.pdf [Erişim: 23.12.2021]

⁹⁹ Konukcu, a.g.m., 76.

¹⁰⁰ Tamer, a.g.m., 179.

¹⁰¹ Abdullah Kasir, “Didgah-e İmam Humeyni derbare-i “Vabestegi” ve “Hodkefayi” (Asl-e Ne Şargi-Ne Garbi)”, <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n127405/> [Erişim: 26.12.2021]

emperyalizm yanlısı bir tutum sergilemek ve “*Büyük şeytan*”¹⁰² olarak nitelendirdiği ABD ile sıkı ilişkiler kurmak ile suçlamıştır.¹⁰³ Dolayısıyla devrim olgusu günümüz İran’ının şekillenmesini nasıl etkilediyse, Şah dönemi dışa bağımlı politikalarının da devrim olgusunu o ölçüde etkilediği ifade edilebilir. Bu bağlamda Ayetullah Humeyni dönemi dış politikasında değişen güvenlik algısının anlaşılması için Pehlevi dönemi İran’ının dışa bağımlı siyasetini muhtelif vakalar üzerinden ele almak daha doğru olacaktır.

¹⁰² Alireza Hacizâde ve Mahmud Darini “Bahş-e dovvom: Amrika Serdemdar-e Estekbar-e Cehani” http://www.imam-khomeini.ir/fa/c78_87393/ [Erişim: 26.12.2021]

¹⁰³ Özge Özdemir, “İran İslam Devrimi 40. yılında: Şah karşıtı solculara ne oldu?” *BBC News Türkçe* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47128818> [Erişim: 26.12.2021]

2. BÖLÜM: ŞAH DÖNEMİ İRAN'ININ DIŞA BAĞIMLI GÜVENLİK POLİTİKALARINDA DÖNÜM NOKTALARI

Pers İmparatorluğu, Sasani İmparatorluğu ve Safeviler gibi önemli imparatorluklara ev sahipliği yapan İran platosu tarihinin M.Ö 2000'li yıllara kadar dayandığı iddia edilmektedir.¹⁰⁴ Bu çerçevede ele alındığında, kadim bir siyasi geleneğe sahip olan Fars medeniyetinin, İran'ın modern siyasi tarihini etkilediği ifade edilebilir. Öyle ki söz konusu siyasi gelenek, İran'ın tarihi boyunca sömürge karşıtı bir tutum sergilemesine sebep olmuştur.¹⁰⁵ Bununla birlikte söz konusu anti-empyalist yaklaşım, İran'ın kimi zaman dışa bağımlı politika izlemesine engel olamamıştır. Modern İran tarihi dış politikasında sıklıkla göze çarpan dışa bağımlı güvenlik politikalarının muhtelif vakalar üzerinden ele alındığı bu bölümde, devrime giden süreç ele alınırken süreç içerisinde İran'ın dış politikadaki değişen tutumu somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

2.1. Modern İran Tarihinin Şekillenmesinde İmtiyazların Tesiri

Her ne kadar Kaçar ve Pehlevi hanedanlıkları döneminde verilen muhtelif imtiyazlar dönemin Şah'ları tarafından ülke güvenliğini sağlamak için bir araç olarak görülse de, ülkenin güvenliğini tesis etmek için yabancı ülkelere çeşitli ayrıcalıklar sağlanması birçok kez halkın isyanı ve başkaldırısı ile sonuçlanmıştır. 1891 yılı İran'ında yaşanan tütün isyanı, hem modern İran siyasi tarihinde artmaya başlayan İngiltere etkisini hem de verilen imtiyaza karşı ülkede ilk “milliyetçi” ayaklanmayı gözler önüne sermektedir.¹⁰⁶ Kaçar Hanedanı Nasıreddin Şah döneminde gerçekleşen ve Meşrutiyetin ilanı vakasını tetikleyen temel faktörlerden biri olarak nitelendirilen Tütün İsyanı; dönemin Şah'ının 1890 yılının Mart ayında İran'daki tütün işletimini ve ticaretinin tamamını elli yıllığına Major Talbot adlı bir İngiliz vatandaşına devretmesi üzerine ilk olarak tütün üretiminin yapıldığı bölgelerde başlamış daha sonra bilhassa

¹⁰⁴ Michael Axworthy, *A History of Iran: Empire of the Mind* (New York: Basic Books, 2008), s. 1.

¹⁰⁵ Onur Okyar, *İran ve Demokrasi* (İstanbul: Ötüken, 2014), s. 104.

¹⁰⁶ Nikkî R. Keddie, *Religion And Rebellion in Iran The Tobacco Protest of 1891-1892* (New York: Frank Cass, 1966), s. 154.

Ayetullah Şirazi'nin 1892 yılında konuya dair verdiği fetva akabinde artarak ülke geneline yayılmıştır.¹⁰⁷ Zira verilen imtiyaz sonucunda 200.000 kişi mağdur olurken iktisadi açıdan büyük zarar eden İran'da söz konusu imtiyaz, kültürel anlamda yıkıcı bir etki yaratmıştır. Öte yandan İngiltere'nin elde ettiği tütün imtiyazı, ülkenin istiklali aleyhine vurulmuş siyasi bir darbe olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla Kaçar Hanedanlığı Nasıreddin Şah dönemi örneğinde görüldüğü üzere, özellikle İran dış politikasında takip edilen dışa bağımlı politikaların ülkenin siyasi bağımsızlığını ve dolaylı olarak güvenlik politikalarını etkilediği ifade edilebilir. Öyle ki İran'ın 1872 yılında İngiliz bir yatırımcı olan Julius Reuter'e sağladığı tütün, doğal yeraltı kaynakları ve diğer muhtelif ulusal iktisadi kaynakları kapsayan imtiyazların aynısını “*Lynch Brothers*” şirketi için de sağlaması, İran'ın sadece ekonomik bağımsızlığı için değil aynı zamanda siyasi bağımsızlığı için de büyük bir engel teşkil etmiştir. Zira Nasıreddin Şah, İngiltere'ye sağladığı muhtelif imtiyazlar ile ülkenin içinde bulunduğu iktisadi buhranı aşmaktan çok hanedanlığın devamlılığını sağlamaya gayret etmiştir.¹⁰⁸ Hali hazırda İran'ın Dicle ve Fırat nehirleri hattı üzerinde faaliyet gösteren İngiltere menşeli *Lynch Brothers* firmasının aynı zamanda İran'daki ulaşımına uygun tek nehir olan Karun nehrinde gemi işletmeciliğine başlaması, İran'ın önemli şehirlerinden bazılarını körfeze bağlayan yollar üzerinde hakimiyet kurma çabasını kanıtlar niteliktedir. İngiltere'nin İran'da bilhassa Körfez bölgesinde elde ettiği imtiyazlar öyle bir noktaya ulaşmıştır ki İngiltere hükümeti bölgede kendi yatırımcılarını ve sermayedarlarını desteklemek gayesi ile 1889 yılında *Imperial Bank of Persia* adlı bir banka kurmuştur.¹⁰⁹

Öte yandan Batılı güçlere tanınan imtiyazlar sebebi ile ülkenin içinde bulunduğu gerek idari gerekse iktisadi vaziyet ve imtiyazların etkisi ile bölge üzerinde artan Avrupa nüfuzu sonucu İran toplumunun Batı ile tanışması, Batı menşeli muhtelif kavramların ve fikirlerin İran'da zikredilmesi ile sonuçlanmıştır. Bunun yanı sıra teknolojinin getirmiş olduğu imkanlar doğrultusunda gazete yayımlarının günden güne artması,

¹⁰⁷ Okyar a.g.e., 105.

¹⁰⁸ Yılmaz Karadeniz, “II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)”. *bilig* (2008) Sayı: 47. s. 201-202.

¹⁰⁹ Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, (çev. Dilek Şendil), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008) s. 51.

telgraf ve postacılık ağlarının geliştirilmesi, iletişim ve ulaşım seçeneklerinin çoğalması gibi etkenler halkın siyasi bilincinin artmasına ve dış dünya ile olan irtibatının sağlanmasına neden olurken, bu gelişmeler Hanedanlığın sorgulanmasını ve eleştirilmesini de beraberinde getirmiştir.¹¹⁰ Dolayısıyla Batılı kaynaklardan ve Avrupa'daki gelişmelerden etkilenen İran'daki entelektüel kesim, modern İran'ın inşası ve tesisinin öncelikle despot Şahlık rejiminin ve sömürge sisteminin ortadan kaldırılması ile mümkün olabileceğini düşünmüştür.¹¹¹ Keskin bir modernleşme süreci içerisine giren İran toplumunda yaşanan bu değişim ve dönüşüm, 1906 yılında vuku bulan Meşrutiyet İnkılabının -bir diğer adıyla anayasa devriminin- ilanı ile sonuçlanmıştır.

İran'da yaşanan modernleşme süreci, imtiyazların etkisi ile anti-empyralist bir düşünce doğrultusunda şekillenmiştir. Dışa bağımlı iktisadi politikaların siyasi bağımsızlığı tehlikeye atması, toplum tarafından bir güvenlik sorunu olarak algılanmıştır. Dolayısıyla İran'ın 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 20. yüzyılın başlarında artarak devam eden Avrupa'ya bağımlı kalkınma süreci, modernite ile tanışan toplum tarafından sömürge karşıtı bir tavırla karşılanmıştır. Bu bağlamda gerçekleşen 1891-1892 Tütün protestosu, 1906 Meşrutiyet İnkılabına giden süreç için prova mahiyeti taşımaktadır.¹¹² Lakin tütün isyanı ile başlayan milliyetçi ayaklanmalar her ne kadar 1906 Meşrutiyet Devrimi ile somutlaşmış olsa da söz konusu dönem İran'da uzun sürmemiştir.

2.1.1. Küresel Aktörlerin İran'da Hakimiyet Mücadelesi

Dönemin iki hegemon gücü olan İngiltere (Büyük Britanya İmparatorluğu) ve Rusya'nın "Büyük Oyun" (*The Great Game*) dahilinde bölge üzerinde elde etmeye çalıştığı güç ve nüfuz mücadelesinin yansımaları, hızlı bir modernleşme süreci içerisine giren İran'da da gözlemlenmektedir. "Dünyadaki en büyük doğal kale" olarak

¹¹⁰ Hüseyin Seferinejad, "Berresiy-e Evâmel-i Zuhur ve Efûl-e Englâbe Meşrute der İran". *Pejuheş der Tarih* (1390, Bahar), Sayı:1, s. 25.

¹¹¹ Okyar a.g.e., s. 105.

¹¹² Janet Afary, *The Iranian Constitutional Revolution, 1906-1911* Leila Fawaz (ed.) (New York: Colombia University Press, 1996), s. 17.

nitelendirilen Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın yanı sıra Sibirya'nın batısı ile İran ve Pakistan'ın Kuzey kısımlarını içerisinde barındıran “Büyük Oyun” sahası, küresel aktörlerin savaş arenasına dönüştürken bilhassa İran, gerek bölgenin sıcak sularına kolay erişim imkanı sağlaması gerekse Orta Asya'daki mevcut kaynakların dünyaya ulaşımını kolaylaştırması açısından büyük bir önemi haizdir.¹¹³ İlk olarak Rusların modern teçhizatlardan istifade ederek Orta Asya'da yaptığı savaşlarda elde ettiği zaferler akabinde, İran'ın bölgede hakimiyetini kaybetmemek için 1813 yılında Gülistan Antlaşması ve 1828 yılında Türkmençay Antlaşmasını imzalamak zorunda kalması ülkeyi her açıdan büyük sıkıntılarla karşı karşıya bırakmıştır. Zira söz konusu antlaşmanın etkisi yaklaşık bir asır sürerken, antlaşma sebebi ile büyük zarara uğrayan İran, yabancı devletler tarafından yenilmiş ve güçsüz bir devlet olarak nitelendirilmiştir.¹¹⁴

Rusların bölge üzerinde muhtelif antlaşmalar vesilesi ile nüfuzunu güçlendirmesi ve 18. yüzyıldan itibaren Körfez bölgesinde varlığını sürdüren İngilizlerin 1857 yılında Paris Antlaşmasını İran'a dayatması ile söz konusu iki devlet, İran'ın gözünde Kuzey ve Güney komşusu olarak ele alınmaktaydı. Öyle ki bahsi geçen iki büyük devlet, uzun yıllar boyunca modern İran tarihinde bakanların seçimi ve değişiminden, monarşinin dengelenmesine kadar bir çok konuda karar alıcı pozisyonlarda bulunmuştur.¹¹⁵ Bu durum, 19. yüzyıl İran'ında konsoloslar ve siyaset adamlarından teşkil edilen ticari ağların ve istihbarat ağlarının kurulması ile daha da kolay hale gelmiştir.¹¹⁶ Rus hükümetinin İran'da bankalara yardım, karayolu inşaatı gibi muhtelif ekonomik girişimleri ve İran hükümetine sağladığı destek kredileri öylesine artmıştır ki 1889 yılında İngiltere destekli teşkil edilen *Bank-ı Şâhenşâhî-i Îrân*'a karşı 1890 yılında Rus hükümeti tarafından *İran İskonto Avans Bankası* kurulmuştur. İranlı ticaret adamlarına muhtelif uygun krediler açarak Rus ürünlerinin ticaretini ve Rusya'nın nüfuzunu yaygınlaştırmaya gayret eden *İran İskonto Avans Bankası*, kısa süre içerisinde *Bank-ı*

¹¹³ Ali, Bhat “Great Game in Central Asia: Causes and Consequence” *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* (2020), Cilt:4, Sayı:2, s. 176.

¹¹⁴ Okan Yeşilot, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları” . *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (2010), Cilt.4, Sayı.36 s. 194.

¹¹⁵ Abrahamian, a.g.e., s. 50.

¹¹⁶ H. Lyman Stebbins, *British Imperialism in Qajar Iran: Consuls, Agents and Influence in the Middle East* (London and New York: I.B. Tauris, 2016), s. 12.

Şâhenşâhî-i İrân'a karşı rakip olabilecek seviyeye ulaşmıştır.¹¹⁷ 1881 yılında İran'da telgraf hatlarının tesis edilmesi ve coğrafyanın taranarak hat üzerindeki madenlerin çıkarılması ile başlayan imtiyazlar, 1888 yılına gelindiğinde Rusyalı bir yatırımcı olan Liazanov'a İran'ın kuzeyinde balıkçılık yapma imtiyazının verilmesi ile beraber kuzey kıyılarının tamamının İran'ın kontrolünden çıkmasına sebep olmuştur.¹¹⁸ İngiltere ve Rusya'nın söz konusu imtiyazları elde etmesi İran'da iç pazarın bu ülkeler tarafından idare edildiği izlenimini vermektedir.

Elde ettiği imtiyazlar aracılığı ile ülke içindeki iktisadi düzenin denetim imkanına erişen iki ülke, ilerleyen süreçte İran'ın siyasi kaderinde de etkili olmaya başlamıştır. Zira ülkedeki doğal kaynakların işletilmesi ve çıkarılması için kendi vatandaşlarını, yatırımcılarını ve teknik ekibini bölgeye getiren iki ülke, İran'ın milli kaynaklarından istifade ederken, misyonerlik faaliyetleri de yürüterek ülke içinde birtakım huzursuzluklar çıkarmaya çalışmıştır. Rusya açısından bu duruma verilebilecek en iyi örneğin 1906 Meşrutiyet inkılabının bir sonucu olan meclisin bombalanması vakası olduğu söylenebilir. Muzaferreddin Şah döneminde Meşrutiyetin ilanı ile 1906 yılının sonlarında kurulan ve %29'nun alimler, %22'sinin siyasetçiler ve elitler, %18'inin esnaflar ve %17'lik kesimin ise ticaretçiler tarafından temsil edildiği İran'ın ilk meclisi, Şah'ın elini zayıflatmış ve yetkilerini nispeten sınırlandırmıştı. Merkezi yönetimin halk üzerindeki baskısını azaltmasında etkili olan meclisin halk tarafından benimsenmesi uzun sürmemişti. Lakin, yirmi ay kadar dayanabilen ve bu süre içerisinde dokuz kez hükümet değişikliğine giden meşrutiyet süreci; bu süre sonunda Rusya'ya olan sempatisi ile bilinen Muhammed Ali Şah'ın Rusya'nın yardımıyla 1879 yılında kurulan Kazak Tugaylarından istifade ederek 1908 yılında meclisin bombalaması ile sonuçlanmıştır. İran'da Rusya yardımıyla yapılan söz konusu darbeye karşı İngiltere'nin sessiz kalmasının ise 1907 yılında imzalanan ve İran'ın Rusya ve

¹¹⁷ Fahreddin Şevket, *İRAN: İklîm, halk, iktisâdiyyat, ictimâ'îyyât, müessesât-ı medeniyye, âdât-ı milliye ve sâire gibi evsâf ve husûsiyyâtından bâhisdir*, haz. Derya Örs, (Ankara: TTK,2017) s.94

¹¹⁸ Yılmaz Karadeniz, "İran'da Nasirüddin Şah ve Muzaferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya'ya Verilen İmtiyazlar (1848-1906)", *Asia Minor Studies* (2019) Cilt:7, Sayı:2, s. 234.

İngiltere arasında taksim edilmesini konu alan İngiliz-Rus Mutabakatına dayandığı iddia edilmektedir.¹¹⁹

Öte yandan 1906 Anayasal Devriminin getirdiği bulanık bir siyasi atmosferden istifade ederek ülke içinde kaosu ve kargaşanın oluşmasına sebep olan İngiltere, devrim akabinde siyasi ve idari kadrolarda yaşanan boşluğu kendi lehine çevirmek için muhtelif hamlelerde bulunmuştur. Bu doğrultuda, İran'ın İngiltere ve Rusya'ya karşı yürüttüğü denge politikası kapsamında müttefiki olan Almanya'ya karşı İngiltere'nin de Rusya'yı yanına aldığı iddia edilmektedir.¹²⁰ Bu bağlamda iki küresel aktör de her ne kadar çıkar çatışması ve bölgesel hakimiyet noktasında birbiri ile rekabet içerisinde olsa da bazı konularda stratejik işbirliklerine gittikleri ifade edilebilir. Bununla beraber söz konusu rekabet ve işbirliği, İran'ın Avrupa ile arasındaki iktisadi ve siyasi bağları geliştirirken dışa bağımlı kalkınma sürecini de hızlandırmıştır. Örneğin İran'da yabancı devletlerin nüfuz elde etmesi ile beraber 1880'lerden itibaren Avrupa'ya yeni telgraf hatlarının kurulması, Basra körfezinde buharlı gemilerin faaliyete başlaması ve bilhassa Süveyş Kanalı'nın ulaşımına açılması; Avrupa'ya ihraç edilen pamuk, pirinç, meyve ve ipek gibi tarım ürünlerinin üretiminin artması ile sonuçlanmıştır.¹²¹ Bölgedeki Anglo-Rus rekabetinden tam anlamıyla istifade etmek isteyen İran, her ne kadar pragmatist bir politika dahilinde hareket etmeye çalışsa da ikili işbirliğinin İran için 1907 İngiliz-Rus Mutabakatı gibi ağır sonuçları doğurduğu söylenebilir.¹²² Meşrutî monarşinin gölgesinde dönemin iki büyük gücü olan İngiltere ve Rusya arasında 1907 yılında imzalanan ve İran'ın toprak bütünlüğü üzerinde muhtelif paylaşımları konu alan anlaşma; Rusya ve İngiltere arasındaki uzun süreli rekabetin bölge üzerindeki yansıması olarak ifade edilebilir.¹²³ Ayetullah Humeyni İslami yönetim biçimini ele aldığı “*Velayet-i Fakih: Hükümet-i İslami*” adlı kitabında söz konusu durumu şu şekilde izah etmektedir: “*Meşrutîyetin daha ilk başlarında*

¹¹⁹ Süleyman Erkan, “İran’a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)” *Akademik ORTA DOĞU*, (2010) Cilt: 5, Sayı:1 s. 98.

¹²⁰ Yılmaz Karadeniz, “1907’deki İngiliz-Rus Anlaşması’nın İran Siyasetine Etkisi”, *Route Educational and Social Science Journal* (2017) Cilt:4, Sayı:2, s. 225.

¹²¹ Afary, a.g.e., 17.

¹²² Stebbins, a.g.e., 5.

¹²³ Muhammedreza Çitsazyan, (t.y) “Englestan hamiy-e Meşrute ya Hemrah-e Rusiye” . *Institute for Iranian Contemporary Historical Studies*

<http://www.iichs.ir/p/News.aspx?searchId=129512&id=8073> [Erişim: 14.01.2021]

sömürücü İngiliz devletinin kurduğu komplonun iki hedefi vardı: Bunlardan biri, Rus çarlığının İran'daki etkinliğini yok etmeye yönelikti, ki hemen ifşa olundu. Diğer de işte bu batı kanunlarını getirmek suretiyle İslam ahkâmını icraat ve uygulama sahnesinden dışlayıp uzaklaştırmaktı.”¹²⁴

1907 İngiliz-Rus Mutakabâtı kapsamında Harita.1’de de görüldüğü üzere İran coğrafyası iki bölgeye ayrılmıştır. İran’ın Kuzeydoğu’sunda bulunan, Afganistan ve Rusya sınırının birleştiği noktadan İsfahan’a, İsfahan’dan ise Kirmanşah’a uzanan kırık bir hat içerisinde kalan kısım (İran’ın Kuzey’i) Ruslara, söz konusu Kuzeydoğu sınırından başlayıp Kirman yolu üzerinden Bender-i Abbas’a çekilen çizgi içerisinde kalan bölge ise (İran’ın Güneydoğu’su) İngilizlere verilmek üzere taksim edilmiştir.¹²⁵

Harita 1. Britanya- Rusya İmparatorluklarının İran’daki Nüfuz Alanı

¹²⁴ Ruhullah, Humeyni. *Velayet-i Fakih: Hükümet-i İslami*. (Tahran: Müessese-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-e İmam Humeyni, 1394) s. 18.

¹²⁵ Şevket, a.g.e., 93.

Kaynak: H. Lyman Stebbins,. *British Imperialism in Qajar Iran: Consuls, Agents and Influence in the Middle East* (London and New York: I.B. Tauris, 2016)

“Büyük Oyun” dahilinde imzalanan 1907 Britanya-Rusya Antantı, bahsi geçen projenin tarihi kilometre taşlarından biri olarak nitelendirilmektedir. Arthur Conolly’nin “bölgede güç ve nüfuz arayışı” olarak tanımladığı “The Great Game”, her ne kadar dönemin hegemon güçleri arasında yaşanan küresel ve bölgesel çıkarların ilişkisi ve çatışması olarak değerlendirilse de aslında İngiltere ve Rusya’nın 19. yüzyıl Orta Asya’sında nüfuz elde etmek ve hakimiyet alanı oluşturmak için teşkil ettiği rekabet alanı ve sömürgecilik anlayışı olarak ifade edilebilir.¹²⁶ Modern İran Tarihçisi Doktor Cevat Şeyhulislami, *İlel-i Efzayeş-i Nüfuz-e Siyasiy-e Rus ve İngiliz der İran Asr-ı Kacar* adlı makalesinde söz konusu dönemi “İran’ın bu dönemdeki vaziyeti, sağlıklı bir şahsın yaşlı ve savunmasız bir hale dönüştürülmesine benzemektedir. Mesleği eşkıyalık olan iki hırsızın ağına düştükten sonra bütün hayatını teslim etmesini istemişlerdir. Bu iki yol kesici, elbisenin üzerindeki cepleri boşaltmakla meşgul olmuşlardır. Üzerindeki paraları ve değerli eşyaları paylaştıktan sonra buna hisse-i adilane demişlerdir. İki yol kesici, sonunda merhametsizce davranarak hasta duruma düşürdükleri savunmasız adamın hayatını sonlandırmışlardır.”¹²⁷ şeklinde betimlemiştir.

İran’ın içinde bulunduğu söz konusu vaziyet belli bir süre sonra toplum ve devlet açısından gelişen olayların yabancı aktörler tarafından dizayn edildiğini ve ülkenin kaderinin küresel aktörler tarafından belirlendiği algısını yaratmıştır. Bu açıdan ele alındığı takdirde günümüz İran dış politikada benimsenen “paranoyak” siyaset tarzının kökenlerinin bu tarihi vakalara dayandığı ifade edilebilir.¹²⁸ Öyle ki tarih boyunca küresel aktörlere verdiği imtiyazlar sonucunda kendi kaderini tayin etmesi konusunda muhtelif zaafılarla karşı karşıya kalan İran, öncelikle bağımsızlık meselesini temel

¹²⁶ Serdar Y. Demirtaş, ““Doğu Sorunu”ndan “Yeni Büyük Oyun”a” *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* (2019) Cilt:17, Sayı:31., s. 20.

¹²⁷ Karadeniz, 2017, 228.

¹²⁸ Abrahamian, a.g.e., 50.

güvenlik sorunu olarak ele almıştır. Öte yandan İran dış politikasındaki artan aşırı kuşkucu yaklaşımın kökeninde İngiltere'nin bilhassa Şah dönemi itibariyle bölgede zamanla artırdığı siyasi ve iktisadi güç olduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda söz konusu travmanın anlaşılması için İngiltere'nin bölge üzerinde elde ettiği imtiyazların irdelenmesi oldukça elzemdir.

2.1.2. İngiltere'nin İran Üzerinde Artan Nüfuzu

İran'ın yakın tarihi incelendiği takdirde İngiltere'nin bölge üzerindeki hakimiyet kurma çabası uzun yıllar göze çarpmaktadır. Öyle ki telgraf hattı inşasından, banknot basma yetkisine kadar birçok muhtelif alanda söz hakkına sahip olan İngiltere, son olarak 1901 yılında *William Knox D'Arcy* adlı İngiliz bir tüccarın 60 yılığına İran'ın güneybatısında petrol arama imtiyazı elde etmesi akabinde bölge üzerinde hakimiyetini önemli ölçüde pekiştirebilmiştir. Zira tarihe "*D'Arcy Anlaşması*" olarak geçen anlaşma metnine göre bölgede çıkarılan petrolden elde edilen gelirin sadece %16'lık kısmı İran devletine verilirken kalan kısım ise şirketin payı olarak hesaplanmıştır. Öte yandan ilerleyen süreçte yaşanan küresel iktisadi buhran gerekçe gösterilerek İran'a ödenen söz konusu miktar daha da azaltılırken tarihler 1914'ü gösterdiğinde şirket hisselerinin %50'sinden fazlası İngiliz devleti tarafından satın alınmıştır.¹²⁹ Bu durum İngiltere'nin bölge üzerindeki nüfuzunu artırmasına sebep olmuştur.

1889 ve 1921 yılları arasında İngiltere'nin bölgedeki mevcut siyasetçilerinin ve diplomatlarının İran üzerinde uyguladığı sömürge faaliyetlerinin her iki ülke içinde uzun vadeli etkiler yarattığı ifade edilebilir. Nitekim modern İran milliyetçiliğinin oluşumunda dahi İngiliz emperyalizminin güçlü katkıları olduğu söylenmektedir. I. Dünya Savaşı öncesinde, savaş yıllarında ve savaş akabinde İngiltere'ye yönelik artan muhalefet bu durumu kanıtlar niteliktedir. Söz konusu muhalefet bilhassa İngiltere

¹²⁹ Şafak, Turgay. "Muhammed Musaddık ve İran Petrolünün Millileştirilmesi" <https://iramcenter.org/muhammed-musaddik-ve-iran-petrolunun-millilestirilmesi/> [Erişim 22.02.2022].

müdahalesinin en yoğun olduğu Buşehr-Şiraz yolu istikametince artmaktaydı.¹³⁰ İngiltere'nin bölgedeki mevcut nüfuzunun artmasının 1917 yılında Rusya'da vuku bulan Bolşevik İhtilali akabinde aynı tarihte kurulan Sovyet yönetiminin savaştan çekilmesi vakasına dayandığı ifade edilebilir. Sovyet yönetiminin savaştan çekilmesi 1907 İngiliz-Rus Mutabakatının iptali ile sonuçlanırken İngiltere bölgede İran'la baş başa kalmıştır.¹³¹ Bu durum Hindistan'daki hakimiyetini güçlendirmek ve çıkarlarını muhafaza etmek isteyen İngiltere için önemli bir gelişmedir. Zira İran, İngiltere'nin gözünde Hindistan'a açılan bir kapı olarak değerlendirilmekteydi.¹³² Dolayısıyla bilhassa iktisadi bir üstünlük kurma gayreti içerisinde olan İngiltere için bölgedeki kaynaklar ve İran'ın jeopolitik konumu büyük önem arz etmekteydi. Öyle ki ilk olarak 1587 yılında tahta geçen Safevi hükümdarı Şah Abbas'ın çağrısı üzerine Basra Körfezi'nden Portekizlileri dışarı çıkarmak gayesi ile bölgeye gelen İngiltere, o tarihten itibaren Şah dönemi İran'ına kadar İran ticaretini elinde tutmaktaydı.¹³³ Ekonomik üstünlüğün siyasi üstünlüğü beraberinde getirdiği dikkate alındığı takdirde, iktisadi ve ticari üstünlüğü elinde bulunduran İngiltere için bölgede söz sahibi bir aktör olarak siyasi gücünü pekiştirmesi zor olmamıştır. Özellikle Kaçar Hanedanlığı devamında elde ettiği muhtelif imtiyazlarla gücünü mütemadiyen konsolide eden İngiltere, yakın dönem İran iç ve dış siyasetinde petrol ve tütün imtiyazlarından, Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin tahta çıkmasına kadar birçok noktada önemli roller üstlenmiştir. Öyle ki İran'ın yakın siyasi tarihi incelendiği takdirde, özellikle 1979 devrimine doğru gerek iktisadi gerekse siyasi alanda artan dışa bağımlı politikaları dikkatleri çekmektedir.

1.2.1 İngiltere'nin İran İç Siyasetini Dizayn Çabaları: 1921 Darbesi

Birinci Dünya Savaşı yıllarının getirdiği siyasi ve iktisadi buhranın vermiş olduğu memnuniyetsizlik halk tabanında iyiden iyiye yayılırken İngiliz ve Rus işgali ile zayıflayan İran, her anlamda bir değişim ve dönüşüm beklentisine girmişti. Nitekim

¹³⁰ Stebbins, a.g.e., 231.

¹³¹ Erkan, a.g.e., 103.

¹³² Çitsazyan, a.g.e.

¹³³ Şevket, a.g.e., 99.

Tahran'ın, 21 Şubat 1921 tarihinde o dönem bir Kazak Tugayı Komutanı olan Rıza Han tarafından ele geçirilmesi ile İran yeni bir döneme girmişti. Zira darbe sürecinde İngilizlerin desteğini ve yardımını alan Rıza Han, 2500-3000 kişilik ordusu ve askeri teçhizatı ile Tahran'da denetimi ele geçirmiştir.¹³⁴ Darbe akabinde hızla olağanüstü hal ilan eden Rıza Han, ancak 26 Ekim 1923 yılında idari kontrolü tümüyle ele geçirebilse de halk bilhassa ulema sınıfı, Rıza Han'ın iktidarını tanımamış bunun üzerine ulema engeline takılan Rıza Han ise 1925 yılında kendi kendine tahta çıkarak şahlığını ilan etmiştir.¹³⁵

1921 darbesinin başarıya ulaşmasında dönemin Şahı olan 11 yaşındaki Ahmet Şah Kaçar'ın ülkeyi yönetme ve Kaçar Hanedanlığının çıkarlarını koruma konusundaki tecrübesizliğinin de payı bulunmaktadır. Ülke yönetiminin tecrübesiz bir Şah yönetimine bırakılması, ülkede muhtelif kargaşaların vuku bulması ile sonuçlanırken söz konusu iç karışıklıklardan istifade eden İngiltere, İran'da adı daha önce hiç duyulmamış Rıza Han adındaki bir Kazak garnizonu komutanını iktidara getirmiştir. İngiltere tarafından tertip edilen söz konusu darbe akabinde Rıza Şah Pehlevi'nin Başbakanlık makamına İngiltere temsilciğinin tasvip edip, İngiliz hayranlığı ile bilindiğini ifade ettiği genç muhabir Seyyid Ziyâeddin Tabâtabâi'yi getirmesi, modern İran tarihinde iktisadi kazanımlar ve elde ettiği imtiyazlar ile ön plana çıkan İngiltere'nin ülkenin siyasi kaderinin belirlenmesi noktasında da büyük roller üstlendiğini gözler önüne sermektedir.¹³⁶

Muhabirliğe devam ettiği yıllarda mütemadiyen İngiltere tarafından desteklenen Seyyid Ziyâeddin Tabâtabâi'nin her ne kadar genç bir muhabir olsa da darbenin bir numaralı aktörlerinden olduğu ifade edilmektedir. Öyle ki darbe esnasında İngiliz ve Amerikalı gözlem heyeti, söz konusu darbede Rıza Han'ın rolünü önemsiz görmekte ve darbeyi daha ziyade genç muhabir Seyyid Ziyâeddin Tabâtabâi'nin darbesi olarak nitelemektedir. Zira Rıza Han daha sonra her ne kadar Ziyâeddin gibi darbenin baş

¹³⁴ Michael P. Zirinsky, "Imperial Power and Dictatorship: Britain and The Rise of Reza Shah, 1921-1926" *International Journal of Middle East Studies* (1992) Cilt:24, Sayı:4., s. 645.

¹³⁵ Okyar a.g.e., 108.

¹³⁶ Abrahamian, a.g.e., 86.

mimarı olduğunu iddia etse de İngiliz diplomat Herman Cameron Norman'ın konuya dair raporları incelendiği takdirde, Rıza Han'ın sadece Ziyâeddin adına hareket eden ve iktidar gayesi olmayan üç askeri liderden biri olduğu iddia edilmektedir.¹³⁷ Otuz bir yaşında muhabirlik mesleğine başlayan Seyyid Ziyâeddin Tabâtabâî'nin genç yaşında bu denli etkili bir siyasi aktör pozisyonuna erişmesi, I. Dünya Savaşı yıllarında genel yayın yönetmeni olarak görev aldığı İngiliz yanlısı *Rad Gazetesi*'ne dayanmaktadır. Siyasal alandaki kazandığı ivme *Rad Gazetesi* ile başlasa da geçmişinde diplomatik temaslarda bulunarak bazı yarı resmi heyetlere başkanlık sıfatıyla dahil olmuştur. Öte yandan Ziyâeddin'in anti-komünist milliyetçi bir örgüt olarak bilinen ve “*Çelik Heyet*” olarak isimlendirilen muhalif bir organizasyon dahilinde hareket ettiği de bilinmektedir.¹³⁸

Bununla birlikte Rıza Şah Pehlevi'nin 1921 darbesinin arka planında Rıza Han'ı sürekli olarak destekleyen ve darbenin tasarımcılarından biri olduğunu iddia eden Kuzey İran Kuvvet Komutanı İngiliz General Edmund Ironside'ın, gerek Rıza Han'ın Kazak Tugayı'nın başına geçmesi gerekse general rütbesinin Rıza Han'a tevdi edilmesi konusunda üstlendiği roller dikkate alındığında, söz konusu iddianın tutarlı bir söylem olduğu kanısına varılabilir. Öyle ki Kuzey İran Kuvvet Komutanı İngiliz General Edmund Ironside'ın söz konusu rütbeyi Rıza Han'a tevdi etmeden önce Rıza Han, hâlâ birçok kaynak tarafından “Albay” rütbesi ile anılmaktaydı. İran'ın Sovyet genişlemesi ile baş başa kalmasını bir tehdit olarak algılayan General Edmund Ironside, olası bir tahliyeden sonra hem Hindistan'daki çıkarlarını muhafaza etmek hem de tahliye akabinde İran'da vuku bulacak muhtemel Sovyet komünizmi tehdidini bertaraf etmek için Kazak Tugayı'nın güçlenmesi gerektiğini düşünmekteydi ve bu sebeple arkasında uzun soluklu bir merkezi yönetim bırakma ümidi içerisinde hareket ediyordu. Bu bağlamda yetenekli bir subay aramaya başlayan Ironside, Tebriz taburu kumandanı olan Albay Rıza Han ile o dönemde tanışmıştır.¹³⁹ Bu tarihten itibaren Rıza Han'a iktidarını sağlaması için önemli destekler vermiştir. Zira 1921 yılında darbeyi

¹³⁷ Zirinsky, a.g.m., 645.

¹³⁸ Yılmaz Karadeniz, “İngiltere'nin İran'da Askeri Darbe İle Rıza Han Pehlevi'yi İktidara Getirmesi (1921)”, *The Journal of International Social Research* (2013) Cilt: 6 Sayı: 27, s. 298.

¹³⁹ Stebbins, a.g.e., 223.

gerçekleştirme gayesi ile hareket eden Rıza Han'a teçhizat desteği sağlayan ve nakdi desteklerde bulunan kişi; bahsi geçen İngiliz General Edmund Ironside'dır. Elbette söz konusu desteğin sağlanması için Rıza Han, İngiliz General Edmund Ironside'a iki önemli söz vermiştir. Birincisi: İngiltere ordusunun bölgeden tahliyesine müsaade etmek ve ikincisi: Ahmet Şah Kaçar'ı tahttan indirmemek.¹⁴⁰ Dolayısıyla başta İngiltere tarafından desteklenen darbenin bir süre sonra Ahmet Şah Kaçar'ın tahttan inmesi ve Rıza Şah Pehlevi'nin ipleri eline alması ile İngiltere'nin darbe üzerindeki kontrolünü nispeten kaybettiği söylenilebilir. İngilizlerin darbeye katılımı şu birkaç noktada gerçekleşmiştir:

1. İngiliz General Edmund Ironside ve İngiltere'nin İran'daki temsilcisi olan diplomat Herman Cameron Norman'ın tavsiyesi üzerine Ahmet Şah Kaçar, 1920 yılının Ekim ayında askeri açıdan zayıf ve düzensiz olarak görülen Rus Kazak subaylarını görevden alarak yerine 1919 anlaşmasının hedefi doğrultusunda İran milli ordusunun üstünde İngiltere merkezli bir komuta oluşturmaya çalışarak 1921 darbesine giden yolu açmış ve muhtelif engelleri kaldırmaya çalışmıştır.
2. Teçhizat desteği ve askeri eğitimler konusunda İran'da silahlı kuvvetlere ve Kazak ordusuna verilen muhtelif yardımlar ve ödemeler İngiliz parası ile yapılmıştır.
3. Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı olan George Curzon, Norman'a İran'da güçlü bir hükümet kurma çağrısında bulunmuş, söz konusu çağrı akabinde İngiliz devlet adamları ve personelleri bölgede yeni bir hükümetin teşkili için önemli sorumluluklar üstlenmiştir.
4. Bunun yanı sıra İngiltere, darbenin bir numaralı aktörü olan Seyyid Ziyâeddin Tabâtabâi ile Kazak Tugayı arasında aracılık yaparak söz konusu darbeyi koordine etmişlerdir.
5. O dönem Kazak Tugaylarından sorumlu olan Yarbay Henry Smyth'in 24 Ocak 1921 yılında Curzon'a gönderdiği ve Kazvin Kazak Tugayı'nın çalışmalarına dair hayranlığını dile getirdiği rapor üzerine 8 Şubat'ta Yarbay Henry Smyth

¹⁴⁰ Abrahamian, a.g.e., 86.

ile buluŖan Curzon, isyancı Tahran Kazak Tugayları'nı nispeten daha tertipli ve düzenli olan Kazvin Kazak Tugayı ile deęiŖtirmeyi tavsiye ederek Kazvin Kazak Tugayı'nın ve tugay komutanı Rıza Han'ın Tahran'a girmesinde önemli roller üstlenmiştir.

6. Darbenin gerçekleştiği 21 Şubat 1921 tarihinin önceki günü Kazak Tugayı'nın Tahran'a doğru yaklaştığı haberini alan Norman, İsveçli bir polis Ŗefi olan Westdahl'a Kazak Tugayları'nın bölgeye intikali halinde her bir subayın kamu düzeninin sağlanması için muhtelif ve belirli vazifelerinin olduğunu ifade ederek olası bir mücadele halinde karışılmaması gerektiği konusunda ikazda bulunmuştur. Söz konusu önlem, ertesi gün Rıza Han'ın ve Seyyid Ziyâeddin Tabâtabâi'nin Tahran'a tümüyle hakim olmasını oldukça kolaylaştırmıştır.¹⁴¹

1921 Askeri Darbesi; Ahmet Şah Kaçar'ın devam eden iktidarında geçmiş dönemlerde “*Serdar-e Sepah*” olarak adlandırılan Genelkurmay Başkanlığı vazifesini yürüten Rıza Han'ın yeni hükümetin kurulması ile Savaş Bakanlığı makamına getirilmesi, Seyyid Ziyâeddin Tabâtabâi'nin ise Başbakanlık makamına getirilmesi ile sonuçlansa da Ziyâeddin'nin Curzon'la imzalanan anlaşmayı feshedip Sovyet Rusya'sı ile başka bir anlaşma imzalaması ve devamında birçok İngiliz sempatizanı İranlıyı tutuklaması gibi etmenler darbenin gidişatını oldukça değiştirmiştir.¹⁴² Öte yandan İran'da yeni bir hükümetin kurulmasına önderlik eden Ziyâeddin'in, Rıza Han ile anlaşamaması ve kimi kaynaklara göre iktidarını koruyamaması gerekçesi ile üç ay gibi kısa bir süre sonra ülkeden ayrılması, darbe sonrası yeniden teşkil edilen hükümetin tekrar düşmesine sebep olmuştur.¹⁴³

Ahmet Şah Kaçar'ı Sovyet tehdidine karşı korumak için geldiğini iddia eden Rıza Han, İngiliz yanlısı olduğunu çekinmeden ifade etmiş ve dolayısıyla İngiltere bölgeden çekilir çekilmez Bolşeviklerle başa çıkabilecek bir ordu kurabileceğinin teminatını vermiştir. İlk zamanlarda söz konusu plan dahilinde hareket eden Rıza Han, Sovyet tehdidini bertaraf etmek ve onların bölge üzerinde elde ettiği imtiyazları lağvetmek

¹⁴¹ Zirinsky, a.g.m., 645.

¹⁴² Zirinsky, a.g.m., 646.

¹⁴³ Rıza Kurtuluş, “Rızâ Şah Pehlevî,” *İslâm Ansiklopedisi* c.35. (İstanbul: TDV, 2008) s. 67.

için Sovyet-İran anlaşmasını imzalamaya karar vermiş ancak öncelikle Sovyetlerin güvenini kazanmak için İngiltere-İran anlaşmasını feshetmek zorunda kalmıştır. Bu vesile ile İngiltere'ye karşı olduğunu ve Rusya ile dost olduğunu gösterebilmiş, nitekim bu durum Sovyet-İran antlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştır. Üstelik söz konusu anlaşma kapsamında Sovyetler sadece Gilan'dan çekilmeyi kabul etmekle kalmamış, Çarlık Rusya'sından kalma taleplerin hepsini ve elde ettiği imtiyazların tümünü iptal etmiştir. Öte yandan Sovyet-İran antlaşmasının maddelerinden biri olan ve üçüncü bir ülkenin bölge topraklarına girmesi ve SSCB'ye gözdağı vermesi halinde Sovyetlerin kapsamlı bir karşılık verme hakkını elinde bulundurması, İran'ın topraklarını muhafaza etme imkanı da sağlamaktaydı. Dolayısıyla darbe her ne kadar İngiltere tarafından finanse edilip tertip edilse de Sovyet-İran antlaşmasının imzalanması amacıyla İran tarafından İngiltere-İran antlaşmasının feshedilmesi konusundaki İngiltere'nin sessizliği ve antlaşmanın iptali ile İngiltere'nin Sovyetlerin gözünü boyadığına dair inancı, dengelerin değişmesine sebep olurken darbe akabinde değişen denklemler Rıza Han'ın muhtelif hamleler yaparak iktidarı eline alması ile sonuçlanmıştır.¹⁴⁴ Dolayısıyla söz konusu darbe esasında ilerleyen yıllarda ordunun gücünü pekiştirip ülkeyi modernleştirirken kişisel servetini ve gücünü artıracak olan Rıza Han'a fayda sağlamıştır.

2.1.2.1. Değişen Dengeler ve Oğul Şah Döneminde İngiltere Faktörü

II. Dünya Savaşı akabinde İran'ın Sovyetler ve İngiltere tarafından işgali bölgede güç dengelerinin yeniden değişmesi ile sonuçlanmıştır. Zira söz konusu işgal; birinci Pehlevi dönemini bitirmiş, tahta Batı'ya çok daha yakın bir isim olan ve İsviçre'de 4 yıl eğitim alan oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin çıkması ile sonuçlanmıştır. Söz konusu işgalin tetikleyenlerinden bir diğerrinin de Rıza Şah'ın Sovyet Rusya'sı ile İngiltere'yi dengeleyecek üçüncü bir güç arayışı olduğu ifade edilebilir. Zira savaşın başından bu yana İngiltere, bölgedeki çıkarlarını tehdit altında hissettiği için Almanya'nın İran'daki nüfuzundan son derece endişe duymaktaydı.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Abrahamian, a.g.e., 86-87.

¹⁴⁵ Rıza Kurtuluş, "Muhammed Rızâ Şah Pehlevî," *İslâm Ansiklopedisi* c.30. (İstanbul: TDV, 2005) s. 565-566.

İran'da değişen dengeler ülkenin güvenlik politikalarını da etkilemiştir. Güç dengesi arayışının bir sonuca varmaması ülkede güvenlik açıklarının vuku bulması ile sonuçlanmıştır. Zira tahtını ve iktidarını İngiltere'ye borçlu olan Muhammed Rıza Şah Pehlevi, kimi zamanlarda ülkenin kendi kaderini kendisinin tayin etmesine mani olacak hamlelerde bulunmuştur. 1953'de İran'da dönemin Başbakanı olan Muhammed Musaddık liderliğinde petrolün millileştirilmesi konusunda atılan adımlara karşı Batı tarafından gerçekleştirilen CIA Darbesi, söz konusu durumun somutlaştırılması konusunda örnek niteliği taşımaktadır. Batı tarafından gerçekleştirilen söz konusu darbe, Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin yitirmeye başladığı iktidarı yeniden pekiştirmesine olanak sağlarken ülkenin en önemli doğal kaynaklarından biri olan petrolün yeniden İngiltere'nin tekeline girmesiyle sonuçlanmıştır. Ülkedeki petrol kaynaklarından istifade edilmesi konusunda İngiltere'nin 19. yüzyılın ortalarından itibaren verdiği mücadele birinci Pehlevi döneminde her ne kadar kesintiye uğramışsa da Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin iktidarı yıllarında İngiltere'nin ülkedeki petrol imtiyazını yeniden elde etmesi, İran'ı sadece iktisadi anlamda etkilemekle kalmamıştır. Zira söz konusu durum, ülkenin güvenlikten ticarete birçok konuda dışa bağımlı politikalar geliştirmesine sebebiyet vermiştir.

2.1.2.2. Bir Güvenlik Sorunu Olarak Ajax Operasyonu

İktidarının ilk yıllarında oldukça liberal politikalar benimseyen Muhammed Rıza Şah Pehlevi, Komünist hareketlerden Milliyetçi yahut Muhafazakar hareketlere kadar birçok ideolojinin ve dünya görüşünün kamusal alana açılmasına müsaade etmiştir. Siyasal alanda artan fikir ve görüş farklılıklarının yanı sıra genel affın ilan edilmesi Şah'ın etkili bir muhalefetle karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Bilhassa ulusal cephe kanadının lideri olan Muhammed Musaddık, söz konusu özgürlük ortamından fazlasıyla istifade edebilmiştir. Rıza Şah Pehlevi tarafından ev hapsine çarptırılan

Muhammed Musaddık, Oğul Şah döneminde suçlular için çıkan af kararından istifade ederek meclise 1943 yılında girmeyi başarmıştır.¹⁴⁶

1948 yılından itibaren İran petrolünün millileştirilmesine yönelik talep hem halk tabanında hem de meclis gündeminde artmaya başlamıştır. Bilhassa o yıl ilan edilen kapsamlı tarımsal ve endüstriyel kalkınma planı fonunun önemli bir kısmının petrol gelirleriyle finanse edilmesine karşın bölgede *Anglo-Iranian Oil Company (AIOC)* kapsamında İran petrollerinden elde edilen gelirin İngiliz hükümetinin elde ettiği gelire kıyasla çok daha düşük olması, halk tabanında imtiyaz sahibi ülkeye karşı önemli bir muhalefet tabanının oluşmasına olanak sağlarken 1949 meclis seçimlerinin ana konusunu petrol sorunu oluşturmuştur.¹⁴⁷

1950'lere kadar kendisine muhalefet edemeyecek zayıflıkta ve güçsüz bir başbakan profili tercih eden Şah, Musaddık ile beraber popülaritesi giderek artan milliyetçi akıma direnebilecek güçlü bir Başbakan arayışına girmiştir. Zira o tarihlerde İran'da yabancı güçlerin nüfuz alanını sınırlandırmak ve demokrasiyi güçlendirmek amacı ile bir araya gelen muhtelif sendikalar, siyasi partiler ve sivil toplum kurumları ulusal cephe adı altında birleşerek güçlerini artırma kararı almışlardır.¹⁴⁸ Öte yandan halk tabanında popülaritesi gittikçe artan Muhammed Musaddık'ın karşısına İngiltere ve Şah'ın işbirliği sonucu 1950 yılında Başbakanlığa getirilen General Hacı Ali Razmara'nın ülkedeki petrolün millileştirilmesi aleyhine takındığı tutum, 1951 yılının Mart ayında Fedaiyan-e İslam adlı grup üyesi bir eylemci tarafından öldürülmesi ile sonuçlanmıştır.¹⁴⁹ Bu durum, meclis tartışmalarında mevcut iktidarı ve bilhassa dönemin Başbakanı olan General Hacı Ali Razmara'nın ülkenin en önemli doğal kaynağı olan petrol hakkında geliştirdiği politikaları İran meclisinde petrol komisyonu başkanı sıfatıyla şiddetle eleştiren Muhammed Musaddık'ın, gerek ulusal gerekse

¹⁴⁶ Pîrâ, Suâd ve Özgüdenli, Osman G . “ Musaddık, Muhammed”, *İslâm Ansiklopedisi* c.31. (Ankara: TDV, 2020) s. 228-229.

¹⁴⁷ Roshandel, a.g.m., 32

¹⁴⁸ Stephen Kinzer, *All the Shah's Men An American Coup and the Roots of Middle East Terror* (New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2003) s. 71.

¹⁴⁹ Roshandel, a.g.m., s. 33.

uluslararası düzeyde ön plana çıkması ile sonuçlanmıştır.¹⁵⁰ Söz konusu vakadan sonra büyük halk kitlelerini arkasına alan Muhammed Musaddık'a karşı boyun eğen Muhammed Rıza Şah Pehlevi, 15 Mart'ta meclisin petrol endüstrisinin millileştirilmesi yönünde oy kullanmasının akabinde Musaddık'ı Başbakan olarak atamak zorunda kalmıştır.¹⁵¹ Öte yandan ulusal kanat her ne kadar İngiltere'nin bölge üzerindeki imtiyazlarına karşı çıkıp Batı karşıtı bir politika benimsese de, II. Dünya savaşı akabinde İngiltere ve ABD'nin Sovyetler Birliği ile askeri ittifakını bozması ve İran'da Moskova destekli komünist TUDEH partisinin nüfuz alanının İngiltere çıkarlarına yönelik tehdidi, kimi zaman İngiltere'yi kendisine muhalif olan Ulusal Cepheyle sol güçlere karşı ittifak yapmaya itmiştir.¹⁵² Lakin temelde Muhammed Musaddık'ın ulusalcı tavrı, olası bir İran-Rusya yakınlaşmasına olanak sağlayacağı endişesi ile Batı tarafından tehdit unsuru olarak nitelendirilmiştir.

Kamu görevini icra ettiği yıllarda dahi “*liberal bir demokrat ve ateşli bir milliyetçi*” olarak tanınan Avukat Muhammed Musaddık, 1940'lı yıllarda teşhis ettiği iki milli sorun üzerine siyasi hayatını şekillendirmiştir. Zira söz konusu milli sorunlar doğrudan ülkenin ulusal güvenliğini etkiler hale gelmiştir. Bunlardan ilki; Şah'ın siyasi gücünü sınırlandırıp bu gücü meclise devretme gayreti, ikincisi ise *Anglo-İran Petrol Şirketi* tarafından mütemadiyen sömürülen ülke petrollerinin millileştirilmesi arzusudur. Zira bu iki sorun birbiriyle doğrudan ilişkiliydi. İngilizler İran'daki petrol rafinerilerini kontrol altında tutarak bölgede güçlü bir aktör haline gelirken elde ettikleri gücün bir kısmını ise Şah'a iktidarını konsolide etmesi için aktarmışlardır. Dolayısıyla Şah tebaa nazarında ekseriyetle “*İngiliz kuklası*” olarak görülmekteydi.¹⁵³

Muhammed Musaddık'ın 29 Nisan 1951 tarihinde halkın ve bilhassa Musaddık taraftarı ulusal cephenin baskıları sonucu Şah tarafından Başbakanlık makamına

¹⁵⁰ Gavin, R.G. Hambly. “The Pahlavı Autocracy: Muhammad Rıza Shah, 1941-1979” *The Cambridge History Of Iran*. Peter Avery, Gavin Hambly and Charles Melville (ed.) Cambridge University Press (Cambridge, 1991) Cilt: 7, s. 253.

¹⁵¹ Roshandel, a.g.m., s. 33.

¹⁵² Michal, Alagierski. “The Foreign Policy of the USA and Great Britain Towards Iran During the Years 1951-1953”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2014) Sayı: 31, s. 332.

¹⁵³ Mark J. Gasiorowski “The 1953 Coup D'etat in Iran”. *International Journal of Middle East Studies* (Ağustos, 1987), Cilt: 19, Sayı: 3, s. 262.

atanması, İngiliz yönetimi açısından oldukça felaket bir olay olarak değerlendirilmekteydi. Zira birçok gözlemci açısından Muhammed Musaddık'ın Başbakanlığı, Şah'ın konumunu geri plana iterken meclisin otoritesini konsolide etmesini sağlamış, bu durum ise ordunun sadakatinden devletin iktisadi ve mali istikrarına kadar ülkenin iç siyasetini ilgilendiren birçok alanda muhtelif gerilimlerin vuku bulmasına sebep olmuştur.¹⁵⁴ İngiltere'nin hoşnutsuzluğu ise bilhassa Muhammed Musaddık'ın iktidarı yıllarında bir tepkiye dönüşmüştür. ABD Merkezi Haberalma Teşkilatı (CIA) mensubu Kermit Roosevelt, Şah Muhammed Rıza Pehlevi ve General Fazlullah Zahidi tarafından organize edilen plana uygun olarak 13 Ağustos'ta Muhammed Musaddık istifaya zorlanmış ve yerine General Fazlullah Zahidi başbakan olarak atanmıştır. Lakin geniş halk kitlesini arkasına alan Musaddık, istifayı reddederek Şah'ın elçisini tutuklamıştır. Ajax Operasyonunun ilk denemesinin ülkede çıkan ayaklanmalar sonucu Şah'ın ülkeden kaçması ve General Fazlullah Zahidi'nin saklanması dikkate alındığında başarısız sonuçlandığı ifade edilebilir. Lakin dört gün süren iç karışıklık akabinde rüzgar tersine dönmüş ve takvimler 19 Ağustos'u gösterdiğinde Şah taraftarı ordu ve silahlı kuvvetler, Musaddık sempatizanı topluluğu kontrol altına alabilmiştir. Söz konusu operasyon Şah'ın ülkeye dönmesi ve Muhammed Musaddık'ın ise monarşiyi devirmeye yönelik girişimiyle yargılanıp üç yıl hapis cezasına çarptırılması ile sonuçlanmıştır. Bahsi geçen ceza ev hapsine dönüştürülürken yüzlerce ulusal kanat mensubu siyasetçi ve TUDEH partisi mensubu subay ve gösterici tutuklanmış ve bir kısım TUDEH mensubu subay ise idama mahkum edilmiştir.¹⁵⁵ Dolayısıyla İngiliz ve ABD istihbarat merkezleri, (MI6-CIA) Muhammed Musaddık hükümetini deviren askeri darbeyi destekleyerek Şah'ın iktidarını pekiştirmesine olanak sağlamışlardır. Bu tarihten itibaren ise gücünü oldukça pekiştiren Şah, nispeten daha uysal bir meclis ile hüküm sürmeye devam etmiş ve ülkeyi hızlı bir modernleşme ve reform sürecinin içerisine sokmuştur.

¹⁵⁴ Gholam Reza Afkhami, *The Life and Times of The Shah* (California: University of California Press, 2009), s. 125.

¹⁵⁵ Shaul Bakhash "Historical Setting" *Iran A Country Study*, Glenn E. Curtis and Eric (Ed.) Government Printing Office (Washington 2008), s. 34.

2.1.3. Washington Destekli Toplumsal Dönüşüm: İnkılâb-ı Sefid

Modernleşme hareketlerinin ve muhtelif sektörlerde reform hamlelerinin baba şah döneminde başladığı söylenebilir. Şah Rıza Pehlevi'nin İran'da yönetimi devralmasıyla başlayan modernleşme hareketlerinde önemli bir eşik olan Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti, ülkede gerçekleştirilmesi planlanan reform hareketlerinin Atatürk liderliğindeki Türkiye'den örnek alınarak tatbik edilmesi gayesi gütmekteydi. Reform ve modernleşme hamleleri oğul şah döneminde de hız kesmeden devam etmiştir. 1953 Ajax Operasyonunu takip eden yıllarda gücünü meclis karşısında yeniden tesis eden son şah Muhammed Rıza Pehlevi, ülke petrollerinden elde edilen gelirin yetersizliği sebebi ile 1963 yılında dönemin ABD Başkanı John F. Kennedy'den iktisadi destek talep etmiş; bu kapsamda Kennedy yapacağı yardımlar karşısında Muhammed Rıza Şah Pehlevi'den muhtelif alanlarda reform taleplerinde bulunmuştur.¹⁵⁶ Washington yönetiminin desteği ile dönemin İran Başbakanı olan Ali Emini'nin başlattığı reform hareketini devralan Şah, 26 Ocak 1963 yılında “*Şah'ın ve Halkın Devrimi*” olarak nitelendirdiği *Beyaz Devrim* hareketini başlatmıştır.¹⁵⁷ Söz konusu reformlar kapsamında içtimai alanda gerçekleştirilen reformlardan bazıları şunlardır:

1. Ülkede okuma oranı %26'dan %42'ye yükselmiştir.
2. Ülke genelinde eğitim kurumlarına (Kreş, İlkokul, Ortaokul, Lise, Üniversite) olan kayıtlar önemli ölçüde artış göstermiştir.
3. Tatbik edilen sağlık programlarının etkisi ile artan doktor ve hemşire sayısı hastane ve klinik sayılarında da gözle görülür bir artış meydana getirmiştir.
4. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır.
5. Kadınların evlilik yaşı söz konusu reformlar dahilinde 15'e çıkarılarak 1967 Aile Koruma Yasası kapsamında kadın hakları (evlilik, boşanma, velayet, çekeşlilik v.s) güvence altına alınmaya çalışılmıştır.
6. Peçenin yasaklanması gündeme gelmiştir.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Okyar a.g.e., 116.

¹⁵⁷ Amin, Saikal. “Iranian Foreign Policy, 1921-1979” *The Cambridge History Of Iran*. Peter Avery, Gavin Hambly and Charles Melville (ed.) Cambridge University Press (Cambridge, 2008) Cilt: 7, s. 447-448.

¹⁵⁸ Abrahamian, a.g.e., 177-178.

Toplumsal hayatın dizaynından, iktisadi düzenin tesisine kadar birçok konuda hızlı bir dönüşüm sürecine giren İran; bu dönemde karmaşık bir sınıfın oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Bilhassa ülkedeki feodal yapının çökmesi gayesi ile bizzat Şah tarafından tatbik edilen toprak reformu, Şah'ın halkı hızlı bir modernleşme süreci içerisine sokmasına sebep olmuştur. Bu isteği doğrultusunda tüm gücünü seferber eden Şah, kimi zaman bu emeli doğrultusunda muhtelif güvenlik güçlerinden de istifade etmiştir.¹⁵⁹ Söz konusu reform kapsamında devletin sahip olduğu fabrikalar özel sektöre satılarak feodal ekonomi, kapitalist modern bir ekonomiye dönüştürülmüş ve ülkenin elinde bulundurduğu doğal kaynaklar millileştirilmiştir.

Öte yandan toprak reformu halk tabanında özellikle ulema sınıfı ve toprak ağaları arasında Şah yönetimine karşı olan öfkenin artması ile sonuçlanmıştır. Buna rağmen Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin ülkedeki siyasi, içtimai ve iktisadi meselelerin çözümü konusunda sağ ya da sol kesimin desteğine ihtiyaç duymadan bizzat halkın kendisine başvurarak söz konusu reform hareketlerini tatbik edebileceğine dair olan inancı yüksektir. Lakin toprak reformu akabinde toprağın köylülere dağıtılması, toplumsal sınıf içerisinde yaşanan değişim ve dönüşümü beraberinde getirmiştir. Öyle ki reform akabinde toprak ağaları için kullanılan “*âyan, feodal*” gibi kavramlar etkisini yitirmeye başlarken, Pehlevi ailesi ve saray çevresinde bulunan yüksek rütbeli subaylar ve üst düzey bürokratları kapsayan %0.1'lik üst sınıf ekonomik refahını oldukça artırmıştır.¹⁶⁰ Gittikçe artan üst sınıfın ekonomik refahına karşın zenginliğin damlayarak alt tabakalara inmesi amacı doğrultusunda Şah tarafından planlanan “*damlama teorisi*” politikasının işlevsiz hale gelmesi halkın sefaletle yüzleşmesine sebep olmuştur.¹⁶¹ Bunun yanı sıra köylüleri ve aşiret topluluklarını kontrol altında tutan âyan kesiminin reform karşısında gücünü yitirmesi, şehirli işçi sınıfın ve aydın kesimin nüfusunun dörde katlanması gibi etkenler dikkate alındığında; Beyaz

¹⁵⁹ M. Serkan, Taflıoğlu. “II. Pehlevi Dönemi İran Dış Siyaseti Üzerine Bir Deneme” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* (Yaz, 2013) Cilt:8, Sayı:7, s. 638.

¹⁶⁰ Baqer, Moin. *Son Devrimci Ayetullah Humeyni*, çev. Osman Cem Önerioy, (Ankara: Elips, 2005) s. 85.

¹⁶¹ Abrahamian, a.g.e., 184

Devrimin beraberinde adil olmayan gelir dağılımını ve değişen sınıfsal yapıyı getirdiği ifade edilebilir. Bu durum ise Pehlevi monarşisinin yapısal temellerinin sarsılmasıyla sonuçlanmıştır.

Bununla beraber toprak reformu temelli gerçekleştirilen ve 1963 yılında Şah tarafından kamuoyuna duyurulan ABD destekli Beyaz Devrimin iki önemli gaye üzerine teşkil edildiği ifade edilebilir. Bu gayelerden ilki büyük toprak sahiplerinin sanayi sektörüne olan ilgisini artırırken söz konusu topraklardan daha verimli istifade ederek ticari bir gelir kapısı oluşturmak, ikincisi ve en önemlisi ise ekseriyetle ulemanın elinde bulundurduğu vakıf topraklarını ele geçirerek ulemanın topraklar üzerinden elde ettiği gelir akışını engellemektir.¹⁶² Aynı tarihlerde ulema sınıfına yönelik söz konusu hamleyi ve batı tarafından cebren dikte ettirilen Beyaz Devrimi yüksek perdeden eleştiren Ayetullah Humeyni'nin protesto nedeni ile o yıl gerçekleştirilen Nevruz Bayramı kutlamalarının iptal edilmesine dair verdiği fetva üzerine Şah'ın Kum'da bulunan ve Humeyni'nin halka hitap ettiği Feyziye Medresesi'ne paraşütçü SAVAK komandolarını göndererek medresedeki birkaç öğrenciyi öldürüp tutuklaması; amacı *Kızıl Devrimi* önlemek olan Beyaz Devrim'in, İslam devrimine zemin hazırlamasıyla sonuçlanmıştır.¹⁶³

Bilhassa bahsi geçen reform hareketlerini meşru kılmak için bir referandum tertip eden Şah'a karşı sadece ulema sınıf değil aynı zamanda laik ulusal kanat da muhtelif nedenlerden ötürü muhalefet etmiştir. Beyaz Devrim'in İslam'ın kuyusunu kazdığını iddia eden Ruhullah Humeyni'ye göre ise Şah: Batı'nın bir vekil aktörü konumundadır.¹⁶⁴ Feyziye Medresesi baskını akabinde politikadan uzak duran ruhban sınıfının “zalimle iş birliği içerisinde” olduğunu ifade eden Ayetullah Humeyni, baskının kırkıncı günü gerçekleştirdiği konuşmasında mevcut iktidarı ABD ve İsrail'in çıkarlarına hizmet ederek İslam'ı yok etmeye çalışmakla itham etmiştir.¹⁶⁵

¹⁶² Okyar, a.g.e., 116

¹⁶³ Hamid Algar, “Humeyni”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* Cilt: 18 (İstanbul: TDV, 1998), s. 360.

¹⁶⁴ Kevin B., Anderson ve Janet Afary, *Faucault ve İran Devrimi : Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığı Ayartmaları*, çev. Mehmet Doğan (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012), s. 86.

¹⁶⁵ Algar, a.g.e., 36

Ayetullah Humeyni'nin Şah'ı Anayasayı ihlal etmekle, ülkenin ekonomik kaynaklarını Batılı güçlere peşkeş çekmekle ve “Batılılaşma” iletine yakalanmakla itham etmesi 1963 yılında tutuklanması ile sonuçlanmıştır. Akabinde ülke içinde çıkan iç karışıklık kanla bastırılmış, muhtelif ideolojilerden ve meslek gruplarından teşkil olan halk adeta devrimin ilk provasını yapmıştır.¹⁶⁶ 1964 yılında ilk olarak Türkiye ardından Irak'a sürgüne gönderilen Ayetullah Humeyni son olarak Paris'e sürülmüştür. 1979 yılında gerçekleşecek olan devrimin hazırlıklarına sürgün döneminde başlayan Humeyni, ses kayıtlarını teyp kasetleri ile İran'a ulaştırarak etkili muhalefetini sürdürürken emirlerini telefon aracılığıyla vererek halkı organize edebilmiştir. Bu açıdan bakıldığında söz konusu devrim dünya üzerindeki ilk teknolojik devrim olarak nitelendirilebilir.¹⁶⁷ Öte yandan Ayetullah Humeyni'nin sürgüne gönderilmesi İran halkının sükunetini sağlayamayınca Şah Muhammed Rıza Pehlevi *İttıla'at* adlı gazetede Humeyni aleyhine bir makale yayınlamış ve söz konusu yazıda Ayetullah Humeyni'nin aslında emperyalist güçlerle işbirliğinde bir ajan olduğunu hatta bir Hindistanlı aileden geldiğini, etnik kökeni itibarıyla bir Fars olmadığını iddia etmiştir. Söz konusu makale akabinde halkın ve Kum'daki medrese öğrencilerinin galeyana gelmesi, Lale Meydanı'nda Şah muhalifi binlerce göstericinin toplanmasına ve Şah karşıtı gösterilerin artmasına sebep olmuştur.¹⁶⁸ Lale Meydanı katliamı 1979 İran İslam Devrimine giden süreci hızlandırmış ve ülke devrim akabinde gerek dış politik vizyon gerekse idari sistemin dönüşümü açısından önemli değişikliklere gitmiştir. Değişen yönetim biçimi ve dış politik vizyon, güvenlik kavramının yeniden yorumlanmasına olanak sağlamıştır.

2.2. Emperyal Sistemin İflası ve Güvenliğin Dönüşümü

Tarih boyunca mütemadiyen muhtelif küresel aktörlerin tahakkümü altında olan İran, ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen bir devrim sonucunda bağımsız bir aktör olma yolunun kapılarını aralayabilmiştir. Kaçar Hanedanlığı döneminde Rusya

¹⁶⁶ Okyar, a.g.e., 116.

¹⁶⁷ Bernard Lewis, *Ortadoğu* (çev. Selen Y. Kölay) (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2006) s.16

¹⁶⁸ Ahmet, Edi “İran'da İslam Devrimi Öncesi Siyasi Olaylara Bakış “Ak Devrim ve Lale Meydanı Katliamı” ” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Cilt:0, Sayı: 66, s. 739.

ve İngiltere'nin hakimiyet alanı haline gelen bölge, Pehlevi Hanedanlığı'nın ilk yıllarında İngiltere'nin elde ettiği imtiyazlarla coğrafyada hegemon güç haline gelmesi ile uzun yıllar Batı tarafından sömürülmüştür. Öte yandan ABD Merkezi Haberalma Teşkilatı (CIA) ve İngiltere Gizli İstihbarat Servisi (MI6) tarafından gerçekleştirilen Ajax Operasyonu ve devamında Beyaz Saray yönetimi tarafından Şah'a dayatılan Beyaz Devrim gibi etkenler dikkate alındığında, İran coğrafyasında küresel aktörler tarafından elde edilen imtiyazların ve iktisadi gücün ülkenin kendi kaderini tayin etmesi konusunda bir takım zaaflar meydana getirdiği ifade edilebilir. Söz konusu ekonomik güç, zamanla siyasi bir güç unsuruna dönüşerek ülke güvenliğini doğrudan tehdit eden bir silah haline gelirken ülkede milli güvenlik konusu tartışılır hale gelmiştir. Öyle ki Ayetullah Humeyni, Şah'ın dönemin mevcut politikalarına karşı devrimin arifesinde verdiği bir demeçte ülkede hakim olan küresel aktörleri işaret ederek; Çin'i "sözde devrimci Kızıl Çin", ABD'yi "küresel sömürünün sembolü", Sovyetler Birliği'ni "yalan ve iki yüzlülüğün kaynağı" ve İngiltere'yi ise "eski bir sömürgeci ve hırsız" olarak nitelendirerek ne doğuya ne de batıya meyiletmeden kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan halkın Şah tarafından "kızıl komünistler" yahut "kara gericiler" olarak adlandırılmasını yüksek perdeden eleştirmiştir.¹⁶⁹ Bu durum 1 Şubat 1979 tarihinde Ayetullah Humeyni tarafından gerçekleştirilen devrim akabinde yeni kurulacak olan İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında izleyeceği yol haritası hakkında bir takım mesajlar vermektedir. Öte yandan küresel aktörlere karşı böylesine sert bir üslupla eleştirel bir tavır takınan Ayetullah Humeyni'nin 1979 İran İslam Devrimi akabinde aynı küresel aktörlerle işbirliği yapması eleştiri konusu olmuştur. Bu çerçevede verilebilecek en doğru örnek *Irangate* skandalıdır.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Humeyni, Ruhullah. "Eğfal-e Merdom, Tevessot-e Devlet ve Bughâ-ye Tebliğati-ye Şah Peyam be Millet-i İran derbare-i Eğfal-e Merdom Tevessot-e Devlet" *Müessesese-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-e İmam Humeyni* http://www.imam-khomeini.ir/fa/C207_41757/ [Erişim: 25.02.2022].

¹⁷⁰ İran-İrak savaşı yıllarında ABD'nin İran'a gizlice yaptığı silah satışının gün yüzüne çıkması, Tahran yönetiminin anti-empyalist söyleminin sorgulanması ile sonuçlanmıştır. 1986 yılında gerçekleşen olay ABD Milli Güvenlik Kurulu mensubu Oliver North'un İsrail üzerinden İran'a silah satması skandalıdır. 40. ABD Başkanı Ronald W. Reagan döneminde vuku bulan olayda söz konusu silah satışından gelen gelirlerin Nikaragua'da anti-komünist gerillaların desteklenmesi için kullanıldığı ifade edilmiştir.

1979 İran İslam Devrimi ile ülkede başlayan kapsamlı yenilenme süreci ülkenin sadece idari sisteminin değişimiyle sınırlı kalmamış, bu değişim güvenlik konusunda karar alıcı mekanizmalarının yeniden tesis edilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda “ulusal çıkarlar”, “İslam devrimi”, “ulusal egemenlik” ve “toprak bütünlüğü” gibi değerlerin muhafazası, İran anayasasının “*Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi*” başlıklı 176. maddesinde teminat altına alınmaya çalışılmıştır.¹⁷¹ Tarih boyunca karşılaştığı vakalar İran’da milliyetçiliğin artması ile sonuçlanırken artan milliyetçilik İran’ın bölgesel güvenlik politikalarını doğrudan etkileyen bir unsur haline gelmiştir. Bu çerçevede Ayetullah Humeyni dönemi tesis edilen güvenlik sisteminin ekseriyetle bağlı bulunulan dış politik vizyon kapsamında belirlenen muhtelif savunma politikaları ve güvenlik stratejileri dahilinde inşa edildiği ifade edilebilir. Bu kapsamda İran tarafından dış politik düzlemde inşa edilen güvenlik politikalarının üç temel sac ayağı üzerine inşa edildiği ifade edilebilir. Bunlar: Ülke içinde istikrar ve huzurun tesisi, devrimi ve devrimin getirdiği değerlerin muhafaza edilmesi ve İslam aleminin hamiliğinin yapılması olarak sıralanabilir.¹⁷²

¹⁷¹ *Kânun-e Esasi-e Cumhuri-e İslâmi-e İran*, 1979, Md. 176.

¹⁷² İsmail, Sarı. “Devrimden Günümüze İran’ın Güvenlik Stratejileri” *Ortadoğu’da Ulusal Güvenlik Stratejileri* Veysel Kurt (ed.) (İstanbul: SETA, 2020), s. 41.

3. BÖLÜM: DEVRİM SONRASI İDEOLOJİK DEĞİŞİM ve DÖNÜŞÜMÜN RUHULLAH HUMEYİNİ DÖNEMİ İRAN'ININ GÜVENLİK YAPILANMASINA ETKİLERİ

Kazak tugayı komutanı olan Rıza Şah Pehlevi'nin, askeri bir darbe sonucu ülke yönetimini tümüyle ele geçirerek Pehlevi Hanedanlığı dönemini başlatması henüz hafızalarda tazeliğini korurken gerçekleşen 1979 devrimi, devlet içerisinde yaşanan revizyonun ilk olarak mevcut güvenlik güçleri ve mekanizmalarının kapsamı ve düzeni konusunda gerçekleşmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda konunun somutlaştırılması ve tam olarak anlaşılması için 1979 İran İslam Devrimi sonucunda yeniden tesis edilen ülkenin güvenlik mekanizmalarının ve karar alıcılarının hangi organlardan teşkil edildiğinin belirlenmesi ve görevlerinin tanımlanması elzemdir. Öte yandan kurulan yeni güvenlik sisteminin bağlantılı olduğu dış politik vizyonun Ayetullah Humeyni döneminde nasıl bir perspektifte ele alındığı ve bu dış politik vizyonun İran'ın küresel ve bölgesel aktörlerle olan ilişkilerini hangi ölçüde etkilediği irdelenmeye çalışılacaktır.

3.1. Devrim Sonrasında İran'ın Değişen Güvenlik Politikasında Karar Alıcı Mekanizmalar

Ayetullah Humeyni liderliğinde gelişen devrim, ülkede muhtelif siyasi kurumların ve silahlı güçlerin kurulmasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle 1979 İran İslam Devrimi akabinde güvenlik kurumları içinde yaşanan tasfiye işlemleri sadece silahlı kuvvetler ile sınırlı kalmamış, muhtelif siyasi kurum kadroları içerisinde de “İslamcı” personellerin vazifeye getirilmesi gündeme gelmiştir. Güvenlik kurumlarının bu denli hızlı bir dönüşüme tabi olması, yeni kurulan düzenin önemli bir güvenlik zafiyeti ile karşı karşıya kalmasıyla sonuçlanmıştır. Bilhassa Humeyni dönemi İran'ında siyasi kurumlarda İslam devrimi taraftarlarının önemli vazifelere getirilmesi, ülkenin tümüyle Şii ulema denetimini altına girmesine sebep olurken bu durum devletin iç ve dış siyasette “İslamcı” bir ideolojiyle hareket etmesine sebebiyet vermiştir. Devrim akabinde kurulan yüzden fazla “Tasfiye Kurulu” bu çerçevede devlet kadrolarının Batılılaşmış personellerinin yerine İslam Cumhuriyeti Partisi mensubu üyelerinin bu

kadrolara dahil edilmesine olanak sağlamıştır. Devrim sadece kurum kadrolarında yaşanan değişimle sınırlı kalmamış, beraberinde “Velâyet-i Fakih”, “Meclis-i Şûra-yı İslami”, “Şûra-i Negahbân-i Kânuni Esâsi”, “Meclis-i Hubregân-ı Rehberî” ve “Şûra-i Teşhîs-i Maslahat-ı Nizam” gibi siyasi oluşumları ve karar alıcıları da beraberinde getirmiştir.¹⁷³

3.1.1. Veliyy-i Fakih: Makâm-ı Muazzam-ı Rehberî

İslam devrimi akabinde ülkenin idari sistemini Velayet-i Fakih doktrini çerçevesinde tesis eden Ayetullah Humeyni, devrim öncesi dönemde Necef’te sürgün yıllarındayken teorik alt yapısını temellendirdiği söz konusu teoriyi devrim akabinde anayasal düzlemde tatbik etme imkanı elde etmiştir. Temel dayanağını İsnâaşeriyye Şiiliğinin teşkil ettiği ve kelime anlamı açısından “fakihin tasarruf yetkisi” yahut “fakihin velayeti” anlamına gelen Velayet-i Fakih kavramı; Ayetullah Humeyni’ye göre Peygamber soyundan gelen masum on ikinci imamın Gaybet-i kübra (Büyük Gaybet) adı verilen vakadan sonra yokluğunda adil bir fakihin vekaleten vazifeyi üstlenmesi gerekliliği olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁴ Nitekim Ayetullah Humeyni Veliyy-i Fakihin lüzumuna dair görüşünü “*Gaybet döneminde de İslam’ın mali, siyasi, hukuki, cezai ve iktisadi sistemle ilgili tüm disiplin kurallarının devam etmesi, ümmeti şer’i hükümlerle yönetmeyi ve yönlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Ümmetin çıkarlarını güvence altına alma ve adaletin idaresini garanti altına alma sorumluluğuna layık olan kişi belirlemelidir.*” şeklinde ifade etmektedir.¹⁷⁵

Bununla birlikte velayet-i fakih kavramının yeni bir kavram olduğu ve 1979 İran İslam Devrimi akabinde ortaya çıktığı kanısı oldukça yanlıştır. Zira söz konusu kavram esasen *Mehdi-i Muntazar* (beklenen Mehdi) olarak nitelendirilen on ikinci imamın henüz küçükken gaybete çekilmesinden bu yana tartışıl原因en bir kavramdır. Öte yandan bu teoriyi ilk olarak kaleme alan kişi Kaçarlar döneminin önde gelen

¹⁷³ Abdullah Yegin, *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu* (Rapor) (Ankara: SETA, Haziran 2013), s. 52-59.

¹⁷⁴ İsmail, S. Üstün, “Velayet-i Fakih” *İslâm Ansiklopedisi* c.43. (İstanbul: TDV, 2013) s. 19.

¹⁷⁵ Muhammed C. H. Kaşani, , “Velayet-i Fakih ez Didgâh-e İmam Humeyni ” <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n121477/> [Erişim: 14.03.2022].

ulemasından biri olan Ayetullah Molla Ahmed Neraki'dir.¹⁷⁶ “*Evâid-ul Eyyam*” adlı eserde Nerâki tarafından ele alınan velayet-i fakih konusunun çerçevesini devrimden 40 yıl önce kaleme aldığı “*Keşf’ül Esrar*” adlı eserinde oldukça genişleten Ayetullah Humeyni, söz konusu eserde kıyamete kadar sürecek bir İslami devlet yönetiminin gerekliliğine dair fikrini beyan etmiştir.¹⁷⁷

Humeyni, devrimden hemen önce kaleme aldığı *Hükümet-i İslami: Velayet-i Fakih* adlı eseriyle ülkenin mevcut yönetim sistemine dair mesajlar vermiş, bu çerçevede Rehberlik makamı olarak da ifade edilen ve devletin en yüce makamının merkeze alındığı ve devlet kurumlarının ise Rehberlik makamı çatısının altında bulunduğu bir sistem teşkil etmiştir. Ayetullah Humeyni, Velayet-i Fakih fikri ekseninde dönen tartışmalara binaen ise *Hükümet-i İslami: Velayet-i Fakih* adlı eserinde bahsi geçen doktrini “*fikri tasdike götüren ve fazla delile ihtiyaç duymayan konulardan biri*” olarak nitelemiş ve “*İslam'ın inanç ve hükümlerini az da olsa anlayan bir kimsenin, Velayet-i Fakih'e ulaştığında ve onu tasavvur ettiğinde, onu hemen kabul edeceğini ve gerekli ve açık olduğunu göreceğini*” ifade ederek söz konusu tartışmanın günümüz Müslümanlarının ve eğitim kurumlarının durumlarından kaynaklandığını vurgulamıştır.¹⁷⁸

İsnâaşeriyye Şiiliğinde bulunan İmamet kavramının bir devamı niteliğini taşıyan velayet-i fakih kavramına göre ülke idaresi ve İslam aleminin yönetimi, Peygamberlerin mirasçısı oldukları müçtehitlerin ve fakihlerin tasarrufunda bulunmalıdır.¹⁷⁹ Ülkenin güvenlik mekanizmalarını da doğrudan yöneten Veliyy-i Fakih'in yani dini liderin salahiyet ve vazifelerine dair *Kanun-e Esasi-e Cumhuri-e İslami-e İran*'da (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası) 15'den fazla madde bulunmaktadır. Bu çerçevede 2. maddenin İmamet ve Rehberlik kavramının İslam Devriminin istikrarını sağlamadaki rolüne değinilirken 5. maddede ise Rehberin/ Dini

¹⁷⁶ Humeyni, 1394, a.g.e., 10.

¹⁷⁷ . M. Serkan Taflıoğlu, “İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı “Velâyet-i Fakih”” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (2013) Cilt: 68, Sayı: 3, s. 98.

¹⁷⁸ Humeyni, 1394, a.g.e., s. 9.

¹⁷⁹ Ahmet Kılınç “İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları” *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* (2008) Cilt:12 Sayı:1, s. 924-925.

Liderin özelliklerine değinilerek “*Veliy-i Asr’ın (yani On ikinci imamın) gaybeti sırasında 107. madde uyarınca ümmetin liderliğini ve vilâyetü’l emri üstlenebilecek cesur, adaletli, bulunduğu çağın gerekliliklerini bilen ve bulunduğu konumun sorumluluklarına hakim olan dindar bir müçtehidin*” bu makama erişebileceği vurgulanmıştır. Bu konumda bulunan kişi sadece ülke yönetiminden sorumlu tutulmamakta aynı zamanda “*Veliy-i Emr-i Müminin*” sıfatı ile nitelendirilmekte olup bu kapsamda İslam aleminin rehberi olarak vasıflandırılmaktadır.¹⁸⁰

Oldukça geniş bir hakimiyet yelpazesine sahip olan Dini Lider; İran İslam Cumhuriyetinin politikalarının belirlenmesinden savaşın yahut barışın ilanına kadar yahut Cumhurbaşkanlığı seçimi akabinde halkın seçimi ile başa gelen Cumhurbaşkanı’nın vazifesini onaylamak gibi birçok mühim salahiyyete sahiptir. Günümüzde söz konusu makama Ayetullah Humeyni’nin 3 Haziran 1989 tarihinde vefatı akabinde Uzmanlar Meclisi tarafından 74 üye arasından 60 oy alan Seyyid Ali Hamaney getirilmiştir.¹⁸¹

Yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirlerinden ayrı olarak Veliyy-i Fakih denetimi altında işlemekte olduğu İran İslam Cumhuriyetinde, Veliyy-i Fakihin yahut Dini Liderin sahip olması gereken üç önemli özellik şöyle sıralanmaktadır: ¹⁸²

1. *İslam hukukunun (fıkah) çeşitli alanlarında hüküm (fetva) vermek için gerekli olan ilimin mevcut olması*
2. *İslam ümmetinin liderliğini üstlenebilmesi için gerekli olan takva ve doğruluğun mevcut olması*
3. *Kuvvetli bir siyasi ve sosyal vizyon sahibi olmak, sağduyu, cesaret, idari beceriler ve yeterli liderlik yetenekleri gibi meziyetlere sahip olmak*

¹⁸⁰ Yegin, a.g.e., 54

¹⁸¹ Çiğdem Akman, “İran İslam Cumhuriyeti’nin Yönetim Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme” *Journal of Social And Humanities Sciences Research* (2019) Cilt:6, Sayı: 38, s. 1633.

¹⁸² *Kânun-e Esasi-e Cumhuri-e İslâmi-e İran*, 1979, Md. 57.

Bu şartları birden fazla kişinin sağlaması durumunda, fıkhi ve siyasi konularda daha güçlü vizyona sahip olana öncelik tanınacaktır.¹⁸³

Şekil 4. İran Sisteminde Mutlak Liderin Belirleyiciliği

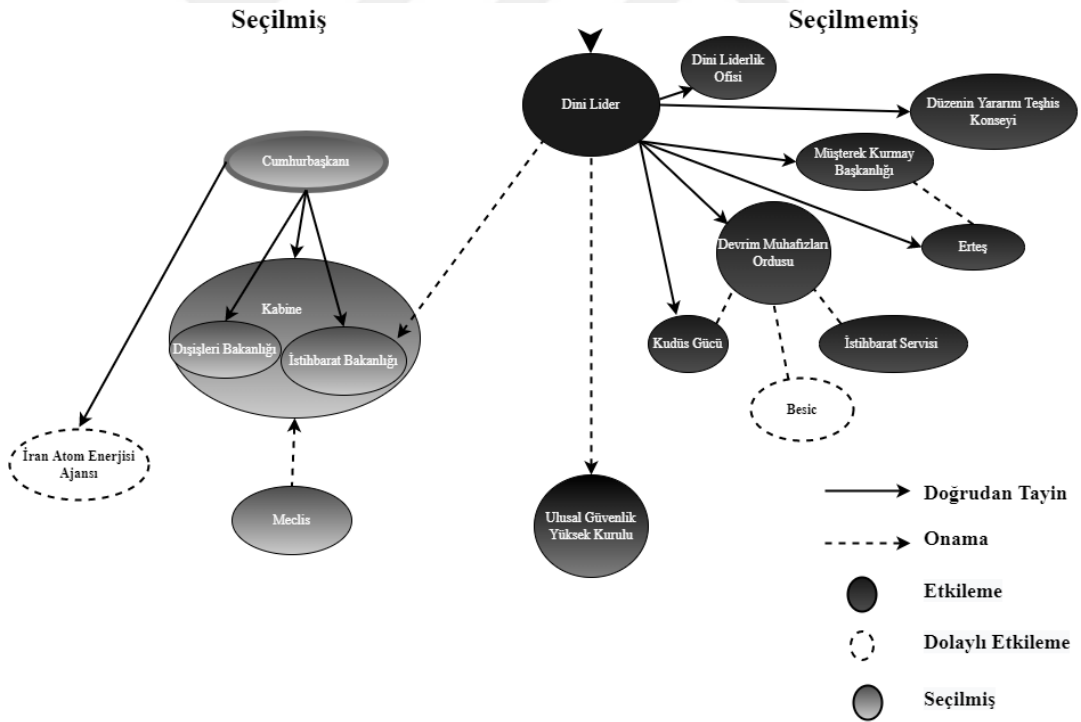

Kaynak: Temizer, S. (Ocak, 2016) “İran sisteminde mutlak liderin belirleyiciliği” (Analiz) *Anadolu Ajansı* <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-sisteminde-mutlak-liderin-belirleyiciligi/510095#>

¹⁸³ Kânun-e Esasi-e Cumhuri-e İslâmi-e İran, 1979, Md. 109.

Şekil 4’de de görüldüğü üzere devletin milli güvenliğini tesis eden en önemli karar alıcı ve denetleyici mekanizma olan Rehberlik makamı; ülkenin genel güvenlik politikalarının belirlenmesi konusunda söz sahibidir. Dolayısıyla devrim akabinde dış politikada belirlenen devrim ihracı projesi ve milli bağımsızlık gibi fikirlerin oluşturulmasında önemli bir etkiye sahiptir. Öte yandan İran’da aynı zamanda Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı vazifesine sahip olan Dini Lider, savaşın yahut barışın ilanına karar verebilecek tek mercidir. Aynı zamanda Devrim Muhafızları Ordusu Başkomutanını, silahlı kuvvetlerin ve kolluk kuvvetlerinin üst düzey komutanlarını atama yetkisine sahip olan Rehberlik makamı, ülkenin tüm güvenlik mekanizmalarını doğrudan yönetmekte ve yönlendirmektedir.¹⁸⁴ Şekil 5’de görüldüğü üzere İran’da ulusal güvenlik yapısı ekseriyetle ya Dini Liderin onayı ile yahut doğrudan atanması ile gerçekleşmektedir.

Şekil 5. İran’ın Ulusal Güvenlik Yapısının Şematik Gösterimi

Kaynak: Kevjn Lim, “National Security Decision-Making in Iran” *Comparative Strategy* (2015) Cilt:2, Sayı:34

¹⁸⁴ *Kânun-e Esasi-e Cumhuri-e İslâmi-e İran*, 1979, Md. 110.

3.1.2. Cumhurbaşkanı

Dini Lidere oranla yetkileri daha sınırlı olan Cumhurbaşkanı'nın vazife ve salahiyetinde dair İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında 30'dan fazla madde bulunmaktadır.¹⁸⁵ Örneğin 114. maddede Cumhurbaşkanlığı görev süresinin dört yıl olduğu ve artarda iki kez seçilme hakkına sahip olunduğu vurgulanırken 133. maddede ise Bakanlar kurulu kabinesinin Cumhurbaşkanı tarafından atandığı ifade edilmektedir. Anayasaya göre Dini Liderden sonra ülkede en yüksek ikinci makamı teşkil eden Cumhurbaşkanlığı makamı, aynı zamanda Anayasanın yürütme organını idare etmekte ve gerek iç politikada gerekse dış politikada verdiği kararlar doğrultusunda ülkenin genel politikalarının belirlenmesine katkı sunmaktadır.¹⁸⁶ Her ne kadar Cumhurbaşkanlığı makamı dünya sahnesinde İran'ı temsil eden bir görünüm sergilese de yahut söz konusu makam bilhassa iç politikada hatırı sayılır bir serbestliğe sahip olsa da birçok konuda son söz halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı onaylama hakkına da sahip olan Dini Lidere aittir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanının dış politika, medya, nükleer konulara ilişkin kararlar yahut ülkenin milli güvenliğini ilişkilendiren askeri kararların alınması noktasında Dini Lidere bağlılığını korumaktadır.¹⁸⁷ Öte yandan Cumhurbaşkanlığı makamının elinde bulundurduğu yetkinin devrim yıllarına nazaran daha geniş olduğu ifade edilebilir. Anlaşmaları imzalama ve bütçeyi denetleme yetkisine sahip olan Cumhurbaşkanı; bayındırlık ve imar, sağlık, elektrik, su ve diğer doğal kaynaklardan sorumlu hükümetin sivil yapılarını kontrol eder.¹⁸⁸ Bununla beraber Dini Lider Seyyid Ali Hamaney *Tasnim News* Haber Ajansına verdiği röportajda Cumhurbaşkanının ülke yönetimi konusunda oldukça sınırlı yetkilere olduğu eleştirilerine yüksek perdeden yanıt vermiştir. 1400 yılı Nevruz Bayramı konuşmasında konuya dair açıklamalarda bulunan İran Dini

¹⁸⁵ *Kânun-e Esasi-e Cumhuri-e İslâmi-e İran*, 1979, Md. 113-142.

¹⁸⁶ BBC News, "Iran: How a unique system runs the country" (18 Haziran 2021) <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-57260831> [Erişim: 17.03.2022]

¹⁸⁷ Greg Bruno ve Jamal Afridi, "Presidential Power in Iran" *The Council on Foreign Relations* <https://www.cfr.org/backgrounder/presidential-power-iran> [Erişim: 17.03.2022]

¹⁸⁸ Rick Gladstone, "Is Iran's Supreme Leader Truly Supreme? Yes, but President Is No Mere Figurehead" *The New York Times* <https://www.nytimes.com/2021/08/05/world/middleeast/iran-president-ebrahim-raisi.html> [Erişim: 17.03.2022]

Lideri Seyyid Ali Hamaney “*Cumhurbaşkanlığını ülkenin en yoğun ve en sorumlu yönetimi olarak nitelendirerek, Neredeyse tüm yönetim merkezleri ve çoğu hükümet tesisi cumhurbaşkanının elinde*” olduğunu vurgulamıştır.¹⁸⁹

3.1.3. Meclis-e Hobregân Rehberi (Uzmanlar Meclisi)

1979 İran İslam Devrimi akabinde anayasanın teşkil edilmesiyle beraber İran siyasi sisteminde yer bulan *Meclis-e Hobregân Rehberi, (Uzmanlar Meclisi)* ülkedeki en yüksek makam olan Veliyy-i Fakihin yahut Dini Liderin belirlenmesi konusunda mühim görevler üstlenmesi hasebiyle sistemin diğer kurumlarına nazaran daha kritik konumunda olduğu ifade edilebilir. Otoritenin sağlanması ve düzenin tesis edilmesi amacı ile ülkenin dört bir yanından yeterli dini ilme, hukuki bilgiye, kuvvetli bir siyasi vizyona ve sosyal birikime sahip bilginlerden teşkil edilen bir oluşum olan Uzmanlar Meclisi’nin her ne kadar mikro faaliyetlerdeki rolü tam olarak fark edilmese de ülke genel politikaların belirlenmesinde ve sistemdeki liderlik krizinin önlenmesi noktasında önemli roller üstlenmektedir.¹⁹⁰

Hükümetin en önemli organlarından biri olan Uzmanlar Meclisi, ilerleyen kısımlarda görevlerinden ve siyasi sistemdeki konumundan da bahsedeceğimiz *Anayasa Koruyucular Konseyi* tarafından 30 bölgeden seçilen 86 kıdemli din adamından teşkil edilmektedir. Belli bir düzenli programa dayanmayan müzakerelerle alakalı bilgi paylaşımı yapılmamakta ve toplantılar ekseriyetle gizli kalmaktadır. Öyle ki bahsi geçen meclis bugüne kadar halihazırda bir kamu raporu dahi yayınlamamıştır.¹⁹¹ “Uzmanlar Meclisi Seçimi Yürütme Tüzüğü” nün 2. maddesinde yer alan meclis adaylığı şartlarına göre Uzmanlar Meclisi adaylarında ilk olarak güvenilirlik, dini anlamda saygınlık ve ahlaki davranış özelliklerine önem verilmektedir. İkinci olarak fıkhi konularda içtihat yeteneği ve Dini Liderin makamının gerektirdiği sorumlulukları

¹⁸⁹ Ali Şabani, “Aya ihtiyarat-e Riyaset-i Cumhur Beray-i İdare-i Kişver Nakâfi Est?” *Habergozari-e Tasnim* <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1400/01/07/2475529/> [Erişim: 17.03.2022]

¹⁹⁰ *Debîrhane-i Meclis-i Hubregân-ı Rehberi*, Aşınayi ba Meclis-i Hubgerân/ Ehemiyet-i Meclis-i Hubregân <http://majlesekhobregan.ir/fa/ashnayibamajles/View/3286/> [Erişim: 20.03.2022]

¹⁹¹ David E. Thaler et al, *Mullahs, Guards, and Bonyads An Exploration of Iranian Leadership Dynamics* (Santa Monica, CA: RAND National Defense Research Institute, 2010) s.28

karşılayıp karşılayamadığını tespit edebilecek seviyede İslam hukuku bilgisi aranmaktadır. Aranan üçüncü özellik ise günümüz dünyasının ve çağın getirdiği politik ve sosyal sorunları anlama ve tanımlayabilme yeteneği, dördüncü özellik ise İran İslam Cumhuriyeti nizamına bağlılık ve inançtır. Uzmanlar Meclisi adaylığında aranan son şart ise politik ve içtimai konulara yatkınlıktır.¹⁹² Bir liderlik konseyi ve altı komiteden oluşan Uzmanlar Meclisi bünyesinde; “Velayet-i Fakih'i Koruma ve Koruma Yollarını Araştırma Komisyonu”, “Ekonomi Komisyonu”, “Siyasi Komisyon (Toplum ve Kültür)”, “Mali ve İdari Komisyon”, “Anayasa Maddeleri Komisyonu (107-108-19)” gibi muhtelif konularda komisyonlar bulunmaktadır.¹⁹³

Her sekiz yılda bir doğrudan halk oylaması ile seçilen ve Uzmanlar Meclisi, esasen ilk olarak 1979 İran İslam Devriminden hemen sonra yeni anayasanın teşkil edilmesi gayesi ile kurulmuş ve 1982 yılından yeniden kurulana kadar dağıtılmıştır.¹⁹⁴ 1982 Anayasasının 108. maddesi kapsamınca yeniden kurulan meclisin görevlerinden biri her ne kadar Dini Lideri denetlemek olsa da 1979 devriminden bu yana İran'ın iki Rehberinin de ciddi anlamda denetlenmediği ve eylemlerini sorgulamadığı iddia edilmektedir.¹⁹⁵ Öte yandan Ayetullah Humeyni söz konusu meclisi “*İslam Cumhuriyeti sisteminin devam ettirilmesinde ve meşrulaştırılmasında kilit rolü olan siyasi bir organ*” olarak nitelemektedir.¹⁹⁶

3.1.4. İslami Danışma Meclisi/ Parlamento (Meclis-i Şûra-i İslâmî)

290 üyeden teşkil edilen İslami Danışma Meclisi'nin -bir diğer adıyla parlamento- Dini Lider, Cumhurbaşkanı ve Anayasa Koruyucular Konseyi gibi doğrudan halk

¹⁹² Patrick Schmidt, “Understanding Iran's Assembly of Experts Vote” (Analiz) *The Washington Institute* <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/understanding-irans-assembly-experts-vote> [Erişim: 22.03.2022]

¹⁹³ *Debîrhane-i Meclis-i Hubregân-ı Rehberi*, Aşınayi ba Meclis-i Hubgerân/ Sahtar-e Meclis-i Hubregân Rehberi <http://majlesekhobregan.ir/fa/ashnayibamajles/View/510/> [Erişim: 22.03.2022]

¹⁹⁴ Emma Borden, “Everything You Need to Know About Iran's Assembly of Experts Election” *Brookings* <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2016/02/09/everything-you-need-to-know-about-irans-assembly-of-experts-election/> [Erişim: 22.03.2022]

¹⁹⁵ Farideh Farhi, “The Assembly of Experts” *The Iran Primer* <https://iranprimer.usip.org/resource/assembly-experts> [Erişim: 22.03.2022]

¹⁹⁶ Humeyni, Ruhullah M., “Aşınayi ba Meclis-i Hubregân/Peyâm-e Bonyangozar-e Cumhuriyet-e İslami, İmam Humeyni Hetab be Hobregan-e Monteheb-i Millet” *Debîrhane-i Meclis-i Hubregân-ı Rehberi* <http://majlesekhobregan.ir/fa/ashnayibamajles/View/513/> [Erişim: 22.03.2022]

tarafından seçilmemiş makamlara nazaran daha zayıf bir konumda olduğu ifade edilebilir. Bilhassa geleneksel siyasal partilerin yokluğu parlamentoda muhalefetin yetersizliğine neden olurken üyeler arasında mütemadiyen gerçekleşen yüksek oranda sirkülasyon, İslami Danışma Meclisi'ni daha da etkisiz hale getirmektedir.¹⁹⁷ Öte yandan parlamentoda siyasal partilerin olmaması her ne kadar yeni sistemde çok sesliliğe aykırı bir meclis imajı sergilese de ülkenin en köklü kurumlarından biri olarak nitelendirilen İslami Danışma Meclisi anayasal açıdan ülkenin önde gelen kurumlarından biridir. Öyle ki tarihi Kaçarlar Hanedanlığı döneminde vuku bulan 1905-1911 Anayasal Devrimine kadar dayanan İslami Danışma Meclisi, Pehlevi Hanedanlığı döneminde olduğu gibi 1979 İran İslam Devrimi akabinde yeniden teşkil edilen siyasi düzen dahilinde de yer almıştır. Her ne kadar devrim akabinde lağvedilen senatonun yerine Anayasa Koruyucular Konseyi (Muhafızlar Konseyi) kurulsa da 1979 İran İslam Devriminden önce Milli Danışma Meclisi olarak adlandırılan İslami Danışma Meclisi görevini devrimin devamında da sürdürmeye devam etmiş, 1980 yılına gelindiğinde ise hukuki bir zemine oturtulmuştur.¹⁹⁸

Parlamento, her ne kadar İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 58. maddesi çerçevesinde kanun koyucu bir yetkiye sahip olsa da anayasanın 93. maddesi kapsamınca söz konusu yasama faaliyetlerinin Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından onaylanması gerekmektedir. Öte yandan her ne kadar mevcut milletvekilleri halk tarafından seçilse de seçim sürecinden önce henüz aday adayları iken Dini Lider gözetiminden geçmekte ve Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından milletvekilliği şartlarını karşılayıp karşılamadığı incelenmektedir. Bu şartlardan en önemlisi “*aday adaylarının Velayet-i Fakih ilkesine inanıp inanmadıkları ve bağlılıklarının tespitidir.*” Müesses nizamın temel unsuru olan söz konusu ilkeye dair inançlarının ve bağlılıklarının olmadığı tespit edildiği takdirde ise aday adaylarının milletvekilliği seçimlerine katılım başvuruları henüz yolun başındayken veto edilmektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Farideh Farhi, “The Parliament” *The Iran Primer* <https://iranprimer.usip.org/resource/parliament> [Erişim: 22.03.2022]

¹⁹⁸ Mustafa Caner, “On Birinci İran Meclisi ve İran Siyasetine Muhtemel Etkileri” (Perspektif) *SETA*, (Haziran, 2020) Sayı: 288, s. 1.

¹⁹⁹ Mehmet Koç, “İran’da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-I Devrim Rehberliği” (Analiz) *İRAN*, (Ekim, 2017), s. 18.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında yasama organı olarak tanımlanan İslami Danışma Meclisi yasa çıkarmakla görevli tek kurumdur. Parlamentonun görevleri arasında Cumhurbaşkanının oluşturduğu bakanlar kurulu kabinesini onaylama yahut bu bakanları görevden alma yetkisi de bulunmaktadır.²⁰⁰ Bunun yanı sıra gensoru düzenleme yetkisine de sahip olan parlamentonun, yürütme organı üzerinde belli ölçüde hesap verilebilirliği sağladığı ifade edilebilir. Aynı zamanda bütçeyi onaylanma yahut reddetme yetkisine de sahip olan parlamento her dört yılda bir doğrudan halk oylamasıyla seçilmekte ve içerisinde Yahudiler, Hristiyanlar ve Zerdüştlere de bulunduğu dini azınlıklar için nüfus oranlarına bağlı olmak kaydıyla beş sandalye ayrılmaktadır.²⁰¹ Kurulduğu günden günümüze ülke genel politikalarının belirlenmesinde önemli katkıları olan İslami Danışma Meclisi, anayasal yolla millî güvenlik ilkelerinin belirlenmesinde etkili ve kritik bir rol üstlenmekte ve dış politik vizyonun seyrini doğrudan etkilemektedir.²⁰²

3.1.5. Anayasa Koruyucular Konseyi (Şûra-yi Nigehbân-i Kanûn-ı Esâsî)

1979 İran İslam Devrimi akabinde kurulan yeni siyasi sistem dahilindeki organlardan biri olan Muhafızlar Konseyi yahut bir diğer adıyla Anayasa Koruyucular Konseyi; İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının 98. maddesi kapsamında parlamentondan geçen yasaları onaylama yahut veto etme salahiyetine sahip bir organ olarak müesses nizamın önde gelen siyasi kurumlarından bir tanesidir. Yukarıda da bahsedildiği üzere İslami Danışma Meclisine başvuran aday adaylarının milletvekilliği şartlarını karşılayıp karşılamadığının tespiti yetkisine de sahip olan Anayasa Koruyucular Konseyi; adayların devrimci değerlere ve İslami hassasiyete bağlılıklarının eksik olduğu fikrine sahip olduklarında adayı diskalifiye edebilmektedir. Sadece İslami Danışma Meclisinde değil aynı zamanda Uzmanlar Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri yahut halk referandumları denetimlerinde de Anayasanın 99. maddesi

²⁰⁰ Yegin, a.g.e., 56.

²⁰¹ Farhi, 2010, a.g.e.

²⁰² Jalil, Roshandel. , "Iran's Foreign and Security Policies: How the Decisionmaking Process Evolved" *Security Dialogue* (Mart, 2020) Cilt:31, Sayı:1, s. 106.

kapsamında etkili bir rol üstlenen Anayasa Koruyucular Konseyinin *nezarate-e estesvabi* adı verilen söz konusu onaylı denetim gücünün yoğunluğu tartışma konusu olmuştur.²⁰³ Öyle ki mevcut denetim gücünden yoğun olarak istifade eden Anayasa Koruyucular Konseyinin bu şekilde rekabetçi seçimleri engellediğine dair muhtelif eleştiriler yapılabilmektedir.²⁰⁴

Altısının doğrudan Dini Lider tarafından atandığı on iki kişilik bir meclisten oluşan Anayasa Koruyucular Konseyi, ikili bir yapıdan teşkil edilmektedir. Yarisının Dini Lider tarafından atanan fakihlerin, diğer yarisının ise hukukçuların oluşturduğu ve altı yıllık süre için seçilen konsey üyelerinde, İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının 91. maddesi kapsamında yetkin bir hukuki bilgi, adil bir yaklaşım ve güncel konulara ve zamanın gerekliliklerine hâkimiyet yetkinlikleri aranmaktadır.²⁰⁵ Muhafızlar Konseyi içtüzüğünün 9. ve 10. maddesine göre söz konusu organ, muhtelif alt organlar tarafından kendisine havale edilen konuları incelemek ve onaylamak maksadı ile haftada iki gün olacak şekilde olağan toplantılarını gerçekleştirmekle görevlidirler. Bunun yanı sıra Muhafızlar Konseyi içtüzüğünün 13. maddesi kapsamında gerektiği takdirde konsey sekreterinin takdir ve kararı doğrultusunda üç veya daha fazla üyenin talebi üzerine olağanüstü toplantılar düzenlenebilmektedir.²⁰⁶ Anayasa Koruyucular Konseyinin yetki ve sorumluluklarına İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 91. Maddesinde, (yasamayı denetlemek) 98. maddesinde (anayasayı yorumlamak) ve 99. maddesinde (seçimleri denetlemek) değinilmiştir.²⁰⁷

1906 yılında Kaçarlar Hanedanlığı dönemine kadar uzanan bir geçmişe sahip olan söz konusu konseyin Parlamento tarafından alınan kararların şeriate ve anayasaya uygunluğunu denetlemek, parlamento aday adaylarının yetkinliğini tespit etmek ve ihtilafa düşüldüğü takdirde anayasa hükümlerini yorumlamak gibi ülke kaderini

²⁰³ David E. Thaler et al, a.g.e., 29.

²⁰⁴ A. William Samii, "Iran's Guardians Council as an Obstacle to Democracy" *Middle East Journal* (Sonbahar,2001) Cilt:55, Sayı:4, s. 643.

²⁰⁵ *Şûra-yi Nigehbân*, "Sahtar-e Şûra-yi Nigehbân (Sahtar-e Şûra-yi Nigehbân)" <https://www.shora-gc.ir/fa/news/5958/> [Erişim: 27.03.2022]

²⁰⁶ *Şûra-yi Nigehbân*, "Sahtar-e Şûra-yi Nigehbân (Nehvey-e Teşkil-i Celesat)" <https://www.shora-gc.ir/fa/news/5956/> [Erişim: 29.03.2022]

²⁰⁷ Akman, a.g.m, 1632.

doğrudan etkileyebilecek önemli yetkililere sahip olması, ülkenin dış politik vizyonunun belirlenmesi konusundaki hatırı sayılır etkisini gözler önüne sermektedir. Öte yandan Parlamento tarafından çıkarılan herhangi bir yasa Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından veto edildiği takdirde eğer Parlamento söz konusu yasanın milli menfaatler çerçevesinde mühim bir yasa olduğu konusunda ısrarcı ise ve Muhafızlar Konseyinin söz konusu kanaatini uygun görmüyorsa nihai kararın verilmesi amacıyla ihtilaf konusu yasayı *Düzenin Yararını Teşhis Konseyi*'ne götürme imkanını elinde bulundurmaktadır.²⁰⁸

3.1.6. Düzenin Yararını Teşhis Konseyi (Mecme-ye Teşhîs-i Maslahat-i Nizâm)

Yukarıda da bahsedildiği üzere Parlamento ile Anayasa Koruyucular Konseyi arasında yaşanan anayasaya dair anlaşmazlıkların ve fikir ayrılıklarının nihai çözüm noktası olan Düzenin Yararını Teşhis Konseyi; 1988 yılında bizzat Ruhullah Humeyni tarafından teşkil edilmiştir.²⁰⁹ Yasama sürecinde iki siyasi erk arasında yaşanan sıkıntılara müdahale etme gayesi ile kurulan konsey, 1989 yılına gelindiğinde Anayasanın 112. maddesi kapsamında hukuki bir düzleme oturtulmuş ve bahsi geçen organın 45 kişiden oluşan asıl ve yedek üyeleri Dini Lider tarafından atanmıştır.²¹⁰ 1979 İran İslam Devrimi akabinde düzenlenen ilk anayasada böyle bir çözüm konseyinin yer almaması, Parlamentonun Anayasa Koruyucular Konseyi engeline takılan söz konusu yasa tasarılarını pek çok kez revize etmelerine yahut direkt iptal etmelerine sebebiyet verirken bu durum Parlamentonun sınırlandırılmasıyla sonuçlandırılmıştır. Bir grup hükümet yetkilisinin konuya dair dile getirdiği sıkıntılara cevaben 6 Şubat 1988 yılında bir mektup yayınlayan Ruhullah Humeyni “*Parlamento ile Anayasa Koruyucular Konseyi arasında hukuki ve şer’i bir anlaşmaya varılamaması halinde İslami hükümler çerçevesinde bir uygunluk (çıkartma) şurası kurulacak ve gerektiği takdirde konuya dair uzmanlar davet edilip gerekli istişareler*

²⁰⁸ Yegin, a.g.e., 56-57.

²⁰⁹ Mehmet B. Sanyürek “İran Devlet Teşkilatı ve Anayasal Kurumları” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* (Aralık, 2018) Yıl: 6, Sayı: 85, s. 369.

²¹⁰ Nematollah (E.) A. Fanid. “İran İslam Cumhuriyetinin Hükümet Sistemi”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2015, Haziran) Cilt:7, Sayı:12, s. 288.

sağlandıktan sonra bahsi geçen şuranın oy çoğunluğu ile karar sağlanacaktır.” açıklamalarında bulunmuştur.²¹¹ Dolayısıyla bu ihtiyaca binaen Ruhullah Humeyni’ye başvuran Parlamento yetkililerine, İslam’ın namaz, oruç vb. gibi öncelikli alanları dışında kalan ikincil emirler çerçevesinde “İslam düzeni maslahatını” dikkate alarak hükümler verebilecek siyasi bir organ oluşturulması tavsiyesinde bulunulduğu ifade edilebilir.²¹²

Bünyesinde “Bilim, Kültür ve Toplum Komisyonu”, “Altyapı ve Üretim Komisyonu”, “Makroekonomik Ticari ve İdari Komisyon”, “Denetim Komisyonu”, “Hukuk ve Yargı Komisyonu”, “Özel Durumlar Komisyonu”, “Dini Liderlik ve Meclis Sekreterliği Ortak Komisyonu” gibi muhtelif komisyonlar barındıran Anayasa Koruyucular Konseyi; “Güvenlik, Savunma ve Siyaset Komisyonu” adlı organı ile ülke güvenliğini doğrudan ilgilendiren yasaların çözüme kavuşmasında önemli bir rol oynamakta ve İran dış politikasında tatbik edilen güvenlik ve savunma planlamalarına hatırı sayılır katkılar sunmaktadır.

3.1.7. Ulusal Güvenlik Yüksek Kurulu (Şûra-yi Âli-yi Emniyet-i Millî)

1989 yılı İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının 176. maddesi kapsamında hukuki bir düzleme oturtulan Ulusal Güvenlik Yüksek Kurulunun üç temel vazifesi olduğu söylenebilir. Bunlar;

1. *“Dini Liderin oluşturduğu genel ilkeler kapsamında ülkenin savunma doktrininin ve milli güvenlik politikalarını belirlenmesi,*
2. *Genel savunma ve güvenlik politikalarına bağlı siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi alanlarda ve istihbarat alanında faaliyetler koordine edilmesi,*
3. *İran’ı iç ve dış tehditlerden muhafaza etmek için maddi kaynaklar yaratmak şeklinde sıralanabilir.”²¹³*

²¹¹ Khamenei.ir, “What are statuses and duties of the "Expediency Council" in the Iranian system?” https://english.khamenei.ir/news/5072/What-are-statuses-and-duties-of-the-Expediency-Council-in-the#_ftn3 [Erişim: 31.03.2022]

²¹² Yegin, a.g.e., 59.

²¹³ David E. Thaler et al, a.g.e., 29.

Ülke milli menfaatlerini muhafaza etmek, ulusal istiklalini tesis etmek, İslam İnkılabını ve getirdiği değerleri savunmak ve toprak bütünlüğünü sağlamak gayesi ile teşkil edilen Ulusal Güvenlik Yüksek Kurulu, ülke güvenlik politikalarını doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir.²¹⁴ Cumhurbaşkanlığı makamı tarafından idare edilen Ulusal Güvenlik Yüksek Kurulu altı temel birimden oluşmaktadır Bunlar;

1. “Yasama, yürütme ve yargı erklerinin başkanları,
2. Genelkurmay Başkanı,
3. Plan ve Bütçe Sorumlusu,
4. Rehber'in seçtiği iki temsilci,
5. Dışişleri, İçişleri ve İstihbarat Bakanları,
6. Gerekli zaman ilgili bakan ile ordu ve devrim muhafızlarının en üst dereceli komutanları”²¹⁵ şeklinde sıralanabilir.

Öte yandan her ne kadar Ulusal Güvenlik Yüksek Kurulunun aldığı kararların Dini Lider tarafından onaylanması gerekse de söz konusu kurumun gerçekleştirdiği müzakerelerin Dini Liderin dış politikadaki tutumunu şekillendirdiği ifade edilebilir.²¹⁶ Üst düzey birden fazla güvenlik personelini bünyesinde barındıran tek kurum olan Ulusal Güvenlik Yüksek Kurulunun Dini Liderin doğrudan atadığı bir temsilcisi yerine Cumhurbaşkanı tarafından yönetilmesi gerçeği ise söz konusu kurumun sadece bir danışma organı gibi görünmesini engellemektedir.²¹⁷ Gerçekleştirilen toplantılar akabinde Dini Lidere müzakere sonuçlarını sunan Ulusal Güvenlik Yüksek Kurulu; Rehberin milli güvenlik ve savunma konusundaki kırmızı çizgilerinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır.²¹⁸ Milli güvenliğin üst düzey karar

²¹⁴ Firuz Aslani ve Mahmut F. Kardel, “Emniyet, Cumhuriyet-e İslamî ve Nehadhây-e Siyâsetgozâr” *Mecelle-i Daneşkede-i Hukuk ve Ulum-e Siyasi, Faslname-i Hukuk*, (1391) Cilt:42, Sayı: 3, s. 30.

²¹⁵ Sanyürek, a.g.m., 370.

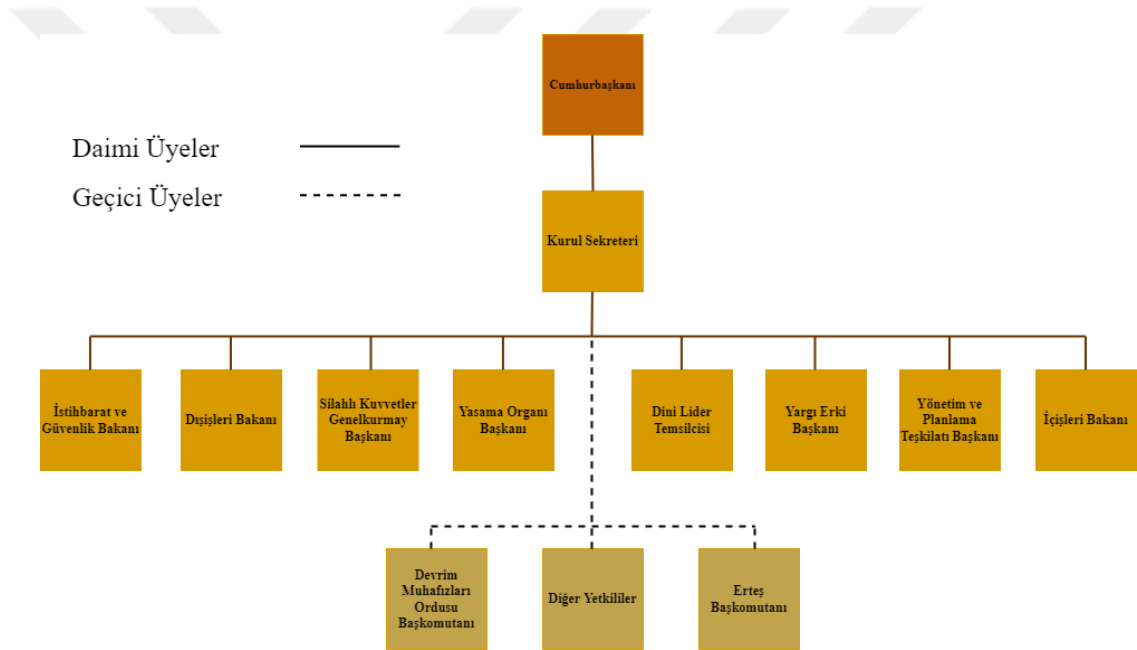
²¹⁶ *The Iran Primer*, “Supreme National Security Council of Iran” <https://iranprimer.usip.org/blog/2019/apr/01/supreme-national-security-council-iran> [Erişim: 31.03.2022]

²¹⁷ Kevjn Lim, “National Security Decision-Making in Iran” *Comparative Strategy* (2015) Cilt:2, Sayı:34, s. 155.

²¹⁸ Ariane M. Tabatabai, “Iran's National Security Debate Implications for Future U.S.-Iran Negotiations”(Perspektif) (California: Rand Corporation, Ekim,2019), s. 2.

alıcı mekanizmalarından biri olan Ulusal Güvenlik Yüksek Kurulu üyesi makamlardan bazıları Şekil 6’da da gösterildiği üzere; Kurul Sekreteri, Cumhurbaşkanı, İslami Danışma Meclisi (Parlamento) Başkanı, Dışişleri Bakanı, Yargı Başkanı, Dini Lider Temsilcisi, Silahlı Kuvvetler Genelkurmay Başkanı, Devrim Muhafızları Komutanı, Düzenli Ordu Komutanı, İçişleri Bakanı, İstihbarat Bakanı ve son olarak Planlama ve Bütçe Organizasyonu Direktörü şeklinde sıralanabilir.

Şekil 6. Ulusal Güvenlik Yüksek Kurulu Şematik Gösterimi

Kaynak: Federal Research Division, “Iran’s Ministry of Intelligence and Security: A Profile” (Washington, D.C.: The Library of Congress Aralık,2012)

3.2. Devrim Sonrasında İran’ın Değişen Güvenlik Politikasının Örgütsel Yapısı

Devrim Lideri Ayetullah Humeyni’nin 1979 İran İslam Devrimi akabinde müesses nizamın dış politikasına ilişkin gerçekleştirdiği konuşmalar ve beyan ettiği fikirlerden

istifade ederek ülkenin güvenlik konusundaki kırmızı çizgilerine dair bir takım çıkarımlarda bulunulabilir. Bunlardan ilki ve en önemlisi şüphesiz Devrim Lideri Ruhullah Humeyni'nin “*Ne Doğu, ne Batı*” politikasıdır. Her iki kutbun da hakim olduğu küresel güce güvenmemeye ve bu küresel aktörlerin tümüyle reddine dayanan bu politika, İran'ın güvenlik politikalarını da oldukça etkilemiştir. Dolayısıyla ülkenin dış politikasında belirlediği ilkeler, o ülkenin güvenlik politikalarını da doğrudan etkileyebilmektedir. Bu çerçevede ülkenin dış politikasında tatbik edici pozisyonda bulunan, silahlı kuvvetler ve güvenlik güçleri gibi kurumları inceleyerek İran'ın devrim sonrası değişen güvenlik politikalarının örgütsel yapısına değinmek yerinde bir karar olacaktır.

3.2.1. Düalist Güvenlik Mekanizması: İran İslam Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri

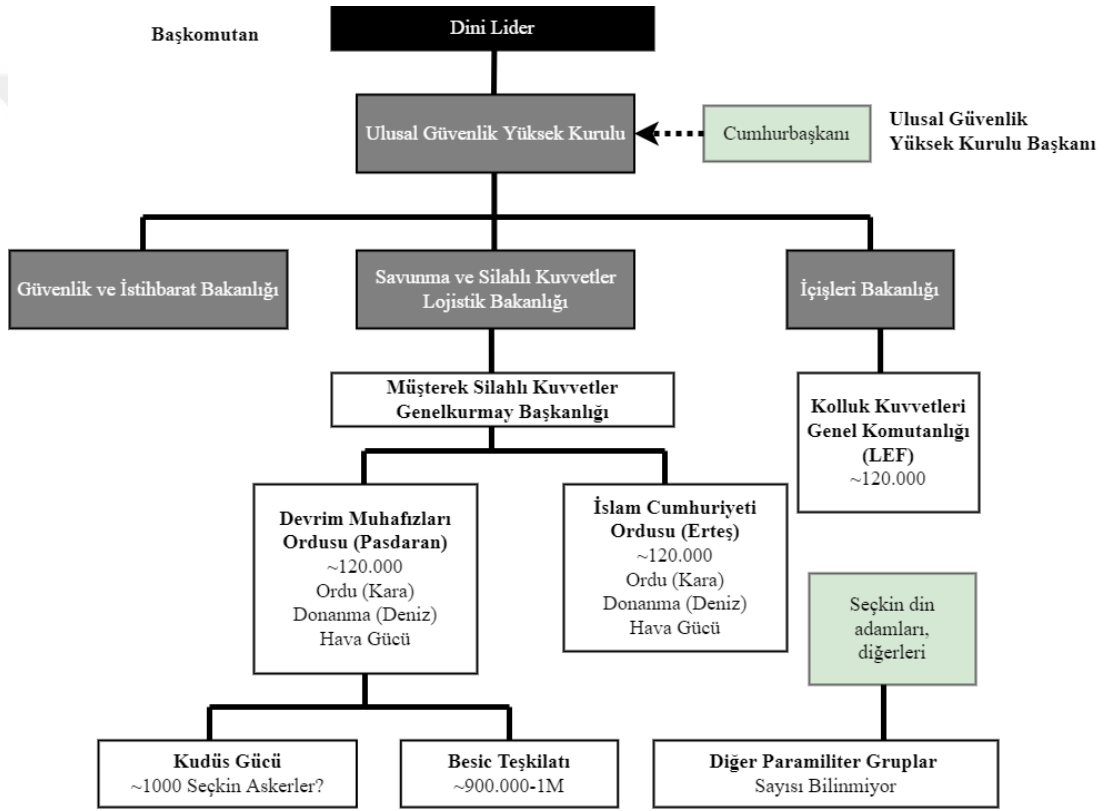
Şekil 7’de de görüldüğü üzere İran İslam Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri esasen Devrim Muhafızları Ordusu ve *Erteş* adı verilen geleneksel ordu olmak üzere iki kola ayrılmaktadır.²¹⁹ Bu düalist güvenlik sisteminin teşkil edilmesinde yatan temel etkenin Devrim Lideri Ayetullah Humeyni'nin Şah döneminden kalma geleneksel orduya (*Erteş*) dair güvensizliği ve temkinli yaklaşımı olduğu ifade edilebilir. Öte yandan 1979 İran İslam Devrimi akabinde tesis edilen yeni nizam dahilinde, geleneksel ordunun dağıtılmasına müsaade edilmezken; üst rütbeli komutanların sürgüne gönderilmesi, tasfiye edilmesi yahut idamı gündeme gelmiştir. Yeni kurulan rejimin bu yolla ordu içerisinde kendisine karşı oluşabilecek muhtemel muhalefet dalgasını önleyici eylemlerde bulunduğu ifade edilebilir. Zira geleneksel ordunun bir önceki yönetimle olan organik bağı, *Erteş*’e olan güvensizliğin ve ikinci bir ordu olan Devrim Muhafızları Ordusu’nun kuruluşunun temel faktörüdür.²²⁰ İran, içerisinde geleneksel ordu ve Devrim Muhafızları Ordusu’nu barındıran tüm bu düalist güvenlik mekanizmasına rağmen, geliştirdiği savaş stratejilerini ABD ve Batı gibi teknolojik

²¹⁹ Tabatabai, a.g.e., 2.

²²⁰ Nazlı Koca, “Devrim Muhafızları: İran'ın Düalist Sisteminde Yeri ve Etkisi Nedir?” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Kasım, 2020) Cilt: 22, Sayı:4, s. 1737.

üstünlüğü elinde bulunduran rakiplerine karşı koyabilecek şekilde tasarlamıştır. Dolayısıyla bu çerçevede ülke milli ordularının ön planda olduğu muhtemel bir konvansiyonel savaşta zafer elde etme imkanının düşük olduğunun bilincinde olan İran, kendi risklerini ve maliyetlerini azaltmak yerine hasım aktörün maliyet ve risklerini artırmaya yönelik caydırıcılığa dayalı bir harp yöntemi tercih etmektedir. Bu vesile ile düşmanı yıpratmaya odaklanarak savaş motivasyonunu kırılmakta ve hasım aktör psikolojik bir yenilgiye maruz bırakılmaktadır.²²¹

Şekil 7. İran’da Ulusal Güvenlik Mekanizmalarının Şematik Gösterimi

Kaynak: Frederic Wehrey, et al, *The Rise of the Pasdaran Assessing the Domestic Roles of Iran’s Islamic Revolutionary Guards Corps* (Santa Monica, CA: RAND National Defense Research Institute, 2009)

²²¹ Michael Connell, “Iran’s Military Doctrine” *The Iran Primer* <https://iranprimer.usip.org/resource/irans-military-doctrine> [Erişim: 24.04.2022]

Hem Devrim Muhafızları Ordusu hem de geleneksel ordunun müşterek temel gayesi her ne kadar ülke topraklarını harici saldırılara karşı müdafaa etmek olsa da her iki ordunun da ayrı donanması; hava, deniz ve kara gücü bulunmaktadır. Bununla beraber geleneksel ordunun Devrim Muhafızları Ordusu'na nazaran daha büyük olduğu ifade edilmektedir. İki ordu arasındaki temel farklılıklardan bir diğerinin ise Devrim Muhafızları Ordusu'nun hem iç siyasette hem de dış siyasette güvenlik politikalarını rejimin bekası kaygısı güderek belirlerken geleneksel ordunun bu endişe ile hareket etmemesi olduğu ifade edilebilir.²²²

3.2.2. Gölgeleyen Geleneksel Ordu: Erteş

Bünyesinde zırhlı tümen birlikleri, piyade tümenleri, topçu grupları, komando birlikleri ve hava kuvvetlerinin yanı sıra daha küçük bağımsız zırhlı, piyade ve komando tugaylarını da barındıran İran geleneksel ordusunun, Körfez bölgesindeki diğer ülkelerin orduları ile kıyaslandığı takdirde daha büyük bir yapıya sahip olduğu göze çarpmaktadır. Dört kolordu halinde organize edilen İran geleneksel ordusu 220.000 kişisi acemi olmak üzere 350.000 kişilik askeri yapıdan oluşmaktadır.²²³ Tüm bu özelliklerine rağmen İran geleneksel ordusunun teçhizat konusunda oldukça dezavantajlı bir konumda bulunduğu ifade edilmektedir. Zira devrimden itibaren tedrici olarak artan yaptırımlar, ordunun kendini güncellemesini ve geliştirmesini engellemiş bu durum ise İran geleneksel ordusunun eskimiş ve düşük kaliteli silahlardan istifade etmesine neden olmuştur. Dolayısıyla mevcut teçhizatın ve silahların ekseriyetle eski ve kalitesiz olduğu gerçeği dikkate alındığı takdirde konvansiyonel ordunun büyük ölçüde sınırlı olduğu ifade edilebilir.

Konvansiyonel ordunun sınırlı kaldığı durumlarda ise devreye İran tarafından sürekli geliştirilen ve büyüyen balistik füzeler ve uzun menzilli ağır silah ve topçu roket kuvvetleri devreye girmektedir.²²⁴ Öyle ki İran'ın savunma gücünün neredeyse

²²² David E. Thaler et al, a.g.e., 33.

²²³ Anthony H. Cordesman ve Martin Kleiber, *Iran's Military Forces and Warfighting Capabilities The Threat in the Northern Gulf* (London: Praeger Security International, 2007), s. 40.

²²⁴ Anthony H. Cordesman, "The Conventional Military" *The Iran Primer* <https://iranprimer.usip.org/resource/conventional-military> [Erişim: 24.04.2022]

tamamının füzelere dayandığı iddia edilmektedir. Hasan Ruhani döneminde Savunma Bakanlığı yapan Hüseyin Dehgan ise konuya dair basına verdiği demeçte “*İran’ın füze gücü açısından ABD, Rusya ve Çin’den sonra en güçlü ülke olduğunu*” iddia etmiştir.²²⁵ Lakin günümüzde İran’a ait olan füze kuvvetlerinin neredeyse tamamının Devrim Muhafızları Ordusu kontrolünde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu durumda konvansiyonel ordunun eksikliğini kapayan ve zaaflarını telafi eden ikinci bir ordu mekanizması dikkatleri çekmektedir.

3.2.3. İran’da Yükselen İkinci Güç: Devrim Muhafızları Ordusu (Sepah)

Devrimden bu yana İran’daki rejime en sadık ve ülkedeki en baskın silahlı güç konumunda bulunan Devrim Muhafızları Ordusu, başlangıçta rejimi muhafaza etme gayesi ile kurulmuş, İran-Irak savaşı sırasında da ise geleneksel ordunun bir alternatifi olacak şekilde düzenli bir askeri güç halini almıştır. Öyle ki kendi kara, deniz ve hava gücünü bünyesinde barındıran Devrim Muhafızları Ordusu, zamanla paralel bir organizasyon olarak İran geleneksel ordusunun bir rakibi haline gelmiştir. Her ne kadar anayasal düzlemde ikili güvenlik mekanizmasının “kardeşçe işbirliği ve uyum” içerisinde hareket etmesi gerekliliğine dair temkinlerde bulunulsa da İran’da askeri yapı mütemadiyen ikilik ve tutarsızlıkla nitelendirilmiş, bunun önleminin alınması konusunda dönemin Cumhurbaşkanı Rafsancani’nin iki gücü bir araya getirme çabası sonuçsuz kalmıştır.²²⁶ Lakin 1989 yılında iki silahlı kuvvetin İran İslam Cumhuriyeti Genel Kuvvetler Komutanlığı adı verilen tek bir komuta merkezi altında birleştirilmesiyle söz konusu anormallik ortadan kaldırılmıştır. Öte yandan söz konusu ordu her ne kadar İran İslam Cumhuriyeti Genel Kuvvetler Komutanlığı adı altında faaliyet gösterse de emirleri doğrudan Dini Lider tarafından alan bağımsız bir ordu şeklinde tanımlanmaktadır.²²⁷ Zira *Sepah-e Pasdaran-e Enklab-e Eslami* şeklinde de adlandırılan Devrim Muhafızları Ordusu’nun anayasal düzlemde oturtulan “*devrimi ve devrimin getirdiği değerlerin korunmasına odaklı*” görev tanımı kapsamında, kurumun içerde ve dışarda sistem düşmanı unsurlularla mücadele ettiği fikri dikkate

²²⁵ Abdullah Yegin, *İran’ın Sert Gücü* (Analiz) (Ankara: SETA, Şubat 2016), s. 20.

²²⁶ Lim, a.g.m., 158.

²²⁷ Yegin, 2013, a.g.e., 66.

alındığında, Velayet-i Fakih sisteminin idamesi için hayati bir önem arz ettiği ifade edilebilir.²²⁸ Dolayısıyla Devrim Muhafızları Ordusu'nun esasen Devrim Lideri Ayetullah Humeyni'nin İslam Cumhuriyeti ülküsünü muhafaza etmekle vazifelendirilen ideolojik bir örgüt olduğu söylenebilir. Siyasi otoritesini tesis etmek isteyen müesses nizam, bu çerçevede söz konusu örgüt mensupları ve komiserleri vesilesiyle muhtelif telkin yöntemlerinden istifade ederek sivil kontrolünü sağlamaya çalışmaktadır.²²⁹

Öte yandan devrimden bu yana geçen kırk dört yıl içerisinde askeri gücünün yanı sıra ülkedeki iktisadi gücünü de konsolide etmeyi başaran Devrim Muhafızları Ordusu; petrol ve gaz sektöründen bankacılık ve finans sektörüne, telekomünikasyon sektöründen inşaat sektörüne kadar geniş bir yelpazede kapsamlı ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır. Kendisine ait medya kurum ve kuruluşlarının yanı sıra Devrim Muhafızları Ordusu çatısı altında teşkil edilen Hatem-ul Enbiya İnşaat Genel Müdürlüğü kurumunu da barındırarak zamanla önemli bir ekonomik güç haline gelen söz konusu kurumu salt askeri bir organizasyon olarak değerlendirmek yetersiz bir tanımlama olacaktır. Öyle ki yaklaşık yarım asırlık süreç içerisinde hızlı bir gelişim gösteren Devrim Muhafızları Ordusu'nun ülke piyasasındaki iktisadi gücüne dair kesin ve resmi bir veri olmamasına rağmen İran'daki gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYİH) altıda birini kontrol ettiği iddia edilmektedir.²³⁰

Elde ettiği ekonomik gücün yanı sıra “Devrimi ve devrimin değerlerini koruma” gayesi ile bizzat Devrim Lideri Ayetullah Humeyni'nin 5 Mayıs 1979 tarihli kararnamesi doğrultusunda kurulan Devrim Muhafızları Ordusu, kapsamını zamanla genişleterek ülkedeki füze sisteminin ve silah cephaneliğinin kontrolünü ele geçirmekle kalmamış aynı zamanda işbirliği içerisinde bulunduğu muhtelif müttefik devletlerle olan ilişkileri yürütme salahiyetine erişerek ülkenin milli ordusunu gölgede

²²⁸ Hesam, Forozan, *The Military in Post-Revolutionary Iran*. Anoushiravan Ehteshamis (ed.) Routledge, (New York, 2016), s. 23.

²²⁹ Ali Alfoneh, “Indoctrination of the Revolutionary Guards” *American Enterprise Institute for Public Policy Research* Sayı:2 (Şubat, 2009), s. 1.

²³⁰ Hesam Forozan ve Afshin Shahi, “The Military and the State in Iran: The Economic Rise of the Revolutionary Guards” *Middle East Journal* (Kış, 2017) Cilt: 71, Sayı:1, s. 67.

bırakmıştır.²³¹ Öyle ki günümüzde kara kuvvetlerinde 100.000 ile 125.000, deniz ve hava kuvvetlerinde 20.000 ve Kudüs Tugayında 5.000 olmak üzere yaklaşık 150.000 askeri bünyesinde barındırmakta bunun yanı sıra yüz binleri aşan Besic adlı paramiliter oluşumu ile harici bir saldırıya karşı tetikte beklemektedir.²³²

Devrim Muhafızları Ordusu devrim akabinde mevcut zaferi ve devrim olgusunu muhafaza edecek güç boşluğunun doldurması amacı ile kurulmuştur. Zira devrim akabinde sadece ordu zayıflamamış aynı zamanda polis güçleri başta olmak üzere muhtelif güvenlik mekanizmaları dağıtılmasıyla büyük bir güvenlik sorunu vuku bulmuştur. Öte yandan *Erteş* zayıflamamış olsa dahi Şah'a bağlılık yemini eden söz konusu kurumun devrimi ve devrimin değerlerini savunacak potansiyele sahip olmadığı ifade edilmiş ve güven duyulmamıştır. Zira ordu bünyesindeki bazı generallerin devrim muhalifleri ile işbirliklerine girerek çeşitli darbe girişimlerinde bulunduğu dikkate alındığı takdirde Devrim Muhafızları Ordusu'nun teşkili İran'da dönemin ve devrimin getirdiği bir ihtiyaç olarak nitelendirilebilir.²³³ Zira 1979 İran İslam Devrimi akabinde oluşan bu otorite boşluğunda yıpranan ordunun yerini, devrimci komiteler olarak nitelendirilen ve camiiler ve din adamları etrafında örgütlenen gönüllü dindar milisler doldurmuştur. Öyle ki devrimin başından bu yana etkili olan ve kendini "*Pasdaran*" (Muhafızlar) olarak tanımlayan bu oluşum, sokakların ve mahallerin güvenliğinden şehir trafiğinin düzenini sağlamaya kadar birçok konuda faaliyet göstermiştir.

Teçhizatını kendi imkanları doğrultusunda karşılayan ve kendi arabalarından istifade ederek sokaklarda güvenliğin tesisi için devriye atan muhafızların en önemli sorunu birbirleri arasında işbirliği ve koordinasyon sorunu olmasıdır. Öyle ki dönemim geçici hükümetinden dahi bağımsız hareket eden bu oluşumlar, denemin Başbakan Yardımcısı Emir İntizam tarafından "*Kanunu ellerine alarak geçici hükümetin otoritesini baltalamak ve devrimci ruhu zedelemek ile*" eleştirilmiştir. Devrim Lideri

²³¹ Lim, a.g.m., s. 157.

²³² Alireza Nader, "The Revolutionary Guards" *The Iran Primer* <https://iranprimer.usip.org/resource/revolutionary-guards> [Erişim: 24.04.2022]

²³³ Bayram, Sinkaya, "İran'da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi" *Ortadoğu Etütleri* (Ocak 2010) Cilt 2, Sayı 2, s. 119.

Ayetullah Humeyni bu çerçevede mevcut oluşumları, devrimi muhafaza edecek örgütlü bir askeri yapı dahilinde bir araya getirerek kontrolsüz silahlı çeteler sebebi ile vuku bulan güvensizlik ve düzensizlik sorununun üstesinden gelmeye çalışmıştır.²³⁴ Bu kapsamda Ayetullah Humeyni söz konusu muhtelif güvenlik komitelerini bir araya toplayarak “Devrim Muhafızları” adlı silahlı gücün çatısı altında düzenli bir ordu haline getirmiştir. Ülkenin asayişini sağlamak gayesi ile hareket eden söz konusu bağımsız silahlı güçler, Devrim Muhafızları Ordusu çatısı altında teşkil edilen Besic adlı grup dahilinde bir araya getirilmiştir.

3.2.3.1. Bir Halk Ordusu Örneği: Besic-i Mustazafin

Bünyesinde yirmi dört milyondan fazla mensubu barındıran ve Devrim Muhafızları Ordusu tarafından koordine edilen Besic teşkilatı kuruluşunun, İran-İrak savaşı atmosferinde ülke içinde ve dışında vuku bulan bölgesel ayaklanmalarının getirdiği tehdit algılamalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Zira yukarıda da belirtildiği üzere devrim sonrası ortaya çıkan idari boşluk, Devrim Liderinin yolundan giden ve kendini “*Hizbullahi*” olarak nitelendiren halkın “*komiteler*” adı verilen muhtelif gönüllü oluşumlar dahilinde faaliyet göstererek bu güvenlik açığını doldurma gayreti göstermelerine sebep olmuştur.²³⁵ Bilhassa Devrim Liderinin bahsi geçen kurumun tesisine dair “*Bugün dünyadaki tüm birinci sınıf teçhizatlar ile donatılan dünyanın en güçlü düşmanı ile karşı karşıya bulunmaktayız. Bu ülkeyi kurtarmak için tüm güçlerimizi birleştirmeliyiz. O halde bu düşmana karşı koyabilmek için herkes askerî eğitim almalı, silah kullanmayı öğrenmeli ve öğretmelidir. Bilhassa gençlerimiz din ve iman teçhizatının yanı sıra malzeme ve silah teçhizatı ile de donanmalıdır. Gençlerin alacağı askerî eğitimler ile 20 milyonluk bir ordu oluşturulacak böylelikle*

²³⁴ Bayram, Sinkaya, “The Revolutionary Guards and The Iranian Politics: Causes and Outcomes of The Shifting Relations Between The Revolutionary Guards and The Political Leadership In Post Revolutionary Iran” (Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2011) s. 60.

²³⁵ Çağatay Balcı, *Besic: İran’da İstisnai Bir Güvenlik Birimi* (Rapor) (Ankara: İRAM, Eylül 2021), s. 10.

ülke savunmasız bırakılmayacaktır”²³⁶ şeklinde yaptığı açıklamalar, “20 milyonluk halk ordusu” oluşturma idealini gözler önüne sermektedir.

Zira her ne kadar devrim akabinde teçhizat eksikliğinin getirdiği askeri yetersizlik baskın bir faktör olsa da müesses nizam, sayılarının ve yoğun bir şekilde yaşadıkları ideolojik bağlılığın bu eksiklikleri telafi ettiğine inandıkları halk ordusuna güvenmiştir. Devrim Muhafızları Ordusu’nun kuruluşu üzerinden bir yıl dahi geçmeden kurulan Besic teşkilatı, askeri kimliğinin yanı sıra iç muhalefeti bastırma ve halk hedefli propaganda faaliyetleri yürütmektedir. Besic teşkilatı komutanlarından Hüseyin Hemedani, “*teşkilat mensupları ile gerçekleştirdiği bir toplantıda söz konusu teşkilatın devrimin ilk yıllarında vuku bulan güvenlik sorununu engelleyerek polis gücü yokluğunda ülkedeki emniyeti tesis ettiğini ve devlet dairelerindeki devrim muhalifi personelleri tasfiye ederek bu makamları şahlık yönetimine sadık kişilerden temizlediğini*” ifade etmiştir. Bunun yanı sıra “*Besic teşkilatının 36 milyon üye bilgisini barındıran geniş bir istihbarat ağı oluşturduğunu*” vurgulayan Hemedani, “*Hazar’ın kuzeyinde bulunan Amol şehrindeki bir komünist ayaklanmayı da bastırarak bölgedeki boru hatlarını terörist faaliyetlerin hedeflerinden muhafaza ettiğini*” beyan etti.”²³⁷

3.2.3.2. Devrim Muhafızları Ordusu’nun Asimetrik Savaş Politikasında Kudüs Tugayı’nın Konumu

İlerleyen zamanlarda oldukça profesyonelleşen Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) her ne kadar bakanlık statüsü kazanacak salahiyyete erişse de *Erteş* ve Devrim Muhafızları Ordusu arasındaki koordinasyon ve işbirliği sıkıntısı, 1989 yılında Savunma ve Silahlı Kuvvetler Lojistik Bakanlığı (MODAFL) adlı bir kurumun kurulmasına ve mevcut ikili güvenlik mekanizmasının bağlanarak bir araya

²³⁶ Ruhullah M. Humeyni, “Ferman-e Teşkil ve Ahirin Peyam-e İmam” *Besic-e Karmendan-e Daneşgah-e Ferdovski*
https://basij.um.ac.ir/index.php?option=com_content&view=article&id=137&Itemid=610&lang=fa
[Erişim: 17.05.2022]

²³⁷ Frederic Wehrey, et al, *The Rise of the Pasdaran Assessing the Domestic Roles of Iran’s Islamic Revolutionary Guards Corps* (Santa Monica, CA: RAND National Defense Research Institute, 2009), s. 26.

getirilmesine sebep olmuştur. Öyle ki devrimden bu yana *Erteş* ve Devrim Muhafızları Ordusu'ndan oluşan ikili güvenlik mekanizması ancak 1986 yılının başlarına gelindiğinde Fav Yarımadasında düzenlenen Velfecr-8 adlı müşterek bir operasyon dahilinde bir araya gelebilmiştir.²³⁸

Sekiz yıl süren İran-İrak savaşında etkin bir rol oynayan Devrim Muhafızları Ordusu, savaşın vermiş olduğu etki ile oldukça profesyonelleşerek ülke içindeki tesirini kurulduğu tarihten bu yana mütemadiyen artırarak sadece askeri anlamda değil siyasi ve iktisadi alandaki gücünü de pekiştirmeyi başarabilmiştir. Öyle ki ordu incelendiği takdirde normal silahlı kuvvetlerden daha ideolojik ve politize bir durumda olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle devrim akabinde Tahran yönetimince benimsenen “Devrim İhracı” politikası çerçevesinde, İslam coğrafyasında bilhassa Şii nüfusunun yaygın olduğu Irak, Suriye, Lübnan ve Körfez bölgesinde etkin faaliyetler yürütmektedir. Nitekim yurt dışı eksenli devrim ihracı politikasının temel aktörü olan Kudüs Gücü, günümüzde Ortadoğu coğrafyası başta olmak üzere doğudaki sınır komşularından Kuzey Afrika'ya kadar birçok bölgede muhtelif vekil aktörlerden istifade ederek bölgedeki gücünü konsolide etmeye çalışmaktadır.²³⁹

Muhtemel bir ABD yahut İsrail saldırısı senaryosunda Tahran yönetimin asimetrik savaş stratejisini de tatbik etmekle mükellef olan Devrim Muhafızları Ordusu, bu çerçevede Kudüs Gücü üzerinden Hizbullah, HAMAS, Iraklı Şii militanlar ve hatta Taliban dahil olmak üzere birçok vekil aktöre askeri danışmanlık hizmeti ve teçhizat desteği sağlamıştır. Öyle ki söz konusu vekil aktörlerden istifade eden İran; muhtelif dönemlerde Lübnan, Irak ve Afganistan'daki ABD ve diğer Batılı güçleri hedef almaktadır.²⁴⁰ Kurulduğu tarihten bu yana bölgesel savaşlarda önemli roller üstlenen Kudüs Gücü, konvansiyonel ordunun nizami harp stratejisine karşın proxy (vekalet) savaşlarından istifade ederek gücünü kanıtlama yolunu tercih etmiştir. Bu çerçevede muhtelif ülkelerdeki Şii milisleri örgütleyerek onları “*direnış eksenı/Şii hilalı*” bünyesine dahil eden Tahran yönetimi, Devrim Muhafızlarının Kudüs Gücü koluyla

²³⁸ Lim, a.g.m., 57.

²³⁹ Tamer, a.g.m., 184.

²⁴⁰ Nader, a.g.e.,

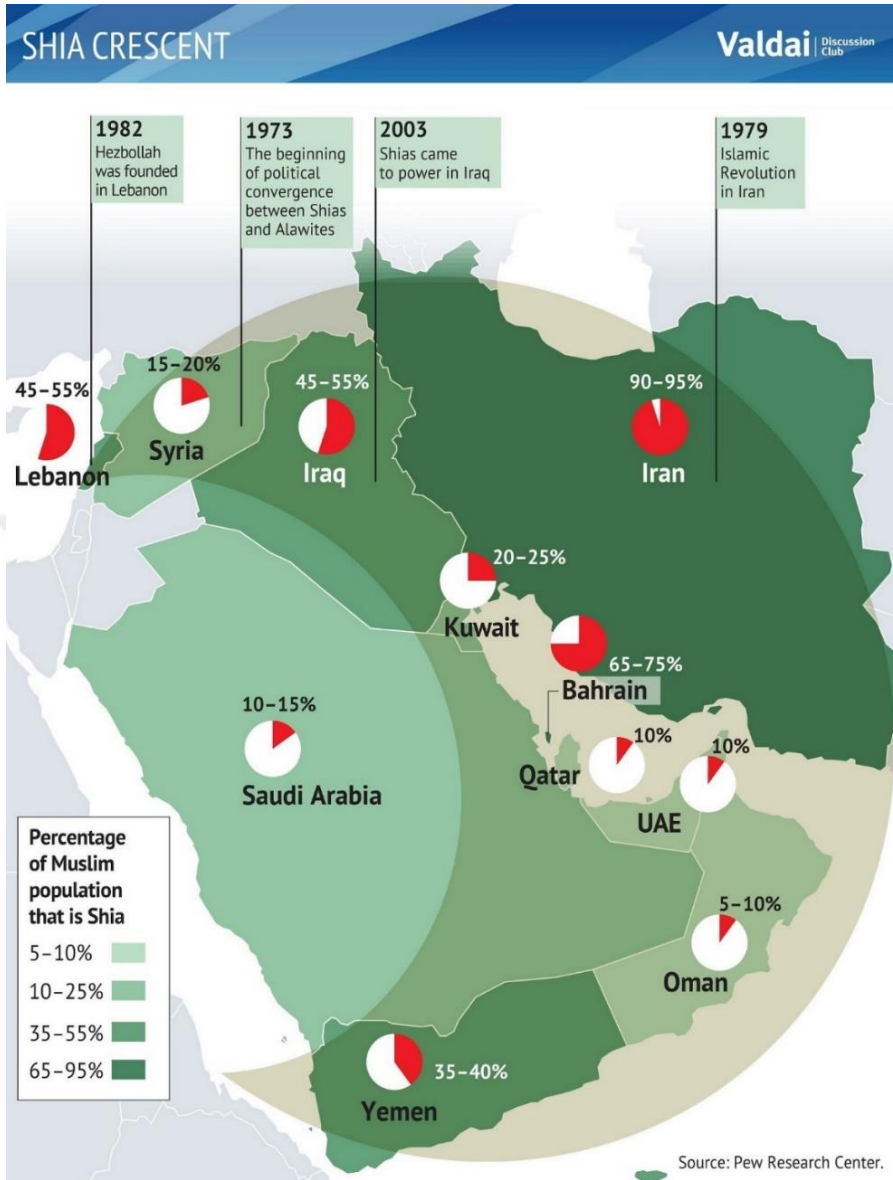
kimi zaman Iraklı muhalif milislerle Saddam Hüseyin’e karşı çalışmış kimi zamansa Lübnan’da, İsrail’e ve Batılı güçlere karşı bölgedeki Şii milislerle işbirliği yapmıştır.²⁴¹

Harita 2.’de de görüldüğü üzere küresel aktörlerin emperyalist düzenine karşı muhtelif devlet dışı aktörlerle iş birliği yapan İran, nüfuz elde ettiği bölgeleri “güvenikleştirme” yoluna başvurarak mevcut olduğu bölgelerde ulusal çıkarlarına yönelik her türlü tehdidi, mevcudiyetine yöneltmiş bir tehdit olarak nitelemektedir. Nitekim “Devrim ihracı” çerçevesinde mezhebi politikaları sebebi ile tabii olarak sadece Şii nüfusun yoğunlukta olduğu Lübnan, Yemen, Irak ve Suriye gibi bölgelerde nüfuzunu artıran İran’ın devrimi İslam coğrafyasının tümüne yayma girişimin, ABD’nin çevreleme politikası, Sünni-Arap engeli, İsrail engeli ve Şii mezhebi dahilindeki ihtilaflardan kaynaklı engeller nedeniyle kolaylıkla gerçekleştirilemeyeceği iddia edilmektedir.²⁴² Öte yandan Ayetullah Humeyni’nin 1989 yılında vefatı akabinde müesses nizamın daha pragmatist bir söylem içerisine girmesiyle devrim ihracı projesinin amacına tam olarak ulaşamadığı görülmektedir.

²⁴¹ Konukcu, a.g.m., 86.

²⁴² Mehmet Şahin, “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller” *Akademik ORTA DOĞU* (2006) Cilt: 1, Sayı: 1, s. 42-45

Harita 2. Şii Hilali ve Ortadoğu'da Şii Nüfuzu

Kaynak: Valdai Discussion Club, (Temmuz,2017) “Shia Crescent”
<https://valdaiclub.com/multimedia/infographics/shia-crescent/> adresinden erişilmiştir.

1979 İran İslam Devrimi akabinde yeniden tesis edilen güvenlik mekanizması bünyesinde devlet dışı aktörlerin İran dış politikasında oldukça geniş bir yer tutmaya başladığı söylenilebilir. Zira devrimden itibaren kendisini İslam dünyasının hamisi ve sancaktarı olarak niteleyen İran, bu sebeple mezhebi ihtilaflardan uzak durmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Batı sempatizanı Arap liderleri Filistin'deki mazlum

Müslümanları korumamakla suçlayan Tahran yönetimi, Hizbullah ve HAMAS gibi hem Şii hem de Sünni muhtelif devlet dışı aktörleri çeşitli dönemlerde desteklemiştir. Bu durum İran'ın vekil unsurlardan ve devlet dışı aktörlerden oluşan geniş bir ağa sahip olmasına olanak tanınması sebebi ile ABD ve Batı karşısında manevra kabiliyetinin artmasına sebep olurken uluslararası sistemden daha fazla dışlanmasına ve soyutlanmasına sebep olmuştur. Öte yandan İran'ın Devrim Muhafızları Ordusu'nun Kudüs Gücü birimi dahilinde asimetrik savaş yeteneğini bu denli geliştirmesinin temelinde ABD tarafından devrim sonrası uygulanan ambargo sebebi ile İran'ın konvansiyonel ordusunu geliştirip güncelleyememesi yatmaktadır.²⁴³

Sonuç olarak Humeyni dönemi İran'ının siyasal geçmişinde yaşanan olaylar ülkenin kaderini doğrudan etkilemiştir. Zira modern İran tarihinde sıklıkla karşılaşılan küresel aktörlerin bölge üzerinde nüfuz elde etme mücadelesi, İran'ın 1979 İslam Devrimi devamındaki askeri ve siyasi kararları üzerinde önemli rol oynamıştır. Alınan kararlar doğrultusunda İran'da yeni bir dönem başlarken, bu durum ülke güvenlik mekanizmalarının revizyona uğramasını da beraberinde getirmiştir.

²⁴³ Oktav, a.g.e., 93.

SONUÇ

Çalışma dahilinde “Modern İran tarihinde küresel aktörlerin bölge üzerinde elde ettiği imtiyazların 1979 İran İslam Devrimi akabinde kurulan İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında nasıl bir söylem değişikliğine neden olduğu” ve “Söz konusu söylem değişikliğinin ülke güvenlik yapılanmasını ne ölçüde etkilediği” sorularına cevap verilmeye çalışılmıştır. Tezin son kısmını teşkil eden sonuç bölümünde, güvenlik kavramının değişkenliğine atıfta bulunarak yukarıdaki soruların cevabı verilecektir.

Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinin -fizyolojik ihtiyaçlardan sonra- ikinci basamağını teşkil eden güvenliğin tesisi konusu, sadece insanların değil hayatta kalma ve varlığını devam ettirebilme gayesi güden devletlerin de temel gerekliliğidir. Bu nedenle son derece mühim ve tanımlanmaya muhtaç bir nosyon olan güvenlik kavramına dair tanımlamalar tarih boyunca yapılmaya çalışılmıştır. Öte yandan her ne kadar söz konusu kavrama dair muhtelif tanımlamalar yapılmaya çalışıldıysa da hala genel geçer ve kabul görmüş net bir tanımın yapıldığı söylenemez. Bu sebeple bahsi geçen kavramın devletlerin, liderlerin yahut milletlerin bakış açısına binaen yeni formlar kazandığı söylenebilir. Öyle ki bir aktör için tehdit unsuru teşkil eden bir yapı, başka bir aktörün güvenlik mekanizmasının temelini teşkil edebilir. İran’ın Ortadoğu’da ve bilhassa Şii nüfusun yaygın olduğu bölgelerde istifade ettiği devlet dışı aktörler ve Şii milis yapılanmalar örneği bu duruma dair somut bir örnektir. Bölgede gücünü konsolide edebilmek gayesi ile mütemadiyen istifade ettiği söz konusu vekil (proxy) aktörler esasen İran’da devrim sonrası İslam Cumhuriyeti ideolojisinin güvenlik politikalarını ne şekilde etkilediğini gözler önüne sermektedir. Bu nedenle 1979 İran İslam Devrimi ile İran’da tehdit algılamaları konusunda yaşanan değişim ve bu kapsamda geliştirilen güvenlik doktrinleri, güvenlik kavramının değişken formuna verilebilecek en doğru örneği teşkil etmektedir. Zira Şah Rıza Pehlevi liderliğinde kurulan Pehlevi Hanedanlığı döneminde ekseriyetle iç politika endeksli güvenlik politikaları tatbik edilirken 1979 İran İslam Devrimi akabinde yeni yönetimin inşa ettiği tehdit algılamaları, güvenlik mefhumunun yeniden yorumlanması ile

sonuçlanmıştır. Bu durum ise bir önceki yönetimin aksine dış politika endeksli güvenlik stratejilerinin tatbik edilmeye başlanmasına yol açmıştır.

Öte yandan Ruhullah Humeyni dönemi İran’ında belirlenen “güvenlikleştirme”²⁴⁴ odaklı güvenlik politikalarının temelinde modern İran tarihinde vuku bulan muhtelif travmatik vakalar yatmaktadır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz modern dönem İran tarihini siyasetten ekonomiye kadar birçok konuda etkileyen imtiyazlar meselesidir. Bilhassa İngiliz-Rus Mutabakatı kapsamında ülke neredeyse ikiye bölünmüş, bölge Rusya ve Britanya gibi küresel aktörlerin güç ve nüfuz mücadelesi arayışı içerisine girdikleri bir arena haline gelmiştir. Öyle ki İngiltere, Kaçar Hanedanı Nasıreddin Şah döneminde elde ettiği bütün imtiyazı ile ülkede meşrutiyetin ilanını tetiklemiştir. Rıza Şah döneminde imzalanan “D’Arcy Anlaşması” kapsamında ise 60 yıl sürecek petrol imtiyazı elde etmiştir. İngiltere’nin bölge üzerindeki yıllar süren nüfuzuna ek olarak Rusya ile imzalanan 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmalarının boyunduruğu altındaki İran’ın güneyinde elde ettiği muhtelif imtiyazlar, Rusya’nın bölgede tedrici olarak ekonomik gücünü konsolide etmesine olanak sağlamıştır. Her iki küresel aktörün de bölgede elde ettiği iktisadi nüfuz, zamanla siyasi bir güce dönüşmeye başlamıştır. Zira ülkede Rusya’nın elde ettiği iktisadi güç, Muhammed Ali Şah’ın 1908 yılında meclisi bombalamasına yardım edecek ölçüde askeri bir tehdide dönüşmüş veya İngiltere, elde ettiği imtiyazlara dayanarak 1921 yılında henüz adı bile duyulmamış Rıza Han adlı bir albayı ülkenin şahı konumuna getirebilecek siyasi yetkinliğe erişebilmiştir. Öyle ki bir süre sonra ülkede vuku bulan her türlü siyasi çalkantının ve gelişen olayların harici yabancı aktörler tarafından gerçekleştirildiği fikrine kapılan İran halkı, ülke kaderinin küresel aktörlerin elinde olduğu fikrine kapılırken bağımsızlığını tehlike altında nitelemiştir. Paul Julius Reuter’e verilen imtiyazlar karşısında muhtelif saray mensuplarının, toprak sahiplerinin, din adamlarının ve tâcirlerin de dahil olduğu doğal bir ittifakın başkaldırısı yahut Tütün

²⁴⁴ Barry Buzan ve Ole Weaver “*Regions and Powers: The Structure of International Security*” adlı kitabında söz konusu kavramı en genel anlamıyla bir meselenin güvenlik sorunu olarak değerlendirilmesi için değer atfedilen bir olgunun mevcudiyetine yönelik bir tehdidin olması ve bahsi geçen tehdide binaen ilgili aktörler tarafından çeşitli olağanüstü önlemlerin alınması durumu şeklinde tanımlamaktadır.

isyanları buna örnek olarak verilebilir. Nitekim günümüzde İran'ın dış politikada endişeli ve kuşkucu siyaset tarzı bu vakalara dayanmaktadır. Zira Kaçar Hanedanlığı dönemi ile başlayan modernleşme süreci, imtiyazların vermiş olduğu etki ile halk tabanında Anti-emperyalist ve Milliyetçi bir yankı bulmuştur.

İlk milliyetçi ayaklanma olarak tarihe geçen tütün isyanları devamında halk içerisinde tedrici olarak artan milliyetçi duygular Muhammed Rıza Şah Pehlevi iktidarı döneminde de karşımıza çıkmaktadır. Zira söz konusu dönemde İran'da harici küresel aktörlerin elde ettiği imtiyazlarla nüfuz alanını konsolide etmesini engellemek ve demokratik bir yönetim tesis etmek için birkaç kurumun ulusal cephe çatı altında birleşmesi, toplumda yayılan milliyetçi akımının kanıtı niteliğindedir. Öte yandan her ne kadar İngiltere'nin adil olmayan petrol geliri politikası karşısında 1948 yılı itibarıyla petrolün millileştirilmesine yönelik artan baskı ve zamanla güçlenen söz konusu milliyetçi akım Muhammed Musaddık'ı Başbakanlık makamına kadar getirmiş olsa da 1953 yılında ABD Merkezi Haberalma Teşkilatı (CIA) ve İngiltere Gizli İstihbarat Servisi (MI6) işbirliği içerisinde gerçekleştirilen Ajax Operasyonu sonucu ülkenin başbakanı ev hapsine çarpıtılırken Şah halk üzerindeki gücünü ABD ve İngiltere desteğiyle pekiştirebilmiştir.

1979 İran İslam Devrimi; Kaçarlar Hanedanlığı ile başlayan ve Pehlevi Hanedanlığı döneminde artarak devam eden bağımlı dış politikanın evrilmesi noktasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Öyle ki modern dönem İran tarihi boyunca Rusya ve İngiltere gibi imtiyaz sahibi muhtelif aktörler tarafından mütemadiyen dikte edilen talepler ulusal güvenlik sorunu haline dönüşerek 1979 İran İslam Devrimi akabinde geliştirilen güvenlik politikalarının temelini oluşturmuştur. Son olarak ABD tarafından desteklenen Beyaz Devrim devamında gelişen süreç, ayaklanma hareketliliklerini beraberinde getirmiştir. Ülkenin kendi kaderini tayin edememe sorununun çözülmesi gereken önemli bir ulusal güvenlik meselesi olduğunu düşünen Ayetullah Humeyni, ilk olarak “milli bağımsızlıklarını” tehdit altında nitelerken bu durum devrim akabinde İran dış politikasında söylem değişikliğine neden olmuştur. Söz konusu söylem değişikliği antiemperyalist ve ideolojik bir düzleme kaymıştır.

Dolayısıyla dış politikada değişen söylem şüphesiz ülke güvenlik mekanizmalarını da doğrudan etkilemiştir. Bu kapsamda söz konusu değişim ve dönüşüm birkaç madde halinde sıralanabilir:

- Şah dönemi dış politikasında takip edilen dışa bağımlı politika devrimle beraber güvenlikleştirilmiş ve dıştan bağımsız bir politikaya evrilmiştir. Bu çerçevede Tahran yönetimi, kendi iktidarını konsolide edebilmek ve bölge ülkelerinde siyasi ve askeri nüfuzunu artırmak gayesi ile asimetrik savaş yönteminden istifade etmiştir. Bu kapsamda güvenlikleştirilen “Devrim ihracı” olgusu araç olarak kullanılırken bu durum komşu ülkelerin milli bağımsızlığını ve güvenliğini doğrudan tehdit eder bir hal almıştır.
- Şah dönemi dış politikasında tatbik edilen Batı eksenli dış politika ve bağımlı güvenlik mekanizması, 1979 İran İslam Devrimi ile beraber “Ne doğu, ne batı, sadece İslam Cumhuriyeti!” sloganı çerçevesinde tatbik edilmiştir. Bu kapsamda Şah dönemi bağımlı dış politikasını şiddetle eleştiren devrim lideri Ayetullah Humeyni, Muhammed Rıza Şah’ın emperyalizm taraftarı bir politika benimsediğini ve “Büyük Şeytan” olarak nitelediği ABD ile güçlü ilişkiler içerisinde olduğunu vurgulamıştır. Bu açıdan incelendiği takdirde Şah dönemi dış politikası 1979 İran İslam devrimini, 1979 İran İslam Devrimi ise İran’ın yeni güvenlik politikası kapsamında geliştirilen güvenlik mekanizmalarını etkilemiştir.
- Bu çerçevede modern İran tarihi incelendiği takdirde, 1960’lı yılların ortalarına kadar kırsal bölgelerde nüfuz elde eden aşiretlerin tehlike arz etmesi, bağımlı dış politika gibi etkenler ülkede bir dönem iç politika endeksli güvenlik doktrinlerinin uygulanmasına neden olmuştur. Buna karşılık Ayetullah Humeyni dönemi İran’ında ise “direniş eksenli” çerçevesinde dış politika endeksli güvenlik stratejileri benimsenmiştir.
- Devrim sonrası İran dış politikasında tatbik edilen güvenlik stratejilerinin temelinde “güvenlikleştirme” odaklı politikalar yatmaktadır. Bu kapsamda Tahran hükümeti, “devrim ihracı”, “milli bağımsızlık”, “ulusal çıkar” ve “egemenlik” gibi bazı referans nesnelere “söz-edim (*speech act*)”

çerçevesinde değerler atfederek söz konusu kavramları tehdit altında tanımlamıştır. Tehdit altında nitelediği referans nesnelerini korumanın bir sorumluluk olduğunu iddia eden Tahran hükümeti, güvenlikleştirdiği sloganlardan ve kavramlarından istifade ederek “Devrim İhracı” projesini meşru bir zemine oturtma amacıyla olmuştur.

- Her ne kadar söz konusu proje 1979 İran İslam Devrimi akabinde başta Devrim Lideri Ayetullah Humeyni olmak üzere birçok siyasi elit tarafından mütemadiyen vurgulansa da bu kapsamda net bir başarı elde edilememiştir. Zira İran İslam devrimi akabinde İran’ın devrimi diğer Müslüman coğrafyalara da ihraç ederek İslam aleminin sancaktarlığını yapma politikası, mezhebi bağlılık ve Ayetullah Humeyni’nin vefatı gibi etmenler sebebi ile başarılı bir sonuca ulaşamamıştır. Dolayısıyla İran’ın hakimiyet alanı yalnızca Şii nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelerde genişleyebilmiştir.
- Bu kapsamda devrim akabinde ülkenin vizyonuna dair geliştirilen ideolojik stratejiler İran’da ulusal güvenlik mekanizmalarının da ideolojik temelde oluşturulmasına yol açmıştır. Ülkede değişen yönetim sistemi beraberinde “Velayet-i Fakih” teorisi çerçevesinde şekillenen “Dini Liderlik” makamını gündeme getirmiştir. Ülkenin bir numaralı siyasi aktörü olan Dini Lider, aynı zamanda Silahlı Kuvvetler Başkomutanı sıfatı ile milli güvenliğin tesisi noktasında en güçlü aktör olarak konumlanmıştır.
- 1979 İran İslam Devrimi akabinde ilk değişim ülkenin güvenlik mekanizmaları dahilinde yaşanmış ve orduya duyulan güvensizlik önce ordudaki rütbeli personellerin tasfiyesini gündeme getirmiş hemen akabinde ise sadece devrimi ve devrimin getirdiği değerleri koruma gayesi güden Devrim Muhafızları Ordusu adında ikinci bir ordunun teşkil edilmesi ile sonuçlanmıştır.
- Ruhullah Humeyni dönemi İran İslam Cumhuriyeti İdeolojisinin İran’ın güvenlik yapılanması üzerindeki etkisine dair verilebilecek en somut örneklerden birisi olan Devrim Muhafızları Ordusu; İran’da Şah döneminin konvansiyonel ordu gücüne karşı asimetrik savaş politikası takip etmiştir. Bu çerçevede iki dönem arasındaki bir diğer fark benimsenen savaş stratejisi olmuştur. Zira devrim sonrası vuku bulan ABD yaptırımları, teçhizatının geneli Şah’tan kalan ABD menşeli mühimmatlarından oluşan İran konvansiyonel

ordusunun yedek parça ve mühimmat konusunda kendisini güncellemesini engellemiştir.

- İran’da devrim akabinde yaşanan söz konusu değişim ve dönüşümün sadece güvenlik algılamalarını değiştirmemiş aynı zamanda bu kapsamda yeni karar alıcı kurumların ve tatbik edici oluşumların da teşkil edilmesine olanak sağlamıştır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz velayet-i fakih doktrini çerçevesinde teşkil edilen Dini Liderlik kurumu ve İran’ın çift yönlü güvenlik mekanizmalarından bir diğeri olan Devrim Muhafızları Ordusudur. Zira en üstteki güvenlik mekanizması olan Dini Liderlik makamı dış politik vizyonunun belirlenmesinden güvenlik politikalarının teşkil edilmesi konusuna kadar birçok önemli noktada karar alıcı pozisyonda bulunurken Dini Liderin Başkomutanlığını yaptığı Devrim Muhafızları Ordusu bahsi geçen politikaların tatbik edicisi pozisyonundadır.
- Değişen güvenlik politikasının ülke içindeki yansımaları ise Dini Liderlik makamı haricinde; Cumhurbaşkanlığı, Uzmanlar Meclisi, Anayasa Koruyucular Konseyi, Düzenin Yararını Teşhis Konseyi veya Ulusal Güvenlik Yüksek Kurulu gibi muhtelif karar alıcı mekanizmaların teşkil edilmesi veya olan kurumların güncellenmesi şeklinde olmuştur. Lakin her ne kadar söz konusu kurumlar iç ve dış politikada güvenlik konusunda karar alıcı ve denetleyici pozisyonda bulunsun da son karar merci dini liderlik makamıdır.

Tüm bu veriler incelendiği takdirde, gerek geçmişte verilen imtiyazlar gerekse devrim sonrası vuku bulan İran-İrak savaşı Tahran hükümetinin rejimin bekasının tehdit altında olduğunu iddia ederek tehdit inşa etmesi ile sonuçlanmıştır. Bu çerçevede İran’ın güvenliğinin İran sınırının dışından başladığını ifade eden Tahran hükümeti, direniş eksenine dahil ettiği ülkeler aleyhine gerçekleşen her türlü hamleyi kendi varlığı aleyhine yöneltilen bir tehdit olarak nitelemiştir. Bu çerçevede Ortadoğu’da ve bilhassa Şii nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelerde Suriye’den Irak’a, Lübnan’dan Yemen’e; Hizbullah, Haşd-i Şabi, Fatımiyyun Tugayları... vs. gibi devlet dışı silahlı aktörler, Devrim Muhafızları Ordusu’nun Kudüs gücü çatısı altında desteklenmiştir. Dolayısıyla bu durum devrim ihracı

çerçevesinde mütemadiyen söz konusu oluşumlardan istifade eden İran açısından vekil aktörlere ve gayrinizami harbe atfedilen değerin artması ile sonuçlanmıştır.

Öte yandan Tahran hükümetinin, güvenlik mekanizmalarını teşkil ederken güvenlik kurumlarının dini liderlik makamına doğrudan ve sorgusuz bağlılığına özen göstermesi, devrimi ve devrimin getirdiği değerleri “güvenlikleştirme” politikası güden Tahran hükümetinin güvenlik mekanizmalarını da güvenlikleştirdiği izlenimi vermektedir. Bu kapsamda söz konusu tez Hanedanlıklar dönemi askeri yapılanmasının ve anılan dönemin dış politikasındaki tehdit algısının 1979 İran İslam Devrimi akabinde tamamen değiştiğini ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, E. (2008). *Modern İran Tarihi*, (çev. Dilek Şendil), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Afary, J.(1996) *The Iranian Constitutional Revolution, 1906-1911* Leila Fawaz (editörler) New York: Colombia University Press
- Afkhami, G. R. (2009) *The Life and Times of The Shah* California: University of California Press
- Ağır, B.S. (2015) “Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı” *Güvenlik Stratejileri* Cilt:11, Sayı:22, 97-131
- Akçay, N. (2008) *21. Yüzyılda Türkiye’nin Tehdit Algılamaları ve Güvenlik Açılımları*. Yayınlanmamış doktora tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Akman, Ç. (2019) “İran İslam Cumhuriyeti’nin Yönetim Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme” *Journal of Social And Humanities Sciences Research* Cilt:6, Sayı: 38, 1627-1640
- Aksu, M. ve Turhan, F. (2012) “Yeni Tehditler, Güvenliğin Genişleme Boyutları ve İnsani Güvenlik”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 69-80
- Alagierski, M. (2014) “The Foreign Policy of the USA and Great Britain Towards Iran During the Years 1951-1953”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı: 31,
- Alfoneh, A. (2020, Haziran) “Constants in Iran’s Security Policy Under the Pahlavi Regime and the Islamic Republic” *The Arab Gulf States Institute in Washington* <https://agsiw.org/constants-in-irans-security-policy-under-the-pahlavi-regime-and-the-islamic-republic/> adresinden erişilmiştir.
- Alfoneh, A. (Şubat, 2009) “Indoctrination of the Revolutionary Guards” *American Enterprise Institute for Public Policy Research*, Sayı: 2, 1-5
- Algar, H. (1998) “Humeynî,” *TDV İslâm Ansiklopedisi* <https://islamansiklopedisi.org.tr/humeyni> adresinden erişilmiştir.

Anderson K. B., Afary, J. (2012) *Faucault ve İran Devrimi : Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları* , (çev. Mehmet Doğan) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi

Aslani, F. ve Kardel, M. F. (1391) “Emniyet, Cumhuriyet-i İslamî ve Nehadhây-e Siyâsetgozâr” *Mecelle-i Daneşkede-i Hukuk ve Ulum-e Siyasi, Faslname-i Hukuk*, Cilt:42, Sayı: 3, 21-40

Axworthy, M. (2008). *A History of Iran: Empire of the Mind*. New York: Basic Books

Baharççek, A. ve İnan, C.E. (2013). “Dış Politika’nın Belirlenmesinde Ulusal Güvenlik Algısının Rolü” *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* Cilt: 4, Sayı:1, 101-120

Bakhash, S. (2008) “Historical Setting” *Iran A Country Study*. Curtis, G.E ve Hooglund E. (Editörler) 1-81 Washington: Government Printing Office

Balcı, Ç. (Eylül 2021) *Besic: İran’da İstisnai Bir Güvenlik Birimi* (Rapor) Ankara: İRAM

Baldwin, D.A. (1997) “The concept of security” *Review of International Studies*. Cilt: 23, Sayı:1, 5-26

Bandoğlu, Z. (2016) “Kopenhag Siyasi Kriterlerinin Türkiye’nin Ulusal Güvenliğine Yansımaları”. *Yönetim Bilimleri Dergisi* Cilt: 14, Sayı: 28 313-358

Baylis, J. (2008) “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler* Cilt: 5, Sayı: 18, 69-85

Baysal, B. ve Lüleci, Ç. (2015). “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi” *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı :22, 61-96

BBC News, (Haziran, 2021) “Iran: How a unique system runs the country” <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-57260831> adresinden erişilmiştir.

Bhat, A. (2020) “Great Game in Central Asia: Causes and Consequence” *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* Cilt:4, Sayı:2, 170-187

Bilgin, P. ve Booth, K. ve Jones, R. W. (1998) “Security studies: The next stage?”. *Naçao e Defesa*, Cilt:2, Sayı: 84, 131-157

Birdişli, F. (2011) “Uluslararası Güvenliğin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 31, 149-169

Borden, E. (Şubat, 2016) “Everything You Need to Know About Iran’s Assembly of Experts Election” *Brookings*
<https://www.brookings.edu/blog/markaz/2016/02/09/everything-you-need-to-know-about-irans-assembly-of-experts-election/> adresinden erişilmiştir.

Bruno G. ve Afridi J. (Haziran, 2009) “Presidential Power in Iran” *The Council on Foreign Relations* <https://www.cfr.org/backgrounder/presidential-power-iran> adresinden erişilmiştir.

Burchill, S. (2005) *The National Interest in International Relations Theory*. UK, Palgrave Macmillan

Buzan, B. ve Hansen, L. (2009) *The evolution of international security studies*. New York: Cambridge University Press

Buzan, B. ve Weaver, O. (2003) *Regions and Powers: The Structure of International Security*. New York: Cambridge University Press

Buzan, B., Waever O. ve Wilde, J.D. (1998) *Security: A New Framework for Analysis*. Colorado: Lynne Rienner Publishers

Caner, M. (Haziran, 2020) “On Birinci İran Meclisi ve İran Siyasetine Muhtemel Etkileri” (Perspektif) *SETA* Sayı: 288

Cihangir, İ. (2010) *İkili ve Bölgesel Güvenlik Unsurları ve Türkiye-İran İlişkilerine Yansımaları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Coicaud J.M ve Wheeler N. J. (2008) Introduction: The changing ethics of power beyond borders. *National Interest and International Solidarity: Particular and Universal Ethics in International Life*. Coicaud J.M ve Wheeler N. J. (editörler) Tokyo: United Nations University Press

Connell, M. (Ekim, 2010) “Iran's Military Doctrine” *The Iran Primer* <https://iranprimer.usip.org/resource/irans-military-doctrine> adresinden erişilmiştir.

Cordesman, A. H. (Ekim, 2010) “The Conventional Military” *The Iran Primer* <https://iranprimer.usip.org/resource/conventional-military> adresinden erişilmiştir.

Cordesman, A. H. ve Kleiber, M. (2007) *Iran’s Military Forces and Warfighting Capabilities The Threat in the Northern Gulf* London: Praeger Security International,

Çelikpala, M. (2005) “Geçmişten Günümüze Vazgeçilemeyen Kavram: Ulusal Çıkar” *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, 439-461

Çetinkaya, Ş. (2012) “Güvenlik Algılaması ve Uluslararası ilişkiler Teorilerinin Güvenliğe Bakış Açıları” *21.Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, 241-260

Çitsazyan, M. (t.y) “Englestan hamiy-e Meşrute ya Hemrah-e Rusiye”. *Institute for Iranian Contemporary Historical Studies* <http://www.iichs.ir/p/News.aspx?searchId=129512&id=8073> adresinden erişilmiştir.

Debîrhane-i Meclis-i Hubregân-ı Rehberi, (1386) Aşınayi ba Meclis-i Hubgerân/ Sahtar-e Meclis-i Hubregân Rehberi <http://majlesekhobregan.ir/fa/ashnayibamajles/View/510/> adresinden erişilmiştir.

Debîrhane-i Meclis-i Hubregân-ı Rehberi, (1393) Aşınayi ba Meclis-i Hubgerân/ Ehemiyet-i Meclis-i Hubregân <http://majlesekhobregan.ir/fa/ashnayibamajles/View/3286/> adresinden erişilmiştir.

Dedeoğlu, B. (2018) *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları

Demiray M. ve İşcan, İ.H. (2008) “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:21, 141-170

Demirtaş, S.Y. (2019) ““Doğu Sorunu”ndan “Yeni Büyük Oyun”a” *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt:17, Sayı:31, 1-32

Dumlupınar, N. (2017) “Hibrit Savaş: İran Silahlı Kuvvetleri”. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi* Cilt: 1, Sayı: 2, 68-105

Edi, A. (2019) “İran'da İslam Devrimi Öncesi Siyasi Olaylara Bakış “Ak Devrim ve Lale Meydanı Katliamı” ” . *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Cilt:0, Sayı: 66, 731-744

Erkan, S. (2010) “İran’a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)” *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt: 5, Sayı:1, 91-116

Fanid, N.(E.)A. (2015, Haziran). “İran İslam Cumhuriyetinin Hükümet Sistemi”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:7, Sayı:12, 283-296.

Farhi, F. (Ekim, 2010) “The Parliament” *The Iran Primer* <https://iranprimer.usip.org/resource/parliament> adresinden erişilmiştir.

Farhi, F. (Haziran, 2011) “The Assembly of Experts” *The Iran Primer* <https://iranprimer.usip.org/resource/assembly-experts> adresinden erişilmiştir.

Farzam, R. (2020, Ağustos) İran Dış Politikasında Devrim Muhafızları Ordusunun Artan Etkisi https://iramcenter.org/d_hbanaliz/iran-dis-politikasinda-devrim-muhafizlari-ordusunun-artan-etkisi.pdf adresinden erişilmiştir.

Federal Research Division, (Aralık,2012) “Iran’s Ministry of Intelligence and Security: A Profile” (Rapor) Washington, D.C.: The Library of Congress

Forozan H. ve Shahi, A. (Kış, 2017) “The Military and the State in Iran: The Economic Rise of the Revolutionary Guards” *Middle East Journal*) Cilt: 71, Sayı:1, 67-86

Forozan, H. (2016) *The Military in Post-Revolutionary Iran*. Anoushiravan Ehteshamis (editörler) New York: Routledge

Gasiorowski, M. J. (Ağustos, 1987) “The 1953 Coup D'etat in Iran”. *International Journal of Middle East Studies* Cilt: 19, Sayı: 3, 261-286

Gladstone, R. (Ağustos, 2021) “Is Iran’s Supreme Leader Truly Supreme? Yes, but President Is No Mere Figurehead” *The New York Times* <https://www.nytimes.com/2021/08/05/world/middleeast/iran-president-ebrahim-raisi.html> adresinden erişilmiştir.

Gurbanpur A. ve Gurbanpur, M. (1397) “Mefhum-e Emniyet-e Milli ve Nakş-e Kanun-e Esasi-ye Cumhur-e Eslami-ye İran der Temin-e an” *Encümen-i Pejuheşha-ye Ulum-e Ectema-ye İran* <https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=95186> adresinden erişilmiştir.

Hacizâde A. ve Darini M. (1394) Bahş-e dovvom: Amrika Serdemdar-e Estekbar-e Cehani. *Estebkâr-e Cehanî ve Şeytân-e Bozorg ez Dîdgâh-e Emam Homeynî*, Muesse-i Tanzim ve Neşr-i Asar-e İmam Humeyni http://www.imam-khomeini.ir/fa/c78_87393/ adresinden erişilmiştir.

Hambly, G.R.G (2008) “The Pahlavî Autocracy: Muhammad Rıza Shah, 1941-1979” *The Cambridge History Of Iran*. Peter Avery, Gavin Hambly and Charles Melville (editörler) Cilt:7, 244-298 Cambridge : Cambridge University Press

Humeyni, R. M. (1357) . “Eğfal-e Merdom, Tevessot-e Devlet ve Bughâ-ye Tebliğati-ye Şah Peyam be Millet-i İrân derbare-i Eğfal-e Merdom Tevessot-e Devlet” *Müessese-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-e Emam Humeyni* http://www.imam-khomeini.ir/fa/C207_41757/ adresinden erişilmiştir.

Humeyni, R. M. (1358) “Ferman-e Teşkil ve Ahirin Peyam-e İmam” *Besic-e Karmendan-e Daneşgah-e Ferdovsi* https://basij.um.ac.ir/index.php?option=com_content&view=article&id=137&Itemid=610&lang=fa adresinden erişilmiştir.

Humeyni, R. M. (1360) Tabyiyn-e Felsefe ve Esrar-e Hac. *Sahefe-i Emam: Mecmue-i Asar-e Emam Homeyni (Beyânât, Peyamhâ, Mosabeheha, Ehkâm, Ecâzât-e şer’i ve Nâme-hâ) (Cild-i Panzdehom)* http://www.imam-khomeini.ir/fa/C207_43514/ adresinden erişilmiştir.

Humeyni, R. M. (1362) “Aşınayi ba Meclis-i Hubregân/Peyâm-e Bonyangozar-e Cumhuriy-e İslami, İmam Humeyni Hetab be Hobregan-e Monteheb-i Millet” *Debîrhane-i Meclis-i Hubregân-ı Rehberi* <http://majlesekhobregan.ir/fa/ashnayibamajles/View/513/> adresinden erişilmiştir.

Humeyni, R. (1394) *Velayet-i Fakih: Hükümet-i İslami*. Tahran: Müessese-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-e İmam Humeyni.

İyiat. B. (2020) “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Güvenlik Kavramı ve Kopenhagen Okulu”. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt: 3, Sayı: 5, 3-13

Jackson-Preece, J. (2011) *Security in International Relations*. London: The London School of Economics and Political Science (LSE)

Kâmun-e Esasi-e Cumhuri-e İslami-e İran, 1979, Tahran

Karadeniz, Y. (2008). “II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)”. *bilig* Sayı: 47, 193-2014

Karadeniz, Y. (2013) “ İngiltere’nin İran’da Askeri Darbe İle Rıza Han Pehlevi’yi İktidara Getirmesi (1921)” *The Journal of International Social Research*, Cilt:6, Sayı:27, 292-306

Karadeniz, Y. (2017) “1907’deki İngiliz-Rus Anlaşması’nın İran Siyasetine Etkisi”, *Route Educational and Social Science Journal* Cilt:4, Sayı:2, 222-236

Karadeniz, Y. (2019) “İran’da Nasirüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya’ya Verilen İmtiyazlar (1848-1906)”, *Asia Minor Studies* Cilt:7, Sayı:2, 231-243

Kasir, A. (1396) “Didgah-e İmam Humeyni derbare-i Vabestegi ve Hodkefayi (Asl-e Ne Şargi- Ne Garbi)”, *Portal-e Emam Humeyni*, <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n127405/> adresinden erişilmiştir.

Kaşani, M. C. H. (1396) “Velayet-i Fakih ez Didgâh-e İmam Humeyni” *Portal-e Emam Humeyni*, <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n121477/> adresinden erişilmiştir.

Keddie, N.R. (1966). *Religion And Rebellion in Iran The Tobacco Protest of 1891-1892* (New York: Frank Cass,

Khamenei.ir, (Ağustos. 2017) “What are statuses and duties of the "Expediency Council" in the Iranian system?” https://english.khamenei.ir/news/5072/What-are-statuses-and-duties-of-the-Expediency-Council-in-the#_ftn3 adresinden erişilmiştir.

Kılınç, A. (2008) “İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları”. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 12 Sayı:1, 907-948

Kinzer, S. (2003). *All the Shah's Men An American Coup and the Roots of Middle East Terror*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Kıyıcı, H. (2021) *Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Güvenlik Kavramı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Koca, N. (Kasım, 2020) “Devrim Muhafızları: İran'ın Düalist Sisteminde Yeri ve Etkisi Nedir?” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 22, Sayı:4, 1735-1755

Koch, B. ve Stivachtis, Y.A. (2019) Introduction, *Regional Security in the Middle East: Sectors, Variables and Issues* içinde Koch, B. ve Stivachtis, Y.A. (editörler) Bristol, England: E-International Publishing, 1-23

Koç, M. (Ekim, 2017), “İran’da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-I Devrim Rehberliği” (Analiz) *İRAM*

Konukcu, Y. (2018) “İran’ın Bölgesel Güvenlik Stratejisi: Bir Güç Döngüsünün Değerlendirilmesi” *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi* Cilt: 3, Sayı: 3, 74-91

Korkmaz, V. (2008) *Asya'da bölgesel güvenlik ve kimlik kurgusu: Kuram, anlatı ve uygulama*. Yayımlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kurbani, M. (1390) “Negâhi be Caygâh-e Sudur-e Englâb der Kânun-e Esâsi” *Fars News* <https://www.farsnews.ir/news/13901220000443> adresinden erişilmiştir.

Kurtuluş, R. (2005) “Muhammed Rızâ Şah Pehlevî,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-riza-sah-pehlevi> adresinden erişilmiştir.

Kurtuluş, R. (2008) “Rızâ Şah Pehlevî,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/riza-sah-pehlevi> adresinden erişilmiştir.

Küçükşahin A. ve Akkan, T. (2007) “Değişen Güvenlik Algılamaları Işığında Tehdit ve Asimetrik Tehdit” *Güvenlik Stratejileri Dergisi* Cilt: 3, Sayı: 5, 41-66

Küçükşahin, A. (2006) “Güvenlik Bağlamında, Risk ve Tehdit Kavramları Arasındaki Farklar Nelerdir Ve Nasıl Belirlenmelidir? ” *Güvenlik Stratejileri Dergisi* , Cilt: 2, Sayı: 4, 7-40

Lake, D. A., (2009) *Hierarchy in International Relations*, London: Cornell University Press,

Lewis, B. (2006) *Ortadoğu* (çev. Selen Y. Kölay), Ankara: Arkadaş Yayınevi

Lım, K. (2015) “National Security Decision-Making in Iran” *Comparative Strategy* Cilt:2, Sayı:34, 149-168

Maslahat, Paygah-e İttılağ-e Resâni (t.y) “Komisyon-e Siyasi, Defa’i ve Emniyeti” <http://maslahat.ir/index.jsp?fkeyid=&siteid=3&pageid=429> adresinden erişilmiştir.

McLeod, S. (2018) “Maslow's hierarchy of needs”. *Simply psychology*, <https://canadacollege.edu/dreamers/docs/Maslows-Hierarchy-of-Needs.pdf> adresinden erişilmiştir.

McSweeney, B. (1999) *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations* New York: Cambridge University Press,

Metin. C. (2018) “İran'da Ayaklanma Geleneği ve Halk Hareketleri (1979 İslam Devrimine Kadar)” *Uluslararası İran Türkleri Düşünce Platformu Üçüncü Kitap*, Şennur Şenel (ed.) Berikan Yayınevi, 51-101

Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, (1969) 19. Cilt *Taf-Uya*, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat

Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, (1969) 8. Cilt *Gla-Her*, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat

Moin, B. (2005) *Son Devrimci Ayetullah Humeyni*, (çev. Osman Cem Öneroy), Ankara: Elips

Morgenthau, H. J. (1952) “Another “Great Debate”: The National Interest of the United States”, *The American Political Science Review*, Cilt: 46, Sayı: 4, 961-988

Nader, A. (Ekim, 2010) “The Revolutionary Guards” *The Iran Primer* <https://iranprimer.usip.org/resource/revolutionary-guards> adresinden erişilmiştir.

Niya, A.S. ve Bahtiyari, H. (1397) “Evveliyetbendi-ye Tehdidat-e Emniyet-e Milli-ye Cumhuri-ye Eslami-ye İran ba Reveş-i Tahlil-e Selsele-i Moratebi” *Motale’at-e Rahbordi-ye Siyaset Gozari-ye Umumi*. Cilt: 8, Sayı: 27, 255-277 http://sspp.iranjournals.ir/article_31401.html#_ftnref14 adresinden erişilmiştir.

Oktav, Ö. Z. (2018) “Understanding Iran’s Approach to Violent Non-state Actors: The ISIS and YPG Cases” *Violent Non-state Actors and the Syrian Civil War* Özden Z. Oktav, Emel P. Dal ve Ali M. Kurşun (editörler) 193-210 Cham, Switzerland: Springer

Oktav, Ö. Z. (2011) “The Gulf States and Iran: A Turkish Perspective” *Middle East Policy*, Cilt: 18, Sayı:2, 136-147

Oktav, Ö. Z. (2013) “The Syrian Uprising and the Iran-Turkey-Syria Quasi Alliance: A View from Turkey” *Turkey-Syria Relations: Between Enmity And Amity* Raymond Hinnebusch ve Özlem Tür (editörler) 193-203 Gower House, England: Ashgate Publishing LTD

Okyar, O. (2014). *İran ve Demokrasi* İstanbul: Ötüken

Özdemir, Ö. (2019, Şubat) “İran İslam Devrimi 40. yılında: Şah karşıtı solculara ne oldu?” *BBC News Türkçe* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47128818> adresinden erişilmiştir.

Pîrâ, S. ve Özgüdenli, O. G. (2020) “MUSADDIK, Muhammed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/musaddik-muhammed> adresinden erişilmiştir.

Rajainejad, M. (1400) “Der Sire-i Emam, İstiklâl-e Millî Rehai-ye Keşver ez Solta-ye Bîganegân der Eb’ad-e Siyasi, Ferhengî ve İktisadî Est.” *Portal-e Emam Humeyni* <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n156489/> adresinden erişilmiştir.

Roshandel, J. (2008) “National Security” *Iran A Country Study*. Curtis, G.E ve Hooglund E. (Editörler) 258-279 Washington: Government Printing Office

Roshandel, J. (Mart, 2020) “Iran's Foreign and Security Policies: How the Decisionmaking Process Evolved” *Security Dialogue* Cilt:31, Sayı:1, 105-117

- Rothschild, E. (2007) “What is Security? ” *International Security*, Buzan, B. ve Hansen, L. (Editörler) Cilt: 3, 1-34 London: SAGE Publications
- Saikal. A. (2008) “Iranian Foreign Policy, 1921-1979” *The Cambridge History Of Iran*. Peter Avery, Gavin Hambly and Charles Melville (editörler) Cilt:7, 426-456 Cambridge : Cambridge University Press
- Samii, A. W. (Sonbahar,2001) “Iran's Guardians Council as an Obstacle to Democracy” *Middle East Journal* Cilt:55, Sayı:4, 643-662
- Sanyürek, B. M. (Aralık, 2018) “İran Devlet Teşkilatı ve Anayasal Kurumları” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* Yıl: 6, Sayı: 85, 359-378
- Sarı, İ. (2020) “Devrimden Günümüze İran’ın Güvenlik Stratejileri” *Ortadoğu’da Ulusal Güvenlik Stratejileri* Veysel Kurt (editörler) 37-61 İstanbul: SETA
- Schmidt, P. (Şubat, 2016) “Understanding Iran's Assembly of Experts Vote” (Analiz) *The Washington Institute* <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/understanding-irans-assembly-experts-vote> adresinden erişilmiştir.
- Seferinejad, H. (1390). “Berresiy-e Evâmel-i Zuhur ve Efûl-e Englâbe Meşrute der İran”. *Pejuheş der Tarih*, Sayı:1
- Sinkaya, B. (Ocak 2010) “İran’da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları’nın Yükselişi” *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, 115-142
- Sinkaya, B. (Şubat, 2011) *The Revolutionary Guards and The Iranian Politics: Causes and Outcomes of The Shifting Relations Between The Revolutionary Guards and The Political Leadership In Post Revolutionary Iran* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- Stebbins, H. L. (2016) *British Imperialism in Qajar Iran: Consuls, Agents and Influence in the Middle East* London and New York: I.B. Tauris
- Şabani, A. (Mart, 1400) “Aya ihtiyarat-e Riyaset-i Cumhur Beray-i İdare-i Kişver Nakâfi Est?” *Habergozari-e Tasnim* <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1400/01/07/2475529/> adresinden erişilmiştir.

Şahin, M. (2006) “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller” *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt: 1, Sayı: 1, 39-55

Şafak, T. (2020) “Muhammed Musaddık ve İran Petrolünün Millileştirilmesi” <https://iramcenter.org/muhammed-musaddik-ve-iran-petrolunun-millilestirilmesi/> adresinden erişilmiştir.

Şevket, F. (2017) , *İrân: İklîm, halk, iktisâdiyyat, ictimâ'îyyât, müessesât-ı medeniyye, âdât-ı millîye ve sâire gibi evsâf ve husûsiyyâtından bâhisdir*, (Haz. D. Örs) Ankara: TTK

Şûra-yi Nigehbân, (Nisan, 2018) “Sahtar-e Şûra-yi Nigehbân (Nehvey-e Teşkil-i Celesat)” <https://www.shora-gc.ir/fa/news/5956/> adresinden erişilmiştir.

Şûra-yi Nigehbân, (Temmuz, 2018) “Sahtar-e Şûra-yi Nigehbân (Sahtar-e Şûra-yi Nigehbân)” <https://www.shora-gc.ir/fa/news/5958/> adresinden erişilmiştir.

Tabatabai, A.M. (Ekim,2019) *Iran's National Security Debate Implications for Future U.S.-Iran Negotiations* (Perspektif) California: Rand Corporation,

Taflıoğlu, M. S. (2013) “İran İslam Cumhuriyeti’nde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı “Velâyet-i Fakih”” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 68, No: 3, 95-112

Taflıoğlu, M. S. (Yaz, 2013) “II. Pehlevi Dönemi İran Dış Siyaseti Üzerine Bir Deneme” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Cilt:8, No:7, 631-644

Tamer, C. (2018) “İran’ın Suriye’deki Güvenlik Stratejileri” *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* Cilt: 2, Sayı: 1, 178-202

TDK, Risk, <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.

TDK, Tehdit, <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.

TDK, Tehlike, <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.

Temizer, S. (Ocak, 2016) “İran sisteminde mutlak liderin belirleyiciliği” (Analiz) *Anadolu Ajansı* <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-sisteminde-mutlak-liderin-belirleyiciligi/510095#> adresinden erişilmiştir

Thaler D. E., Nader, A., Chubin, S., Green J. D., Lynch, C., Wehrey, F., (2010) *Mullahs, Guards, and Bonyads An Exploration of Iranian Leadership Dynamics* Santa Monica, CA: RAND National Defense Research Institutes.

The Iran Primer, (Nisan,2020) “Supreme National Security Council of Iran”
<https://iranprimer.usip.org/blog/2019/apr/01/supreme-national-security-council-iran>
adresinden erişilmiştir

Türk Dil Kurumu (1998) *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi,

Üstün, İ. S. (2013) “Velayet-i Fakih” *TDV İslâm Ansiklopedisi*
<https://islamansiklopedisi.org.tr/velayet-i-fakih> adresinden erişilmiştir.

Valdai Discussion Club, (Temmuz,2017) “Shia Crescent”
<https://valdaiclub.com/multimedia/infographics/shia-crescent/> adresinden erişilmiştir.

Wehrey, F., Green, J. D., Nichiporuk, B., Nader, A., Hansel L., Nafisi, R. Bohandy, S.R., (2009) *The Rise of the Pasdaran Assessing the Domestic Roles of Iran’s Islamic Revolutionary Guards Corps* Santa Monica, CA: RAND National Defense Research Institute

Wolfers, A. (1957) “‘National Security’ as an Ambiguous Symbol” *Political Science Quarterly*. (1952). Cilt: 67, Sayı: 4, 481-502

Yalçın, H.B. (2020) *Asimetrik Savaş Fırat Kalkanı Zeytin Dalı Barış Pınarı*. İstanbul: SETA.

Yegin, A. (Haziran, 2013). *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu* (Rapor) Ankara: SETA

Yegin, A. (Şubat 2016) *İran’ın Sert Gücü* (Analiz) Ankara: SETA

Yeşilot, O. (2010), “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları” . *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* , Cilt:4 Sayı:36, 187-199

Zirinsky, M. P. (1992) “Imperial Power and Dictatorship: Britain and The Rise of Reza Shah, 1921-1926” *International Journal of Middle East Studies* Cilt:24, Sayı:4, 639-663

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Fatih Yoncalık

Uyruğu: T.C.

EĞİTİM BİLGİLERİ

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	İstanbul Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı	2019
Yüksek Lisans	İMÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler	

YABANCI DİLLER

İngilizce:	Orta
Farsça :	İyi
Arapça:	Başlangıç